

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Nurdan Arca

ŞEYH BEDREDDİN

Uzun İnce Bir Yol



2. BASIM



Nurdan Arca

İstanbul Şişli Terakki Lisesi, Chicago Illinois Hindsdale Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi (Robert Kolej Yüksek Okulu) Ekonomi Bölümü'nü bitirdi. 1968'de Türkiye'deki ilk kısa film festivali olan Hisar Kısa Film Festivali'ni düzenleyenlerden biridir. İlk kısa filmi *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* Galata Köprüsü'nün sabaha karşı açılışını belgeler. Londra'da British Film Institute'e devam etti. Brunel Üniversitesi'nde Bölgesel Kalkınma Planlaması konusunda doktora çalışması yaparken 12 Mart darbesi sonucunda yurda döndü. Çeviriler yaptı. İstanbul Üniversitesi'nde İktisadi Doktrinler ve İktisat tarihi yüksek lisansını tamamladı. *Milliyet Sanat* Dergisi'nde yazdı. Ressam Orhan Taylan'ın hapisanede yaptığı resimler hakkında yaptığı ilk belgeseli *Hasret Resimleri*'yle Ankara Film Festivali'nde AFSAD (Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği) Ödülü'nü aldı. 1992'de kurduğu Ajans 21 belgesel şirketiyle denizaltından uzaya, tiyatro ve müzikten biyografiler ve monografilere, tarihten arkeolojiye, çeşitli konulardaki belgesellerin yapımcılığını ve yönetmenliğini yaptı. *Yitik Zamanın İzinde* belgeseliyle 2000 yılında Fransa'da En İyi Kazı Filmi Ödülü'nü aldı. Belgesel Sinemacılar Birliği yönetim kurulu üyeliği ve 1001 Belgesel Film Festivali direktörlüğünü yaptı.

Üç yıl süren bir araştırma ve çekim süreciyle 2006 yılında tamamladığı *Simavnalı Bedreddin* belgeselinin araştırma macerasını kitaplaştırdı. Belgeseli YouTube'da *Simavnalı Bedreddin* ismiyle izleyebilirsiniz.



Kırmızı Kedi Yayınevi: 618

İnceleme: 55

Şeyh Bedreddin - Uzun İnce Bir Yol

Nurdan Arca

© Nurdan Arca, 2016

© Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016

Nâzım Hikmet'in şiirleri YKY'nin izni alınarak kullanılmıştır.

Kitapta bulunan Şeyh Bedreddin deseni Orhan Taylan'a aittir.

Yayın Yönetmeni: İlknur Özdemir

Editör: Merve Çay

Son Okuma: Füsun Güler

Kapak Tasarımı ve Grafik: Yeşim Ercan Aydın

Birinci Basım: Haziran 2016, İstanbul

İkinci Basım: Şubat 2017, İstanbul

ISBN: 978-605-9658-46-1

Kırmızı Kedi Sertifika No: 13252

Baskı: Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere/İSTANBUL

Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

Kırmızı Kedi Yayınevi

kirmizikedi@kirmizikedi.com / www.kirmizikedi.com

www.facebook.com/kirmizikedikitap / twitter.com/krmzkedikitap

kirmizikediedebyat.blogspot.com.tr

Ömer Avni M. Emektar S. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL

T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Nurdan Arca

ŞEYH BEDREDDİN

Uzun İnce Bir Yol

İNCELEME



*Hayatta neyin önemli olduğunu hatırlatan
Zeynep'e, Can'a, Ela'ya
ve her şey için Özcan'a...*

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN	11
Belgeselden kitaba yol gider	13
Neden?.....	15
Onlar ki.....	18
“Simavnalı Bedreddin” belgeseli	21
Boston	22
Önce belgesel vardı	24
Sonra kitap oldu.....	25
TRAKYA’NIN YOLLARI DAR: BEDREDDİNİLER	28
Gece	28
Trakya’nın yolları dar	30
Dostlar Kırathanesi	32
Ve Bedreddiniler... ..	33
“Evvel çıktuk gök gibi gürlerdik”	37
Topçular	39
Muhabbet.....	42
“Kini kibiri olan canlar kalkar gider”	43
93 Harbi ya da “Tuna Nehri akmam diyor”	45
GAZİLER VE Dervişler	47
ŞEYH BEDREDDİN’İN HAYATI	52
İbn Arabî ve Konya	53
Halep, Şam, Kudüs, Mekke ve Kahire.....	54
Kahire ve Hüseyin Ahlati	56
“ŞEYH BEDREDDİN MENAKİBNAMESİ”	58
Hafız Halil ve Börklüce Mustafa	60
Akşemseddin ve Göynük	61
ZAVİYELER.....	62
Ulema ve toprak rejimi	65
Rumeli gazileri	66
Gazi Ece.....	68

BEDREDDİN'İN DOĞDUĞU KÖY	69
Simavna (Ammovouno)	69
Simavnalı Vasiliki ve Eleni	72
Kırkpınar	74
Kırkpınar Güreşleri	75
RUMELİ	76
Dimetoka (Didymóteicho).....	77
Ferecik (Ferez).....	80
Nefes Baba ve Düzmece Mustafa	82
Seçek Panayırı	85
Kızıldeli Tekkesi.....	86
Ruşenler köyü.....	90
FETRET DEVRİ YA DA OSMANLI İÇSAVAŞI	94
Şeyh Bedreddin'in Kahire'den Edirne'ye dönüşü	102
Kütahya, Domaniç, Çavdarhisar ve Aizanoi.....	104
Tire	106
Eğridere	109
Birgi.....	112
YENİ BİR DÜNYA KURULUYOR	114
Sakız Adası (Chios).....	118
Nea Moni Manastırı	120
Edirne	123
Edirne'ye dönüş.....	126
Edirne ve Musa Çelebi	131
Mircea'nın torunu Vlad Tepeş ve Ejderha Tarikatı	133
ŞEYH BEDREDDİN'İN YAZDIĞI KİTAPLAR.....	135
"Câmiu'l-Fusûleyn" bir medeni kanun muydu?	136
Süleymaniye Kütüphanesi'nde	139
Aydınlanma mı?.....	141
Adalet ve eşitlik farklı şeyler.....	143
Ve eşitlik.....	145
Fetret Devri nasıl bitti?.....	146
İznik (1413-1415 ya da 1416).....	147
"Teshîl"	151
"Varidat" Bil ki.....	154

ŞEYH BEDREDDİN'İN FELSEFESİ	159
"Varidat" Süleymaniye Kütüphanesi'nde	163
Tasavvufun ikizleri Vahdet-i Mevcut ve Vahdet-i Vücut.....	166
"Varidat"ın başına gelenler.....	167
Felsefeden siyasete	172
KARABURUN	173
Börklüce Mustafa İsyanı	176
Ve isyan	185
Karaburun isyanlarının tanığı tarihçi Mikael Dukas.....	187
Dukas, Börklüce ve Şeyh Bedreddin	189
İznik'ten Deliorman'a "Ben yürürüm yane yane"	190
DELIORMAN	192
Deliorman'da isyan	195
Bedreddiniler anlatıyor	196
Serez.....	199
Şeyh Bedreddin'in türbesi:	
"Müşkülünüz olunca bana gelin"	201
ŞEYH BEDREDDİN NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ?	203
Şeyh Bedreddin mezarını arıyor.....	205
Kurşun sandık	206
Şeyh Bedreddin'in mezarında "Hava Kurşun gibi ağır"	207
Bulgaristan: Demir Baba	209
"Şeyh Bedreddin'in İzinde" yürüyüşü:	
Silistre'den Razgrad'a	211
ŞEYH BEDREDDİN'İN MİRASI: AYDINLANMA.....	214
Atatürk'ün mirası: aydınlanma	216
600 yıl önce – 600 yıl sonra	217
NOTLAR	219
EK: HARİTALAR.....	227



Şeyh Bedreddin

BAŞLARKEN

Şeyh Bedreddin kimdi? Âlim miydi, mutasavvıf mıydı, hain bir isyancı mıydı? Gözü Osmanlı tahtında bir Selçuklu soylusu muydu? Zındık ve mülhit bir sapkın mıydı? Osmanlı Devleti'nde kazasker, ordunun yüksek hâkimi ve devletin şeyhülislamı olarak padişah iradesine isyan etmiş bir hain miydi?

15. yüzyılda, Osmanlılara karşı ilk büyük ekonomik, sosyal, siyasi isyanların nedeni sadece Şeyh Bedreddin'in düşünceleri miydi? Nâzım Hikmet'in şiirindeki gibi Bedreddin komünist bir devrimci miydi? İleri görüşlü bir vizyoner, erken bir aydınlanma önderi miydi? Toplumda oynadığı rolün ardındaki insan kimdi?

Çok dilli, çok dinli, çok kültürlü toprakların çocuğuydu ama insanlık tarihinde aydınlıkla karanlığın bitmez tükenmez ve amansız mücadelesinin neresindeydi? Olaylar karşısında duyguları neydi?

Şeyh Bedreddin kimdi? Neden hakkında hâlâ durmadan kitaplar, makaleler yazılıyordu? Bütün yazılanlara, öldürülmesinin üzerinden altı yüzyıl geçmiş olmasına rağmen neden hâlâ çok bilinmeyenli bir denklemdi?

Elinizdeki kitabın bir tarih kitabı olmadığı belli.

Bu kitabın anlattıklarına bazı soruların peşine düşen belgeselcilerin yanıt arama macerası diyebilirim. Ayrıca sorulara kesin yanıtlar bulmaya kalkışmadığını eklemeliyim.

Çektiğim belgeselin ve kitabın öyküsü Nâzım Hikmet'in *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'nı duyduğum, Şeyh Bedreddin'le ilk kez tanıştığım zaman başladı. Şiiri duyduktan yıllar sonra yaptığım *Simavnalı Bedreddin* belgeselinin alan araştırmalarından bu kitap doğdu. Belgesel için gidebildiğim her yerde Bedreddin'in izlerini aradım.

İyi ve kötü sürprizlerle, mucizelerle karşılaştım. Konularının uzmanı, yetkin tarihçilerle söyleşiler yaptım. Söyleşilerin bazı bölümlerini aynen konuştukları gibi kitaba aldım. Şeyh Bedreddin'in anlam ve önemini, dünya görüşünü ve günümüze değen yanlarını onların tahlilleri ışığında iletmeye çalıştım. Şeyh Bedreddin hakkında yazılmış monografilerden, fıkıh-hukuk eserlerini ve *Varidat*'ını inceleyen kitaplardan yararlandım.

Haddimi bilerek ve isteyerek yapmadıklarım da var:

Teoloji, felsefe, tasavvuf konularında ahkâm kesmedim. Âlim ve arif Şeyh Bedreddin'in tasavvuf dünyasında evrenin sırlarını araştırmadım. Şeyh Bedreddin'i önemli bir fıkıh âlimi olarak incelemeye kalkmadım. O ancak fıkıh ve ilahiyat uzmanlarının işi olabilirdi.

Şeyh Bedreddin'in tarihi kişiliğinin, eserlerinin ve isyanların etrafında yoğunlaşan demagojik tartışmalardan, polemiklerden ve son gerçek bükücülerden alabildiğine uzak durdum.

Belgeselden kitaba yol gider

Bu kitabın yazılmasına yol açan *Simavnalı Bedreddin* belgeseli zorlu ve özverili bir ekip çalışmasının yanı sıra Şeyh Bedreddin'i seven, sayan değerli dostlarımla katkılarıyla mümkün oldu.

O dostlar:

Şeyh Bedreddin Destanı'ndan bölümleri belgesel için okuyan, yıllardır Nâzım'ın şiirini oya gibi içimize işleyen seçkin tiyatro ustası, can dostum Genco Erkal'dı.

Belgeselin her safhasında emeği geçen, filme entelektüel derinliğini veren tarih danışmanımız, seçkin tarihçi Prof. Dr. Cemal Kafadar'dı.

Belgeselin özgün müziği *Âşıkların Sözü Kalır*'ı besteleyen ve icra eden, usta müzisyen Murat Ertel ve Baba Zula eki-biydi.

Uzun süren yapım sürecinde karşılaştığım en zorlu sorunlarda zihin açıcı desteğiyle can yoldaşım, ortağım Melek Ulagay Taylan'dı.

Bedreddin'in "bulunmuş imzasız" portrelerini yapan değerli arkadaşım, usta ressam Orhan Taylan'dı.

Alan araştırmamıza katılan yazar, usta tiyatrocü ve koreograf Mehmet Akan'dı.

Genç tarihçi arkadaşım Dr. Leyla Kayhan Elbirlik'ti.

Görüntü yönetmenimiz Mete Şener'di.

Kameramanımız Cafer Gebetaş'tı.

Senaryo asistanımız Canan Balan'dı.

Kurgu yönetmenimiz Melih F. Tatlıcan'dı.

Serez'deki mucizeyi yaratan tarihçi Doç. Dr. Veli Aydın ve eşi Dr. Tania Aydın'dı.

İstanbul'da yaptığımız söyleşisiyle önüme yepyeni ufuklar açan, Bedreddin hakkındaki en iyi kitaplardan (monografi) birinin yazarı, Fransız tarihçi Prof. Dr. Michel Balivet'ydı.

İlk alan araştırmamıza katılan, Fetret Devri konusundaki uzmanlığını ve Bedreddin İsyanı hakkındaki bildirisini paylaşan Selanikli tarihçi Dr. Dimitris Kastritsis'ti.

Kitap için Ege'de yaptığım ek araştırmaya katılan ve fotoğrafları çeken asistanım Sibel Şamlı'ydı.

Üç yıllık araştırma ve çekim maceramı yazmam için ısrar eden sevgili arkadaşım, usta gazeteci, yazar Zeynep Oral'dı.

Daha kitabı tasarlamaya başlarken beni yüreklendiren ve yayımlayan usta çevirmen, yazar ve yayıncı dostum İlknur Özdemir'di.

Baskılara rağmen, 600 yıl boyunca Bedreddin sevdasını terk etmeyen, yaşama sevincini yitirmeyen Bedreddin müritleri, yani Bedreddinilerdi. Onlarla yaptığım söyleşilerde Bedreddinilerin ve yaşadıkları köylerin adlarını özellikle açık yazmadım. Yüzyıllar boyu dayanmış o insanların rahatsız edilmelerini önlemek için Bedreddinilerin ad ve soyadlarını baş harfleriyle, köylerin, kentlerin adlarını tek harfle belirttim.

Varidat'ta söylenişiyle "içi dışı temiz" nice insana, bu macerada tanıdığım eski, yeni dostlarıma şükran borcumu kuru bir teşekkürle ödeyemem ama belki bu kitap yardımcı olur. Sağ olsunlar, var olsunlar, iri ve diri olsunlar.

Neden?

*Hep bir ağızdan türküleri söyleyip
hep beraber sulardan,
sulardan çekmek ağı,
demiri oya gibi işleyip hep beraber,
hep beraber sürebilmek,
sürebilmek toprağı,
Ballı incirleri de beraber yiyebilmek,
Yarin yanağımdan gayri
Her yerde
Her şeyde
Hep beraber, hep beraber
Demek için...*

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı
Nâzım Hikmet

Şeyh Bedreddin'i aklıma ve gönlüme nakşeden dize-
lerdi.

İçime dokunan acaba bütün zamanların şiiri olması mıy-
dı yoksa Şeyh Bedreddin'in gizli tarihi miydi?

Ya da aslolan şiir miydi?

Yunus Emre, Mevlânâ, Şeyh Galib, Yahya Kemal gibi
nice usta şairden feyz alan Nâzım Hikmet'in şiiri 20. yüzyıla
damgasını vurmuştu. Şiir kitaplarını 1925-36 yılları arasında
ilk defa yayımladığında, yalnız şiir ve edebiyat dünyasını
değil, bütün ülkeyi derinden sarsmıştı.

1925'te Osmanlıca basılmış *Dağların Havası*, 1929'da
835 Satır ve Jokond ile Siyau, 1931'de Sesini Kaybeden Şehir,
1932'de Benerci Kendini Niçin Öldürdü? ve Gece Gelen Telgraf,
1935'te Taranta Babu'ya Mektuplar ve 1936'da *Simavne Kadısı*
Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı yayımlanmıştı.

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı'nı 1936'da Bursa hapishanesindeki ilk mahpusluğunda yazmıştı. Bahriyeyi isyana teşvikten hüküm giymişti.

O yıllar şiddetin, zulmün ve zorbarların hâkim olduğu yıllardı. Nâzım Hikmet'in doğduğu kentte, Selanik'te, milliyetçilik kılığına girmiş isyanlarda Hristiyan olmayanlara, özellikle Yahudilere karşı saldırılar, yakıp yıkmalar şiddetlenmişti. Selanik'e Anadolu'dan 1924 Mübadelesi'yle göçen mübadiller ateşi körüklemişlerdi.¹

Stalin demir yumrukla Sovyetler Birliği'ni yönetiyordu. Avrupa'da, Almanya'da Naziler, İtalya'da faşistler iktidara yürüyordu.

Almanya'da Hitler'in Nazi Partisi 1933 seçimlerini kazandıktan sonra Alman meclisi Reichstag 27 Şubat 1933'te kundaklanarak yakılmıştı. Suçlu olarak komünistler ve tabii ki masumlar yargılanmış, mahkûm edilmişti. Birkaç ay sonra 10 Mayıs 1933'te Nazilerin Berlin'de yaktığı kitapların alevlerikısa zamanda bütün Avrupa'yı sarmıştı. Cumhurbaşkanı Hindenburg 1934'te ölünce Hitler cumhurbaşkanı olmuştu. Ardından önce Almanya'da Yahudi soykırımını sonra Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştı.

Bu savaşta, milyonlarca insan, erkek, kadın, çocuk ve hayvan ölmüştü. Bu savaş, bütün savaşlar gibi, insanlarla birlikte insanlığı da öldürmüştü. Yaşayan her şeyi, kentleri, köyleri, ormanları, suları, doğayı yok ederken uygarlığı da derinden sarsmıştı. İnsanlık tarihi mazlumlarla zalimlerin mücadelelerinin tarihiydi. Haksızlık ve zulme karşı mücadele hiçbir zaman bitmemişti ve bitmeyecekti.

Hitler'in ırkçı zulmü Türkiye'de taraftarlar bulmuş olmalı.

"Trakya Olayları" ya da "Yahudi Olayları" 21 Haziran 1934 ile 4 Temmuz 1934 arasında patlamıştı. Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Çanakkale'de evlere, dükkânlara, sinagoglara saldı-

rılmış; yakılmış, yıkılmış, yağmalanmıştı. Yine vahşet, talan, tecavüz ve cinayetler vardı. Yaşanan vahşeti önlemeye çalışan bir jandarma erinin de öldürüldüğü rivayetler arasındaydı.

1930'larda ırkçı zorbalar ortalığı kasıp kavuruyordu. Nâzım Hikmet'in 1936'da Bursa hapishanesinde "içeride radyo haberlerini dinlerken, kalbi dışarıdaki dünyayla birlikte çarpıyor" du. Şeyh Bedreddin'in o günlerde aklına düşmesi belki de ondandı. Hapiste M. Şerafeddin Yaltkaya'nın 1924'te yazdığı *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin* adlı risaleyi okumuştı. Nâzım'ın hapishaneye kitaplar getirterek Şeyh Bedreddin'i derinlemesine araştırdığını şiirde yer alan bazı bilgilerin Yaltkaya'da olmamasından anlıyoruz. Nâzım Hikmet o küçük kitabın etkisini destanında şöyle anlatıyor:

Darülfünun İlahiyat Fakültesi tarihi kelâm müderrisi Mehmed Şerefeddin Efendi'nin 1925-1341 senesinde Evkafı İslâmiye Matbaasında basılan *Simavne Kadısı Oğlu Bedreddin* isimli risalesini okuyordum... Bu İlahiyat Fakültesi müderrisinin sülüs yazısından, kâmiş kaleminden, dividinden ve rihından Bedreddinimi kurtarmak lâzım, diye düşünüyorum. Aklımda İbni Arabşah'tan, Âşıkpaşazâde'den, Neşri'den, İdris-i Bitlisî'den, Dukas'tan ve hatta Şerefeddin Efendi'den okuya okuya ezberlediğim satırlar var.²

15. yüzyılın Şeyh Bedreddin'i 20. yüzyılda neden M. Şerafeddin Yaltkaya'nın ve Nâzım Hikmet'in ilgisini çekmişti? Yaltkaya 1924'te Bedreddin hakkındaki küçük kitabını yazarken Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde kelam tarihi müderrisiydi ve 1942'de Diyanet İşleri başkanı olmuştu.

Nâzım Hikmet'in *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* özellikle Şeyh Bedreddin'e karşı duyulan ilgiyi iyice arttırmıştı.

Onlar ki...

*Onlar ki toprakta karınca
suda balık
havada kuş kadar
çokturlar,
korkak
cesur
cahil
hâkim
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratan ki onlardır
destanımızda yalnız onların maceraları vardır.*

Memleketimden İnsan Manzaraları
Nâzım Hikmet

Nâzım 13 yıl süren daha sonraki uzun hapisliği sırasında 1940'larda bir destan daha yazmıştı: *Memleketimden İnsan Manzaraları*. Bu epik şiirinde söz ettiği "kahreden ve yaratan" insanlar, 20. yüzyılda ekinleri ekip biçenler, madenleri çıkaranlar, çeliğe su verenler, evlerimizi, trenleri, demiryollarını, otomobilleri, uçakları, telefonları yani hayatımızdaki her şeyi üretenlerdi. *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'ndaki insanlar ise sanki *Manzaralar*'daki "kahreden ve yaratan"ların 600 yıl önceki atalarıydılar.

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı merakımı ateşledikten sonra 1970'lerde tiyatroda Mehmet Akan'ın yazdığı *Hikâye-i Mahmud Bedreddin* oyununu gördüm. Bedreddin'den söz eden her şeyi açgözlü bir iştahla okumaya başladım. Nâzım'ın şiirindeki Şeyh Bedreddin resmi tarihten çok farklıydı. Sanatın gücü herhalde böyle bir şeydi.

Umberto Eco bir söyleşisinde, "Gerçek edebiyat kaybedenleri anlatır," diyordu. Oysa tarihi kazananlar yazıyordu.

Benim işimse belgesel film yapmaktı. Zamanla Şeyh Bedreddin'in belgeselini yapmak istesem, nasıl yaparım diye düşünmeye başladığımı fark ettim. Ama sorunlar çoktu. Bedreddin 600 yıl önce yaşamıştı. Fırtınalı hayatında olaydan geçilmiyordu ama resim yoktu, yasaktı. Osmanlılarda minyatür sanatının ancak 15. yüzyıl ortalarında görüldüğünü düşünürsek, 1416'da öldürülen Şeyh Bedreddin'e dair minyatür de yoktu. Bunun üzerine Bedreddin belgeseli yapma düşüncemi güvendiğim yakınlarıma danıştım. O kadar uzak geçmişin, olaylarının ve insanların, hele düşüncelerinin belgeseli yapılamaz diyenler haklıydı.

16. yüzyılda yaşayan ünlü İngiliz şair Shakespeare, "Geçmiş, bir önsöz olarak bugünün şartlarını hazırlar," demişti. 20. yüzyılda yaşamış Danimarkalı filozof Kierkegaard, "Hayatı ileriye dönük yaşar, geriye dönüp anırsız," diyordu. Ünlü siyasetçi Winston Churchill'se "Ne kadar geriye bakarsak o kadar ileriye görebiliriz," demişti. 21. yüzyılın başında, yine bir karmaşa döneminde yaşıyorduk ve yine ötekilerle berikiler çatışmaya başlamıştı. Acaba Şeyh Bedreddin hareketini layıkıyla anlayabilirsek geleceği daha iyi görebilir miydik?

İçimdeki ses hiç durmadan Bedreddin'in yeniden gündeme gelmesi gerektiğini fısıldıyordu. Öyleyse pes etmemeli, yeni bir yol, yordam bulmalıydım.

Belgesel için yol yordam yine Nâzım Hikmet'in *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'ndaydı.

Nâzım her gece hapisane koğuşunun penceresindeki demir parmaklıklardan dışarıya süzülüyor, Karaburun'a, Sisam'a, Sakız Adası'na, İznik'e, Deliorman'a, Serez'e gidiyordu. O düşsel yolculuklarından birinde, yüzyıllar önce yaşamış tarihçilere yolda rastlıyordu.

O tarihçiler arasında sadece İbni Arabşah, Bedreddin'den olumlu söz ediyordu. Âşıkpaşazâde, Neşri ve İdris-i Bitlisî için Bedreddin zındık ve mülhit, sapkın ve haindi.

Ömrünü Osmanlı tarihi çalışmalarına adanmış bilge tarihçi Prof. Dr. Halil İnalçık da *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ* adlı kitabında o tarihçilerden İdris-i Bitlisî'nin Şeyh Bedreddin hakkında yazdıklarından söz ediyor:

15. yüzyıl sonlarında yazan Sünni tarihçi İdris-i Bitlisî, Şeyh'in inançlarıyla planları hakkında şunları söyler; "Kendini mehdi sanar, gaipten bir işaret üzerine müritlerinin başına geçerek toprakları yandaşlarına dağıtacağına inanırdı. O zaman Tanrı birliğinin sırları gerçeklik dünyasına hâkim olacak, taklitçilerin (yani şeriata inananların) mezhebi de güçten düşecekti. Kendi geniş mezhebi, birçok haramı helal yapacaktı.³

“Simavnalı Bedreddin” belgeseli

Araştırma için ilk önce kitap makale, fotoğraf, gravür, minyatür gibi yazılı, çizili, basılı malzemeleri topladık. Tarihçilerin bakışları birbirinden çok farklıydı. Şeyh Bedreddin’i herkes kendi meşrebine göre, hatta taban tabana zıt biçimde yorumluyordu. Daha da garip olan, kitapların çoğunun aynı kaynağa, Bedreddin’in torunu Hafız Halil’in yazdığı manzum hayat hikâyesine, *Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi*’ne dayanmasıydı. Elyazması “Haza Menakıb’ı Şeyh, Bedreddin hin Kaadi İsrail” adıyla yazılmıştı.

Hafız Halil, *Menakıbname*’de dedesinin hayatını öve öve bitiremiyordu. Onu devletine ve padişahına saygıda, sevgide kusur etmeyen bir âlim olarak tanıtıyordu. Çünkü Hafız Halil, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamıştı.

Dedesinin Serez’deki türbesinin bekçiliğini yapmıştı. Hafız Halil’in babası Bedreddin’in Cazibe’den doğan, en büyük oğlu İsmail Seyyid Beşe’ydi. İsmail Seyyid Beşe konusundan ileride söz edeceğim.

Şeyh Bedreddin’in yaşadığı dönemden bahseden bir diğer kişi Doğu Romalı (Bizanslı) tarihçi Mikael Dukas’tı. Ülkemizde de bilinen yazar Bedreddin’in çağdaşıydı. *Historia* (Tarih) kitabında Bedreddin’den söz etmese de en yakını olan kâhyası (kethüdası) Börklüce Mustafa’yı ve Karaburun’daki isyanları anlatmıştı.

Aynı dönemi, aynı kişileri farklı farklı anlatan pek çok kaynak varken kitaplarda yorumların arasına sıkışmış gerçekleri nasıl ayıklayacaktık? Belgesel adı üstünde sahici olmalı, gözlemlere ve (Kızıldeli Vakıf Fermanı gibi) gerçek belgelere dayanmalıydı. Tarihçi değildim. Şeyh Bedreddin’in peşinde bir belgeselciydim. Öyleyse önce Bedreddin’in yaşadığı 14. ve 15. yüzyılı bilen güvenilir tarihçilere danışmam gerekiyordu. Nâzım Hikmet yine imdada yetişti.

Boston

Boston'daydım. Harvard Üniversitesi'nde tarih doktorasına başlayan genç arkadaşım Leyla Kayhan, Nâzım Hikmet'in doğumunun 100. yılı için Harvard'da yapılacak bir anma gecesine davet edince koşa koşa gittim. Orada *Şeyh Bedreddin Destanı*'ndan bir bölüm okuyan Cemal Kafadar'la ayaküstü tanıştım. Kafadar, Harvard'da özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve ilk dönemi konusunda uzmanlaşmış bir tarih profesörüydü.

İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu adlı ilk kitabı 1996'da yayımlanmıştı. Kitapta Osmanlı Devleti'nin kuruluş dinamiklerini, gazi-dervişlere dayanan siyasi ve ekonomik düzenini ve devletin ilk dönemine hâkim olan çoğulcu zihniyet iklimini inceliyordu. Bedreddin'in yaşadığı 14. ve 15. yüzyılların tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik boyutunu araştırmıştı. Ayrıca Bedreddin konusunda çalışmış, dersler vermişti. Belgesel için tarih danışmanımız olmayı ilk toplantımızda kabul ettikten sonra alan araştırmalarımızın bir bölümüne katıldı ve tarihten kalan izlerin nasıl aranacağına dair yol gösterdi. Çalışmamız sırasında Bedreddin'in içine doğup büyüdüğü çoğulcu kültüre ve Osmanlı toplumunun 15. yüzyıldaki dinamiklerine dikkatimizi çekti.

Tarih danışmanımız tarihi kazananlar yazar diyordu. Kaybedenler zaten ölüyordu. Yazılı kayıtları tutanlar genellikle sultanların, kralların, çarların, sezarların, yani iktidar sahiplerinin emrindeydi. Olayları muktedirin istediği gibi yazabilir, değiştirebilir, tarih algımızla oynayabilirlerdi. O yüzden biz ölümlüler, tarihi ancak kazananların gözünden öğreniyorduk.

Şeyh Bedreddin ve müritleri kaybedenlerdi. Fetret Devri'nin sonunda, 1416'da ayaklanmışlar ve yenilmişler-

di. Şeyh Bedreddin'in resmi tarihte "din ve mülk fitnesi"yle suçlanması, "hain, zındık ve mülhit" diye anılması ondandı. Oysa gerçekler, zamanla büyüyüp gelişmesi engellenemeyen çocuklar gibi saklanamaz hale geliyorlardı.

Önce belgesel vardı

Belgeselin alan araştırmaları ve çekimleri fasılalarla üç yıl sürdü. Dört ülkede, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'da binlerce kilometre yol katettik.⁴ Tarihi, sosyal ve siyasal dokuyu anlamaya çalıştık. Gizli gerçeklerin varlığını inceden hissettik. Yok edilenlere, unutulanlara rağmen Şeyh Bedreddin'den kalan ender izleri aradık. En küçük ipucunun peşine düştük. İyi ve kötü sürprizlerle karşılaştık. Dere tepe, köy köy dolaşarak Şeyh Bedreddin'in müritlerini, Bedreddinileri aradık. Araştırma ve çekim ekibimiz, işimizin yerine ve hacmine göre üç ila on dört kişi arasında değişiyordu.

Bir zamanlar Rumeli'nin, Trakya ve Ege'nin köylerinde, kentlerinde, dağlarında, vadilerinde Bedreddin'den ve o zamanlardan kalan ender izleri kaydettik. 30 kadar yerleşim bölgesinde, köy, kasaba ve kentte, 100'den fazla insanla görüştük. Türkçe, Yunanca, İngilizce, Fransızca, Bulgarca; beş dilde söyleşiler yaptık.

Zorlu bir kurgu sürecinden sonra *Simavnalı Bedreddin*⁵ belgeselini bitirdik. Belgesel İstanbul'da 1001 Belgesel Film Festivali'nde İtalyan Kültür Merkezi'nin zarif sinema salonunda seyirciyle ilk buluşmasından itibaren gösterildiği her yerde salonları tıklım tıklım doldurdu. İzmir'de, Karaburun Festivali'nde, Gaziantep'te Avrupa Filmleri Festivali'nde, Kıbrıs'taki Altın Üzüm Festivali'nde ve Aydınlanma'nın beşiği, Kuzey İtalya'daki Rovereto'daki Tarih ve Arkeoloji Festivali'nde... Hatta Kıbrıs'ta Altın Salkım Festivali'nde bir ödül kazandı. Ödülün gerekçesi, "karmaşık bir şahsiyeti geniş bir bakış açısı ve berraklıkla ele aldığı için," diye ifade edilmişti.

Sonra kitap oldu

Şeyh Bedreddin 600 yıl önce Osmanlı kadılarına vicdanların sesini dinleyin diyen bir fıkıh âlimi, 72 milleti eşit gören bir tasavvuf erbabıydı. Yani hem âlim ve arif, hem soylu ve halk önderiydi.

Şeyh Bedreddin'in kendi yazdığı kitapların çoğu okunmamış olarak kütüphanelerde dururken ve hakkında tarihteki yeri, önemi, kişiliğiyle ilgili tarihçi olan olmayan pek çok kişinin yazdığı onlarca kitap, makale vb. yayın bolluğu varken neden bir kitap daha yazdın diye düşünebilirsiniz. Haklısınız.

Bu kitabı neden yazdım? Bir belgeselin sınırlarını çoktan aşmış bir araştırmayı paylaşmak için yazdım.

Bu kitabı sadece masa başında oturarak yazmadım. İz sürerek gerçek hayatta Şeyh Bedreddin'den kalanları keşif macerasını anlattım. Bulduklarım, bulamadıklarım, görünenler, gizlenenler, tarihçilerle yaptığım söyleşiler sayesinde tarihle hayat arasında köprüler kurmaya çalıştım.

Bedreddin'in izini arama macerasını bir buzdağına benzetirsek, belgesel sadece buzdağının görünen ucuydu. Asıl devasa kütle su altındaydı, görünmüyordu. Buzdağının bütününe olabildiğince gösterebilmek, su yüzüne çıkarabilmek için yazdım.

Şeyh Bedreddin'in çoğulcu dünya görüşüne, doğacı tasavvufuna, mutlak iktidarları sorgulayan zihniyetine; hukuk, adalet, eşitlik anlayışına ayrıca aydınlık vizyonuna günümüzde yeniden ihtiyaç duyduğumuz için yazdım.

Yüzyıllar süren amansız zulümlere, baskılara rağmen onu terk etmeyen müritleri, Bedreddinileri anlatmak için yazdım. Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılının karmaşa döneminde onun onbinlerce insanı çoğulcu dünya görüşüyle, hukuk felsefesiyle, eşitlik, adalet çağrısıyla neden etkilediğini bir daha düşünmemiz için yazdım.

Doğduğu köyle asıldığı şehir arasındaki izlerini ve toplumsal, efsanevi, insani boyutunu konuya duyarlı tarihçilerle yaptığım söyleşilerle iletebilmek için yazdım.

* * *

Şeyh Bedreddin'in yaşadığı coğrafya kavimler kapısı Anadolu ve Rumeli topraklarıydı. Neolitik Çağ'dan itibaren bu coğrafyadan geçenler, göçenler, kalanlar, yerleşik insanlarla, uygarlıklarla karışmış, hemhal olmuşlardı. Tragedyaların başkaldıran kahramanı Antigone'yi yazan Sofokles de, farklılıkları kucaklayan Mevlânâ Celaleddin Rumi de, Şeyh Bedreddin de bu toprakların çocuklarıydı. Türkiye'de ve Balkanlar'da Şeyh Bedreddin'in izlerini aradık ama Halep, Şam, Kahire ve Arabistan'a hem güvenlik endişeleri, hem izin almanın güçlüğü hem de bütçe sınırlarından ötürü gidemedik.

Şeyh Bedreddin'in izlerinin peşinde önce doğduğu köy Simavna'ya gittik. 600 yıl önce onbinlerce Bedreddin müridinin yaşadığı Bulgaristan'ın Deliorman ve Eski Zagra bölgelerinde Bedreddinileri aradık, taradık ama bulamadık. Yine de pes etmedik. Çünkü Bedreddinilerin kolay pes etmeyen insanlar olduğunu biliyorduk. Masallardaki gibi, onları gökte ararken yerde bulduk.

İşte böylesi maceraları anlattığım kitap dört farklı zaman diliminden oluşuyor:

1. 14.-15. yüzyıllar; Bedreddin'in yaşadığı zaman, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve birinci yüzyılı.
2. 19. yüzyıl; Şeyh Bedreddin'in müritlerinin Türkiye'nin Trakya topraklarına göç ettiği zaman.

3. 20. yüzyıl; Şeyh Bedreddin'in yeniden gündeme geldiği zaman.
4. 21. yüzyıl; Bedreddin'in yaşadığı coğrafyada izlerini aradığımız zaman.

Neyin nerede olduğunu daha kolay anlayabilmeniz için, araştırma yaptığımız coğrafyanın bir haritasını kitabın sonunda bulabilirsiniz. Haritada Bedreddin'in yaşadığı kentlerden, kasabalardan gidebildiklerimizi işaretledim.

TRAKYA'NIN YOLLARI DAR: BEDREDDİNİLER

Gece

*İnsan bir şeye gözlerini dikip baksa,
sonra da gözlerini yumsa,
o gördüğünü gene görüyormuş gibi olur.*

Rüya; Varidat
Şeyh Bedreddin

Geceyarısı telefon çaldı. Sıcak bir yaz gecesiydi. Yüreğim pır pır açtı. Neşeli ve heyecanlı bir ses; "Nasılsınız yahu? Çoktandır görüşemedik. Size iyi haberlerim var," diyordu. Çok şükür gece gelen kötü haberlerden değildi. Telefondaki sesin sahibi arkadaşımız tiyatrocı Mehmet Akan'dı. "Şeyh Bedreddin oyunumu İstanbul Devlet Tiyatrosu bu yıl repertuarına alıyor. Ayrıca oyunu yönetmemi istiyorlar. Vallahi hem şaşırdım hem sevindim! 1980'lerden beri ilk defa sahnelenecek.

"Hani sen Bedreddin belgeseli yapmak için çalışıyordun ya, kitaplara gömülmüştün! Ne oldu sonra? Devam ediyor-san bir ara oturup konuşabilir miyiz?"

Evet, yıllardır görüşememiştik; "İçine mi doğdu Mehmet!" dedim, "Evet, Bedreddin belgeseli için hâlâ çalışıyorum. Artık kafamızı kitaplardan kaldırdık. Sokağa çıkıp alan araştırmalarına başlayacağız. Hatta yarın sabah Bedreddinileri aramaya gideceğiz. Sen de gel istersen!"

Mehmet Ően Őakrak kahkahalarından birini daha koyuverdi. "Aaa Şu tesadüfe bak, tam zamanında aramıŐım. Yok canımı ne tesadüfü! Ben Őıh torunuyum ya, malum olur bana tabii! Hiç gelmez olur muyum! Kaçta nerede buluŐuyoruz?"

Mehmet o gece telefonda, zamanında *Hikâye-i Mahmud Bedreddin*⁶ adlı oyununu yazarken, Bedreddinileri ne çok aradığını anlattı. Kuzey Ege'nin köylerinde, dedelerin evlerinde haftalarca kalmış, ipuçlarının izini sürmüş ama kimseyi bulamamıŐtı. Bedreddiniler ya artık bitmişti ya da çok iyi gizleniyorlardı. Kısacası ertesi gün çıkacağıımız araştırma gezisinden pek umutlu değildi.

Mehmet Akan bu telefondan sonraki sabah erkenden buluŐacağıımız kahveye hepimizden önce geldi. Küçük araştırma ekibimiz tarih danışmanımız Cemal Kafadar ve yapım asistanımız Ayşe Çavdar'la tamamlanınca yola koyulduk. Trakya'nın köylerinde yaŐadıklarını okuduğumuz Bedreddin müritlerini, Bedreddinileri arayacak olmanın heyecanı içindeydik.

Trakya'nın yolları dar

Yaz başında Trakya'nın güzelliği nefes kesiciydi. Yol boyunca yeşilin binbir tonu iki yanımızdan akıyordu. Kırmızı gelinciklerin arasında, rengârenk bir dünyada yol alıyorduk. Göz alabildiğine uzanan tarlalarda sapsarı ayçiçekleri ve yemyeşil ekinler boy vermişti.

Neredeyse bir karış boş toprak yoktu.

Tarhaları, yumuşak tepeleri, küçük koruları, vadilerdeki ince dereleri, salkımsöğütleri geçiyorduk.

Köy köy dolaşarak Bedreddinileri arıyorduk. 600 yıl önce öldürülmüş Şeyh Bedreddin'in takipçilerinden kimse kalmış mıydı, bilmiyorduk. Daracık köy yollarında kaybolduğça, traktörleriyle yanımızdan geçen köylülere yol soruyorduk. Mehmet Akan'ı arabada görenler önce şaşırıyor, sonra seviniyordu; "Aaa, Sabri Bey hoşgeldiniz, hangi rüzgâr attı sizi buralara?" diye soruyor, sonra tatlı bir Trakya aksanıyla, "Dosdirek gidin," diye yolu tarif ediyorlardı.

Mehmet Akan onların gözünde 13 yıl boyunca her hafta TV'de izledikleri "Bizimkiler" dizisinin apartman yöneticisi emekli Albay Sabri Bey'di.

Bir köye girince doğrudan meydandaki kahveye gidip oturuyorduk. Etrafımızı güler yüzlü, yeşil-ela gözlü insanlar sarıyordu. Bizi sanki kahveye değil de evlerine misafir gelmişiz gibi ağırlamaya çalışıyorlardı. Hoşsohbet, şakacı, çelebiydiler. Kendimizi teker teker tarihçi, tiyatrocu, belgeselci diye tanıttıktan, çaylar, kahveler içilip hal hatır sorulduktan, hoşbeşten sonra çekingen bir merakla ziyaret sebebimizi soruyorlardı. Biz de sadede geliyorduk. Şeyh Bedreddin'i biliyorlar mıydı? Tabii adını duymuşlardı. Bedreddin'in bu köyde yaşayan müritleri, Bedreddiniler var mıydı? Hayır, bu köyde yoktu. Bedreddinilerin varlığını duymuşlardı ama tanışmamışlardı. "Bilmiyoruz. Biz Bektaşî'yiz," diyorlardı.

Girip çıktığımız bütün köy kahvelerinde aynı şey oluyordu. Bedreddin'in adı geçtikten sonra insanların bize bakışı ve tavırları müthiş değişiyordu. Sanki birden bir yakınlık, sıcacık bir güven ilişkisi kuruluyordu. Rahatlıyorlardı. Samimi bir ortam doğuyordu. Sanki kırk yıllık arkadaş gibi oluyorduk. İyice dilleri çözülüyordu. İçlerini döküyor, gönüllerini açıyorlardı. Heyecanla kendilerini, geleneklerini anlatıyorlardı. Geleneklerin giderek azaldığını, yazın işini bitirenin, kışın talebesi olanların kente gittiğini söylüyorlardı. Artık en büyük semahlar Hıdrellez'den sonra, 7 Mayıs'ta ikinci vakiti yapıliyordu. Değişen âdetleri anlatıyorlardı: "Değirmenci türküsü bizim semahlardandır, her yerde söyleniyor şimdi. Ama burada dini hava içine giriyor. 'Dön, Muhammed'i seversen,' deniyor türküde. Dönmezse un olmaz."

K. köylüleri Bulgaristan'ın Burgaz şehrinden göçmüşlerdi. Çevre köylerde yaşayanların çoğu da Bulgaristan göçmeniydi. Hemen hepsi 93 Harbi'nde Trakya'ya göçen Amuca (veya Amuga) kabilesindendi. Amuca kabilesi yüzyıllar boyunca, bugün Bulgaristan dediğimiz topraklarda yaşamıştı. Onları topraklarından eden savaşa halk dilinde "93 Harbi" denmesinin nedeni başladığı yılın, Rumi takvime göre, 1293 yılına rastlaması. 93 Harbi'nde, yani 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı patladıktan sonra, Rus ordularının önünden kaçarak buralara göçmüşlerdi. Dedelerinin, ninelerinin bebekleriyle yürüyerek ya da kağı arabalarıyla kaçtıkları o dehşet verici göçü anlatırlarken seslerinde en ufak bir ağlaşma, acındırma tonu yoktu.

Bedreddin'in müritleri olan Bedreddiniler de 93 Harbi'nde topyekûn Trakya'ya göçen Amuca kabilesindendi. Göçten sonra bir kısmı Bektaşiler arasında erimişlerdi. Durmadan yeni köylere, kasabalara girip çıkıyorduk ama Bedreddinileri bir türlü bulamıyorduk.

Dostlar Kır aathanesi

Lüleburgaz'daki Bulgaristan göçmeni kitapçının, "Belki onlar bilir," dediği aileyi aramak üzere başka bir köye yollandık. Lokantaları, k ftecileri ve meyhanesiyle irice bir Anadolu kentinden büyük bir yerdi T. köyü. Daha önce gittiğimiz köy meydanlarında bir, hadi bilemediniz iki kahve varken burada karşımıza anacaddeye sıralanmış be -altı kahve  ıktı. Hangisine girsek diye bakınırken adı gözüme, kulağıma hoş gelen Dostlar Kır aathanesi'nden içeriye girdim.  aylarımızı içerken etrafımızı saranlara, artık lafı uzatmadan, aradığımız ailenin evini sordum. Güler yüzlü bir bey, "Ben tanıyorum onları," diyerek ayağa kalktı. Hafif aksayan bacağına aldırmadan önümüze d  t  ve bizi yakındaki eve kadar götürdü. Bahçede evin güzel ve nazik hanımı karşıladı bizi.

Kolsuz penye bir bluz ve  ortla inek sa maktan geliyordu. Bildiğimiz köylü kadınlara hiç benzemiyordu. Bizi içeriye buyur etti. Evi de köy evine benzemiyordu. Dayalı d  eli, tertemiz bir evdi. Odanın ortasında açık duran dikiş makinisinin etrafına kumaşlar yı ılıydı. Yakında evlenecek olan kızının çeyizini hazırlıyordu. Gündelik kıyafeti ve evin da ınlıklı ı için durmadan özür diliyordu. Kanepeye yan yana dizilip oturduktan sonra neden geldi imizi söyledim.

Kibar ve yalansız bir ilgiyle dinledikten sonra, "Ah, ben bilmiyorum ama bu konuları babaannemiz bilir," diyerek geç kızını babaannesini  a ırmaya yolladı.

Ve Bedreddiniler...

Babaanne'nin evi çok yakındı herhalde ki hemen geldiler. Mihrabı yerinde dedikleri gibi, gençliğinde güzel bir kadın olduğu belli yeşil-ela gözlü seksenli yaşlarda, pamuk gibi yumuşacık bir hanımdı. Önce kibarca halimizi, hatırımızı sordu. Kendinden, ancak çoluk çocuğumuz için iyi dileklerde bulunduktan sonra söz etti. Eşini yeni kaybetmişti. Kocasını uzun süre yatalak hastaydı. Ona severek bakmıştı. Ama artık o da yaşlanmıştı. Bacakları çok ağrıyordu. Zor yürüyordu.

Başka bir köyde doğmuş, altı yaşındayken bu köye taşınmışlardı. Annesi Eski Zağralıydı (Stara Zagora). 1912'de Balkan Harbi çıkınca annesi ve ailesi Bulgaristan'dan göçmüştü.

Eski Zağra adını duyunca heyecandan gözlerim faltaşı gibi açıldı. Çünkü Eski Zağra'nın vaktiyle Bedreddinilerin yaşadığı yer olduğunu biliyordum.

Kendimi tutamadan atıldım:

"Ah, anneniz sağ olsaydı Şeyh Bedreddin'i mutlaka bilirdi," dedim. Daha cümlemi tamamlamadan yaşlı teyze genç bir kız gibi birdenbire ayağa fırladı. Sağ elini kalbinin üstüne koyarak saygıyla öne eğildi. "Yalnız annem olur mu, ben de bilirim. Pirimizdir, Bedreddin Sultan," dedi. Ardından uzunca bir sessizlik geldi. Sanki nutkumuz tutulmuştu. Şaşkınlık mı, heyecan mı, hayranlık mı, şimdi tam olarak adlandıramadığım yoğun duygularla teyzeye bakıyorduk. Köy köy dolaşarak aradığımız Bedreddini karşımızdaydı.

Tanıştığımız ilk Bedreddini A.Ö. 83 yaşında bir kadındı. Ağrılarını filan unutmuştu, coşmuştu. Hep ayaktaydı. Bir yandan anlatıyor, bir yandan da deyişler söyleyerek, kesik adımlarla tek başına semah dönüyordu:

Şeyhini seven kişi
Yaslanmak gerek başı
Kalk semahta bile oyna
Silinsin pak olsun ayna

Şaşkınlığımızdan kurtulup nihayet kendimize geldikten sonra hep bir ağızdan Ayşe Teyze'yi soru yağmuruna tuttuk. Bedreddiniler nerelerde yaşıyorlardı, kaç kişi kalmıştı? Bedreddin'in adını duyduğundan beri heyecandan oturmamayan Ayşe Teyze'yi azıcık sakinleşince anlattı:

Bedreddiniler hep birlikte büyücek bir evde toplanıyordu. Hem "Bedreddin Sultan"ı anıyor, hem ibadet ediyorlardı. Bu toplantıların adı "muhabbet"ti. Cem değildi. Anlatıkça yine heyecanlanıyordu. "Bedreddin Sultan"ı ermiş bildiğini ama kendilerinin Gülşani olduğunu söyledi. Onların muhabbetleri açılmış.

"Er kişi görsün bakalım, kötülük var mı? Bizde, muhabbet gelen herkese açıktır. Gör de gir deriz," diyerek gizli saklı bir hayatları olmadığını söylüyordu.

Haber köyde yayılınca ev Bedreddinilerle dolup taşmıştı. Akşamüstü bizi Dostlar Kiraathanesi'nden, Ayşe Teyze'nin oğluyla gelininin evine getiren S. Bey'in derya gibi bilgili bir Bedreddini olduğunu anladık. S. Bey eve tekrar geldikten sonra, "Bizim pirimiz Bedreddin'dir," diyerek konuşmaya başladı. Bedreddini geleneklerini biraz göç hikâyesi olarak, biraz da endişeyle anlattı. Alevi/Bektaşilerden biraz farklıydılar. Liderlerine dede değil, baba diyorlardı. Bedreddiniler de Amuca kabilesindendi. Bulgaristan'dan iki kol olarak gelmişlerdi. Bu kolların biri Aştarlı Baba, diğeri ise Abtarlı (veya Abdallar) Baba'ydı. Aştarlı'nın postuna oturacak babayı Abtarlı seçerdi, Abtarlı'nın postuna oturacak olanı Aştarlı seçerdi. Sanki demokrasilerdeki kuvvetler ayrılığı gibi,

birbirini denetlemek için çalışan bir sistem kurmuşlardı.

Bedreddini yoluna dair bilgilerimizin çoğunu o gün ve sonraki günlerde birinci ağızdan, S. Bey'den öğrenmiştik. Bedreddin'in izini o bilgiler sayesinde Trakya'da ve İstanbul'da sürebildik.

Bedreddin bir tarikat kurmamıştı. Kırklareli'nde Babailer, Edirne'de Gülşeni Sokak'ta Babaerenler yatırırları vardı. Sonra Gülşenilerle Gülşanilerin farklı olduğunu öğrenecektik. Bedreddiniler Gülşani tarikatındandı. Gülşanilerin liderleri de "baba"ydı. Bir kişinin babalık postuna oturabilmesi için mutlaka evli olması, ana-bacının ona eşlik etmesi şarttı. Babanın yanındaki görevlilere dede diyorlardı. Bedreddinilerin de Bektaşiler gibi 12 post dedesi vardı. Post dedeleri ikinci makamdı ve babadan oğula geçmiyordu. İstanbul'da P. ilçesinde bir D. Baba, Kırklareli'nin T. köyünde bir M. Baba vardı. Bize Aksaray'daki trajikomik kitapçı macerasını anlatan, güler yüzlü güzel bir insan olan post dedesi H. Dede, yine Kırklareli'nin D. köyünde yaşıyordu.

S. Bey kendi sözcükleriyle o günkü sorunlarını anlattı:

"Bizim babamız öldü şimdi. Yerine başka bir babanın geçmesi lazım. Bizde babalık makamı babadan oğula geçiyor ama rahmetli babamızın oğlunun akli melekeleri yerinde değil. Bir baba getirip tekkemizi açtırmak istiyoruz. 500 senedir böyle sürmüş, biz de sürdürmek istiyoruz geleneğimizi ama elimizde gerekli emanetler yok. Emanet dediğim şamdan (çerağ-mum-ışık-ateş) ve Fatma Anamızın gömleğinden bir parça."

Sonra o kumaş parçasına Serez bezi de dendiğini öğrenecektik. "Bizim emanetler şimdi ölen babanın akrabalarında, vermiyorlar. Bulgaristan'daki tekkeden yardım istedik. İnşallah yardım ederler. Ellerinde emanet olsa bile verirler mi, bilmiyoruz, bekliyoruz."

Bedreddinileri bir kez bulduktan sonra sık sık ziyaretlerine gittik. Geleneklerini gayet iyi biliyorlardı bir yandan da pirleri Şeyh Bedreddin'in kitaplardaki, tarihteki yerini öğrenmek istiyorlardı. Onlara aradıkları kitapları götürünce çok sevinmişlerdi.

H. Dede'nin kahkahalarla gülerek anlattığı kitapçı anısı unutulmazdı. 1980'lerde bir gün, iki Bedreddini dedesi arkadaş iş için İstanbul'a gitmişler. Aksaray'da bir kitapçı görmüşler. İçeriye girmişler. Köyden kente gelenlerin çekingenliğiyle, alçak sesle kitapçıya, "Sizde Şeyh Bedreddin kitabı var mı?" diye sormuşlar. Kitapçı birdenbire kızmış köpürmüştü. Burnundan soluyarak öfkeyle bağırmaya başlamış. "Sizi gidi komünistler defolun dükkânımdan," diye kovmuş. Adamın niye kızdığını anlamamışlar ama arkalarına bakmadan oradan kaçmışlar. 1980'lerde durum böyleymiş. Günümüzde daha mı vahim acaba?

“Evvel çoktuk gök gibi gürlerdik”

Bulgaristan’dan 93 Harbi’nde kaçıp Trakya’ya yerleşen Bedreddinileri tanıdıktan sonra, özellikle sevdiğim bazıları-
nı çokça ziyaret ettim. Bedreddini H. Dede ve A. Nine’yi çok
sevmiştik. Evlerinin bahçesine yaptıkları küçük kulübede
yaşayan 95 yaşındaki annelerine bakıyorlardı.

Evlerine birkaç kez gittik. Her seferinde yemek yedirme-
den bırakmadılar. Balkonda otururken komşular duymasın
diye alçak sesle konuşuyorduk.

A. Nine, Bedreddinilerin sayıca azalmasından yakınıyor-
du:

“Öyle yavrum, hepten köreliriz. Bedreddin’in yolunu
anca bu kadar... Te bu dedecik geçen sene uyku uyumadı;
batırıyoruz, batırıyoruz diye. Evvel çoktuk yavrum, gök gibi
gürlerdik, ne kalabalıktık, ne kalabalıktık!”

H. Dede bağlama çalıyor, müthiş deyişler, nefesler söylü-
yordu. Bir deftere söyledikleri deyişleri yazmışlardı. Deyiş-
lerin çoğu Yunus Emre’nin şiirlerindendi.

A. Nine, T. Dede’nin karısıyla birlikte semah dönüyordu.

A. Nine’nin kalın, güzel ve pürüzlü sesiyle söylediği
“Misafir Hızırdır” deyişini ömrüm oldukça unutmayaca-
ğım. Mihman misafir demekti. Ne güzel insanlardı!

Mihman canlar siz bize hoşça geldiniz hü hü
Mihman canlar siz bize hoşça geldiniz hü hü

Kardeşlerim siz bize sefa geldiniz hü hü
Kardeşlerim siz bize sefa geldiniz hü hü

Ümmet edin* bize misafir gelsin
Ümmet **edin** bize misafir gelsin

* Himmet yerine ümmet yerleşmiş.

Yavan kaşık yesin yüzümüz gülsün hü hü
Yavan kaşık yesin yüzümüz gülsün hü hü

Büyüğümüz küçüğümüz hep hem Hızır bilsin
Büyüğümüz küçüğümüz hep hem Hızır bilsin

Bedreddin Muhabbeti'ni babayla birlikte yürüten kıdemli Bedreddini, derviş S.Ç.'yi Kırklareli'ndeki evinde ziyaret ettik. Bizi bahçedeki ahşap çardakta bekliyordu. Ardından, her katında bir çocuğunun yaşadığı, üç-dört katlı kocaman apartmanın içindeki tertemiz evine buyur etti. Yine inanılmaz bir misafirperverlikle ağırladı. Akşama doğru diğer Bedreddinileri de davet etti. Derin sohbetlerle, uzun söyleşilerle geçen bütün bir gün oradaydık.

Söylediği anlamlı bir deyiş bütün zamanlar içindi:

Solmazsa dünyada güzeller solmaz
Bu dünya fanidir kimseye kalmaz
Yalan dolan ile sofuluk olmaz
Mümin olan bekler sırayı gönül

S.Ç. sonra bu dörtlüğü açıkladı: “Güzel olan kimdir? Yüz güzelliği değildir bu. Bunun manaları şuradan kaynaklanır, hırsızlık yapmayan adamın, uğursuzluk yapmayan adamın, kötülük yapmayan adamın toplumda yüzü kızarmaz. Bu manaya gelir.”

Ne yazık ki böylesine insancıl bir zihniyetin temsilcisi olan Bedreddin müritleri, Bedreddiniler 21. yüzyılın başında çok az kalmışlardı. Sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte neredeyse yüzlerle ifade ediliyordu.

Topçular

Bedreddinileri aramak için gittiğimiz köylerde konuştuğumuz herkes ağızbirliği etmiş gibi, "Topçular'a gittiniz mi, mutlaka gidin," diyordu. Topçular senede bir gün gerçekleşiyordu ve o yılki olup bitmişti. Topçular'a bir yıl sonra çekim ekibimizin yanı sıra Mehmet Akan ve tiyatroda Bedreddin'in babasını oynayan meslektaşıyla birlikte gittik.

Kırklareli'nin Kofçaz kazasında Bulgaristan sınırına yakın bir ormanın başladığı yerdeydik. Ormanın kıyısında çimenli bir düzlük ve düzlükte küçücük bir kulübe vardı. Burası Topçu Baba'nın türbesiydi. Önemli bir ziyaretgâhtı. Topçu Baba türbesi Rumeli fatihi, kutsal bir gazinindi. Efsaneye göre Topçu Baba Rumeli gazileri susuz kalınca ayağını toprağa vurarak yerden su fışkırtarak askerlerini susuzluktan kurtarmıştı.

Türbenin açık kapısı arı kovanı gibi işliyordu. Önü ana baba günüydü, upuzun kuyruklar vardı. Kadın erkek, çocuk çocuk eğilip küçücük kapının eşiğini öperek Topçu Baba'nın türbesinden içeriye giriyorlardı. Biz de önce kuyruğa sonra türbenin içine herkes gibi girdik. Topçu Baba'nın türbesine eşiğe basmadan giriliyor, sanduka önünde dualar okunduktan sonra geri geri yürüyerek, türbeye sırt dönülmeden dışarıya çıkılıyordu.

Topçular aynı zamanda bir şölendi. Türbenin yanında başlayan ormanda, ağaçların altında çocuk, kadın erkek, genç ihtiyar, belki 2000 kişiydik. Her yıl haziran sonunda, hasattan önce burada toplanıyorlardı.



Sabahtan beri, tıkr tıkr işleyen disiplinli ama boğmayan bir düzen içinde kurbanlar kesildi. Ormanın içine kurulmuş seyyar ocaklarda kazanlar kaynadı. Etler, pilavlar pişti. Kocaman leğenlerde salatalar yapıldı.

Gençler traktörlerin römorklarına yükledikleri tencerelele etleri, pilavları, salataları, bembeyaz köpükten yapılmış tertemiz tabaklara dolduruyor, ağaçların altında oturan gruplara servis ediyordu. Yine şaşmayan ve sıkmayan bir düzenle binlerce kişiyle lokmalar bölüşüldü.

Devasa bir piknik gibiydi de diyemeyeceğim. Çünkü ortadaki meydanda yüzlerce insan –ilk önce Ayşe Teyze’den duyduğumuz– yedi büyük Alevi şairinden Hatayi’nin deyişile semah dönüyordu:

Kalk semahta bile oyna
Silinsin pak olsun ayna
Kırk yıl bir kazanda kayna
Daha çiğsin yan dediler

Çocuklar koşuyor, oynuyorlardı. Ağaçların arasına küçük bir sahne kurulmuştu. Orada şairler şiir okuyor, âşıklar saz çalıyor, türküler hep birlikte söyleniyordu. Kadınli erkekli yüzlerce insan semah dönüyor, arada bir durup soluklanıyor sonra devam ediyorlardı. Sabahtan akşama kadar eşile, dostuyla, köylüsüyle, kentlisiyle yiyip içen, şakalaşan, tatlı tatlı sohbet eden binlerce insan arasında, gün boyunca en ufak bir tartışma, kavga, gürültü çıkmadı.

Şiirli, müzikli, sohbetli, semahlı şenlikte 1993’te Sivas’ta Madımak Otel’inde yakılan canlar unutulmadı. Lokmaları bölüşmeden önce onların anısına bir dakikalık saygı duruşu yapıldı. Topçular şenliğine Bedreddini Ayşe Teyze’yle görüşmemizden sonra tanıştığımız Bedreddinilerle gittik.

Bedreddinilerle birlikte bir ağacın altına oturduk. Çekim yaptığımız zaman dışında bütün gün o ağacın altında Bedreddinilerle birlikteydik. Her şeyi paylaştık. Yedik içtik, birlikte semah döndük.

Bütün gün görüp yetişebildiğimiz her şeyi çekiyorduk. Trakyalı köylülerin mutlaka gidin görün dediği Topçular şenliğini kaydediyorduk. Güneş batarken önce ormanın içine kurulan seyyar ocaklar, sonra yemek artıkları ve çöpler toplandı. Bildiğimiz pikniklerde insanlar gittikten sonra her yer artık dolu bir çöplük olurdu. Oysa buradaki durum çok farklıydı. Ormanın içinde hava perde perde kararırken insanların yavaş yavaş boşalttığı ağaçların altında kocaman, simsiyah çöp torbaları belirmeye başladı. Kurbanlar kesen, bütün gün yiyip içen kalabalıktan artakalan çöpler, pişirme ve yemek artıkları, şişeler, kâğıtlar, plastikler ayrı ayrı siyah çöp torbalarına dolduruldu. Ertesi gün kamyonlar gelecek, çöp torbalarını toplayıp götüreceklerdi. Ormanda binlerce kişinin ardından bir tek çöp kalmamıştı, tertemizdi. Topçular şenliğine katılanlar doğayı, çevreyi kirletmeyen, kendilerinden sonrasını da düşünen uygar insanlardı.

Muhabbet

Gün biterken Bedreddiniler içten bir nezaketle bizi başka bir köydeki evde yapacakları Bedreddin Muhabbeti'ne davet ettiler. Bu davete çok sevindik.

Muhabbet Bedreddinilerin ibadeti idi ve uzun zamandır bir muhabbete katılmaya can atıyorduk. Bedreddiniler bizi sadece muhabbete davet etmekle kalmamış, belgeselimiz için çekim yapmamıza da izin vermişlerdi. Nihayet efsanevi Bedreddin Muhabbeti'ni hem görecek hem de çekecektik. Muhabbetin yapılacağı evde yeniden hummalı bir faaliyet başladı. Yine kazanlar kaynıyordu. Bu sefer sabahki gibi koyun değil, horoz pişiyordu. Yemekler hazırlandı. İki katlı evin üst katındaki en büyük oda kadınlar ve erkeklerle tıklım tıklım doldu.

Bedreddin Muhabbeti başladı.

Erkekler ortası boş bir halkanın çevresine daire şeklinde dizilip oturdular. Kadınlar onların yanına yüzleri dairenin ortasındaki boşluğa dönük olarak yerleştiler. Herkes aynı halkanın çevresinde yüz yüze (cemalet) oturuyor, birbirlerine bakıyordu. Bedreddinilerin oturma düzeninde, tarikatların çoğunda görülen makam, post hiyerarşisi ve ast-üst konumları yoktu. Herkes eşitti. Muhabbet başlamadan önce erkekler kırmızı başlıklarını giydiler. Başlıklarının üstüne, ortası yırtık gibi bir delik olan, beyaz Serez bezini sar-

dılar. Halkanın ortasındaki boş alanda üç mum yaktılar.

Bedreddin ocağı sönmemişti.



“Kini kibiri olan canlar kalkar gider”

Yeni seçilen genç baba L.A halkanın çevresinde yüzyüze oturan erkeklerin arasındaydı.

Muhabbeti baba açtı:

“Hayırlı akşamlar. Hoşgeldiniz, sefa geldiniz canlar.

“Şu canların namaz ve niyazlarını da, pirimiz Bedreddin Sultan’ın dergâhında, Topcu Baba’nın dergâhında kabul eyle...”

Ardından kıdemli derviş S.Ç. söz aldı. Bedreddinilerin dünya görüşünü duru bir Türkçeyle dile getirdi:

“Gönlünde kini, kibiri olan kalkar gider, gönlünde kini kibiri olan canlar varsa, herkesin isteği gene kendine göredir.”

Kimse kalkıp gitmedi...

Muhabbeti babayla birlikte usul erkân bilen o kıdemli derviş S.Ç. yönetti. Oradaki Bedreddinilerin çoğu yaşını başını almıştı. Ne zaman ne yapacaklarını gayet iyi biliyorlardı. Düzen hiç şaşmıyordu. Bedreddin Muhabbeti Tanrı’ya, insanlara ve doğaya sevgi ve saygının kutsandığı bir tören, bir insanlık dersiydi.

Dualarda hep Bedreddin vardı. Çoğu Türkçe, azı Arapçaydı. 600 yıldır devam eden Bedreddin Muhabbeti dualarla, kâh yüz yüze durup birbirlerine secde ederek, kâh kalkıp kadın-erkek birlikte semah dönerek devam etti.

Hacı Bektaş Veli’nin şu deyişinin ete kemiğe büründüğünü orada gördük.

Erkek dişi sorulmaz, muhabbetin dilinde
Hakkın yarattığı her şey, yerli yerinde

Bizim nazarımızda, kadın-erkek farkı yok
Noksanlık da eksiklik de, senin görüşlerinde

Muhabbete bir ara verildi. Halkanın ortasına tepsilerle yemekler geldi. Horoz (Cebrail) ve pilav pişirmişlerdi. Lokmalar, içecekler, demler gayet ölçülü olarak dağıtıldı. Yemekten önce dualar hep birlikte tekrarlandı, yemekler birlikte yendi. Kadınlı erkekli önce üçlü, sonra çoklu semahlar dönüldü.

Muhabbet sabaha kadar sürdü.

Muhabbetin insanın içine işleyen ortamından kamera ekibimiz de çok etkilenmişti. Bütün gece ağır kameraları elde, omuzda taşıyarak ve Bedreddinileri rahatsız etmemek için durmadan yer değiştirerek çalıştılar. Ertesi sabah görüntü yönetmenimizin kolu morarmıştı.

93 Harbi ya da “Tuna Nehri akmam diyor”

Bulgaristan topraklarından Amuca kabilesinin toptan göçüne neden olan 93 Harbi, Rusların 30 Ağustos 1877’de Plevne’ye saldırmasıyla başlamıştı. Plevne kahramanı Osman (Nuri) Paşa, Rusları üç kez püskürtmesiyle, yokluklar içinde kahramanca direnmesiyle ünlüdür. Plevne savunması hakkında “Tuna Nehri akmam diyor / Etrafımı yıkmam diyor / Şanı büyük Osman Paşa / Plevne’den çıkmam diyor” sözleriyle türküler yakılmıştı. 1878 yılına girildiği karlı kış günlerinde Rus ordusu Plevne’yi teslim almıştı. Osmanlı ordusu açlık ve yorgunluktan artık direnemez hale gelince Dobruca ve Kavarna art arda düşmüştü. Tuna Nehri 1878’e kadar Osmanlıların Avrupa’daki sınırlarından birini çiziyordu. Dobruca aynı zamanda 1416’da Bedreddin’in isyanlarının çıktığı ve müritlerinin yaşadığı bölgeydi.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı edebiyatta Tolstoy’un ünlü *Anna Karenina* romanında yer alır. Anna’nın sevgilisi Albay Vronski’nin doğu cephesinde yaralandığı Osmanlı-Rus Savaşı’ydı.

Osmanlıları temellerinden sarsan 93 Harbi’nde Ruslar batıda Yeşilköy’e kadar ilerlemiş, doğuda Kars, Ardahan ve Batum’u işgal etmişti. Bu savaşın sonunda yapılan Berlin Antlaşması, Balkanlar’da yeni ulus devletlerin kurulmasına yol açmıştı. Berlin Antlaşması’na göre kurulan Büyük Bulgaristan Devleti, Trakya’nın ve Makedonya’nın geniş bir bölümünü işgal etmişti.

1877-1878 yılları arasında savaştan kaçan; Manastır’dan, Selanik’ten, Bulgaristan’dan gelen yüzbinlerce sığınmacıdan yaklaşık 200 bin kişinin Edirne ve Kırklareli’ne yerleştiği, ayrıca 300 bin kişinin de Rumeli’den Anadolu’ya geçerek oraları yurt edindiği rivayet edilir. O döneme ait sayıları kesin olarak bilmek çok zor. Yine de 1878’de kaçarak

Osmanlıların elindeki güvenli topraklara göçen sığınmacıların 130 bin ile 1 milyon 500 bin kişi arasında olabileceği belirtiliyor.

Tarihçi Jason Goodwin *Ufukların Efendisi Osmanlılar* adlı kitabında 93 Harbi'nin önemli bir sonucuna daha dikkati çekiyor. II. Abdülhamid 1876'da, Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'daki ilk toplantısından hemen sonra bu savaşa girmişti. 1878'te Ruslar Edirne'yi alınca II. Abdülhamid meclisteki sessiz eleştiriler karşısında derhal Birinci Meşrutiyet Meclisi'ni dağıtmıştı. Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu Birinci Meşrutiyet Meclisi'nde 71 Müslüman, 44 Hristiyan ve 4 Yahudi milletvekili vardı.⁷

GAZİLER VE DERVİŞLER

*Gazi'nin işi gâvurların karşısına
'İslam ya da kılıç' gibi basit bir seçenikle
çıkmağ değildir.⁸
Cemal Kafadar*

Bedreddin'in babası gazilerden (sonra kadı) İsrail, diğer gazilerle birlikte Bedreddin'in doğduğu köy Simavna'yı ve Batı Trakya'yı fethetmişti. Fetihleri yapan gaziler kimlerdi? Nasıl insanlardı? Neden ilk Osmanlı fetihlerinde hep onlardan söz ediliyordu?

Bu soruların yanıtlarını tarih danışmanımız Cemal Kafadar'ın kitabında ve ileride yer alan söyleşilerimizde buldum.

Cemal Kafadar 1996'da yayımladığı *İki Cihan Âresinde* adlı ilk kitabında Osmanlıların kuruluş dönemindeki dinamiklerin analizini yapıyor, gazileri inceliyor, onların yaşadığı dönemi, ortamı çeşitli yönleriyle ele alıyordu. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi, ilk fetihleri yapan gazilerin ve uzlaşmaların yüzyılıydı. Bedreddin'in kimliği, kişiliği ve dünya görüşü de gazilerin zihniyet ikliminde oluşmuştu. Gaziler Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişleten savaşçılardı ama günümüzün cihatçılarından çok farklıydılar. Fethettikleri topraklarda İslam'ı yaymak istiyorlardı ama orada yaşayan gayrimüslim halkı Müslüman olmaya zorlamıyorlardı.

Gaziler, uzlaştırmacı heterodoks inançları, esnek yapıları sayesinde fethettikleri topraklarda yaşayan gayrimüslimlerle gayet iyi kaynaşıyorlardı. Gazilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve genişlemesindeki rolleri çok önemliydi. Din adına gözlerini kırpmadan insan öldüren günümüzün cihatçılarıyla uzaktan yakından hiçbir benzerlikleri yoktu.

Amaç gazilerin eylemlerini yüceltmek için gaziler tarafından ya da onlar için üretilen edebiyatın, gazi kahramanların Hıristiyanlarla işbirliğini ortaya koymasının çelişkili bir durum olmadığını göstermekti.⁹

Gazilerin nasıl insanlar olduğunun yanı sıra tartışılan başka bir konu da Şeyh Bedreddin'in Simavna kadısı oğlu mu yoksa Simavna gazisi oğlu mu olduğudur. Gazi İsrail, Simavna kalesini fethettiği için ve sonra orada kadılık yaptığı için her ikisi de doğru denebilir ama Orhan Şaik Gökyay'a göre Bedreddin'in babası Simavna kadısı değil, Simavna gazisidir. Gökyay bu kafa karışıklığının Arapça kaligrafinin yanlış okunmasından ötürü olduğunu belirtir. "Gazi" sözcüğü "kadı" olarak okunmuş ve bu yanlış "galat-ı meşhur" olarak yüzyıllar boyunca tekrarlanınca yanlış da olsa kabul görmüştür. Orhan Şaik Gökyay Bedreddin'in aslında "Simavne Gazisi Oğlu" olduğunu savunur.

Cemal Kafadar da kitabında gaziler konusu içinde Bedreddin'in babası İsrail'in gazi mi, kadı mı olduğuna değiniyordu:

Sağ olsun, Orhan Şaik Gökyay'ın ustaca gösterdiği gibi, yenilmiş olmasına rağmen, Osmanlı tarihindeki en önemli devrimci hareketin (1416) "zındık" önderi Şeyh Bedreddin'in, Simavna kadısının değil, gazisinin oğlu

olduğunu artık biliyoruz. Bu durum Bedreddin'in babasının Hacı İlbeyi'nin yoldaşı olduğuna dair raporlarla da uyumlu. Yine de Gazi'yle, fethettiği kalenin Bizanslı komutanının kızının oğlu olan Şeyh Bedreddin, zorla din değiştirmeyi ya da Hristiyanlara zulmedilmesini değil, farklı inançların ütopik bir sentezini savundu. Başka şeylerin yanı sıra Bedreddin ve taraftarları Osmanlı ordusuna karşı savaşmak üzere binlerce Müslüman ve Hristiyan'ı toplamayı başardı. Bedreddin'in mesajı gazi ortamından gelmesine rağmen değil, tam da o nedenle, dar kafalı, çelişkili bir din değiştirme gayreti değildi.

Bilge tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık da 13 Eylül 1995'te *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan röportajında Osmanlı fetihlerinin ilk zamanlarındaki uzlaşmacı niteliğini vurguluyordu:

1432 tarihli, Arnavutluk nüfusunu anlatan bir defter bulmuştum arşivlerde. 1950'lerde onu neşrettim. Bu, Balkanlar'da büyük akis yaptı. Osmanlı'nın kılıçla değil, uzlaşmayla geldiğini orada gördüler. (...) Ben Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu "1302 Bafeus Zaferi'dir" diyorum. Bizans kayıtlarında ilk defa o zaman geçiyor Osmanlı. İlk defa o zaman Bizans ordusu denize dökülüyor. Ama bütün tarihçiler hâlâ 1299'da, Bilecik'in alınmasını kabul ediyor. Çünkü ilk mektepte öyle öğrenmişler! Efendim, ondan önce onun gibi daha kaç kale fethedildi. Defalarca yazdım ama okumuyorlar. Tembellik tembellik... "Osmanlı İmparatorluğu" uydurma bir laftır. Osmanlı kendine imparatorluk demedi, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" dedi. Yani; Yüce Osmanlı Devleti. Aliyye'nin a'sını da uzatmadan söyleyeceksiniz. (...)

dönüp baksalar bizim, 1950’lerde Barkan’la (Ömer Lüt-fi) toplumdaki değişikliklerin ve ekonominin üstünde duran, yeni bir tarih getirmeye çalıştığımızı görecekler.

Selanikli tarihçi, Fetret Devri uzmanı, Dr. Dimitris Kast-ritsis de, doğduğu kentte yaptığım söyleşide gazi ve akıncı sözcüklerinin anlamlarını, Bedreddin isyanının temellerini yorumladı:

Akıncılar bir tür gazi midirler? Gazi ve akıncı aynı şey mi? Bu insanlar bütün Hristiyanlara karşı olan, on-ları ya döndürmek ya da öldürmek isteyen fanatik Müs-lümanlar mıdır? Öyle olmadıkları açık. Yani hayatları Hristiyan topraklarına yapılan akınlara bağlı olsa bile bazı akınlarda Hristiyanlardan destek gördüklerini bi-liyoruz. Elimizde Güney ve Orta Yunanistan’dan gelen raporlar var.

Venedik Hükümeti’nin oradan sürmeye çalıştığı Türkleri, Ortodoks Hristiyan nüfus desteklemiş.

Girit’ten gelen raporda bir Hristiyan akıncı olabile-ceğinden söz ediliyor. Yani bazı yerlerin nüfusu dış güç-lere ya da onları sömürdükleri düşünülen yerel toprak ağalarına karşı birleşmiş. Köylü ayaklanmalarının ve sefaletin diz boyu olduğu bir zamandan söz ediyoruz.

Jason Goodwin *Ufukların Efendisi Osmanlılar* kitabında “ilk savaşçılar” diye adlandırdığı gazilerin ortamının ve Os-manlı Devleti’nin yapısının “rıza”ya dayandığını belirtiyor.

İlk Savaşçılar uçsuz bucaksız bir alana tül kadar ince, demir kadar güçlü bir ağ atmışlardı ama asla ayrı bir ulus değildiler. (...) Ufukların Efendisi karşı konulmaz

biçimde Balkanlar'ın, Karadeniz'in, Ortadoğu'nun 36 ulusundan yaratılan o garip ve dinamik imparatorluğu çağrıştırır. Milliyetçi tarih içinde bu korkunç bir fethetme ve boyun eğdirme öyküsüdür. Oysa gerçek farklıdır. Türkler, büyük tarihçi Braudel'in tanımıyla "işbirliği yapıları" yaratmışlardır. Çok dilli bu yapı, ortak rızayla gerçekleştirilmiş bir Türk imparatorluğuydu; inancı İslam, ayini Bizans, itibarı Acem, zenginliği Mısırlı, alfabesi Arap ve yönetimi Balkan kökenli...¹⁰

Goodwin devleti yönetenlerin unvanının 1300 ile 1375 arasında beyden padişaha doğru değiştiğini yazıyor. Selçuk-Bizans sınırlarındaki Söğüt kasabasında küçük bir uç beyliği olarak temelleri atılan Osmanlı Devleti, ilk dönemi içinde beylikten padişahlığa terfi ettikten sonra tarihin akışında söz sahibi bir imparatorluğa doğru genişlemeye başlamış. Osmanlı Beyliği'nin tarihi 14. yüzyılın sonunda bir devlet olmasının ardından yazılmaya başlanmış olsa da bilinen en erken tarihi belgelerin Osman Bey'den 200 yıl sonra, yani 15. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığını belirtiyordu.

ŞEYH BEDREDDİN'İN HAYATI

Gazilerin çoğulcu ortamında yaşamış olan Simavna Gazisi Oğlu ya da Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'in dünyaya gelişinden itibaren hayat hikâyesi torununun yazdığı *Menakıbnâme*'de anlatılıyor.

Abdülaziz'in oğlu olan Gazi İsrail 300 kişiyle bir kale üzerine yürüdü, kalenin Ban'ını* ve çoluk çocuğunu kaçarken yakaladılar. Ban'ın bir kızı da vardı. (...) Âlim olan Gazi İsrail elde edilen ganimetlerin azını ve çoğunu gaziler arasında üleştirdi. Ve Ban'ın kızını kendine alıkoydu ve buna Melek diye ad verdi. Bundan 760'ta** Mahmud/Şeyh Bedreddin doğdu.

O kale Simavna kalesiydi. Gazi İsrail kaleyi fethettikten sonra oraya yerleşti. Kalenin aşağısındaki ovada çiftçilik yaptı. Gazi İsrail, Simavna'dan sonra Edirne'yi de fetheden gaziler arasındaydı. Bedreddin Simavna'da doğmuş ama daha sonra ailece Edirne'ye yerleşmişti.

Gazi İsrail, Edirne'de oğlu Mahmud Bedreddin'e ilk Kuran ve fıkıh derslerini verdi. Delikanlılık çağına gelen Bedreddin eğitimini, öğrenimini, ilmini ilerletmek üzere Edirne'den yola çıktı. Bursa, Konya, Kahire, Kudüs ve Mekke'ye hacca gitti.

* Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Macaristan ve Slovenya dolaylarında sancak beylerine ve küçük prenslere verilen unvan.

** Hicri 760 yılı miladi 1359'a denk gelmektedir.

İbn Arabî ve Konya

Bedreddin Bursa'dan sonra Konya'ya gitti.

Orada Sadreddin Konevî'den mantık ve matematik dersleri aldı. Hocası Konevî'nin İbn Arabî'nin üvey oğlu, evlatlığı, ayrıca eserlerini dikte ettirdiği en sevdiği öğrencisi olduğunu da okuduk. Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yakınıydı. Genç Bedreddin Konya'da Konevî'den ders alırken 1204'te Endülüs'ten Konya'ya gelen İbn Arabî'nin Vahdet-i Mevcut düşüncesiyle tekrar karşılaştı. Orada Arabî'nin derin tasavvufundan *Füsüsü'l-Hikem* (Gerçeğin Gözü) adlı eserinden, Vahdet-i Mevcut felsefesinden etkilenmiş olması kuvvetle muhtemel. Arabî'nin Endülüs'ten gelerek Konya'da yaşaması belki de bu toprakların o zamanlar kimseyi dışlamayan çoğulcu kültüründendi.

Mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî 17. yüzyılda Halvetiye tarikatının Mısriyye kolunun şeyhiydi. Mutasavvıf şair, İbn Arabî ile Şeyh Bedreddin hakkında yazdığı şiirinin sonunda şöyle der:

Muhyeddin ü Bedreddin etdiler ihyay-ı din
Derya Niyazi *Füsus* enkarıdır *Varidat*

Niyâzî-i Mısırî şiirinde İbn Arabî'nin eseri *Füsüsü'l-Hikem*'i bir derya, Bedreddin'in *Varidat*'ını ise o deryaya akan bir nehir olarak tasvir ediyor.

Halep, Şam, Kudüs, Mekke ve Kahire

Bedreddin Konya'dan sonra Halep ve Şam'da dönemin önemli mutasavvıflarıyla tanıştı. Kudüs'te Mescid-i Aksa'daki ulemadan ders aldı. Ardından ilmini ilerletmek ve Mısır'daki hocalarla, ulemayla çalışabilmek için Memlûkların yönetimindeki Kahire'ye gitti.

Kahire'deki hocasıyla birlikte Mekke'ye hacca gitti. Hacdən dönerken bindikleri gemi Kızıldeniz'de battı. Kazadan sağ salım kurtulan Bedreddin Kahire'ye vardıktan sonra oraya yerleşti ve ulemaya karıştı. Genç yaşında kitap yazmak için izin aldı.

Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân kitabının yazarı Michel Balivet ve Fetret Devri uzmanı Dimitris Kastritsis, söyleşimiz sırasında Bedreddin'in neden Kahire'ye yerleştiğini yorumladılar:

Anadolu Türkleri görünüşe göre Kahire'de bir lobi oluşturmuş. Saraydaki memurların çoğunluğu onlardan dı. Medreselerde de çok sayıdaydılar. Elimizdeki bilgilere göre Bedreddin'in daha çok Anadolu lular ve Memlûk Türkleriyle teşrik-i mesai ettiğı izlenimine kapılıyoruz.

Yani Türkçe konuşanlarla... Çerkezlerle...

İkisi de aynı şey, dili Türkçe. Bedreddin'in Kahire'deki uzun kariyeri gerek kültürel, gerek siyasi, gerekse dini açıdan son derece anlaşılır.

Balivet, Bedreddin'in Kahire'ye yerleşmeyi seçmesinde dilin ve kimliğinin önemli bir rol oynadığını vurguluyordu. Dimitris Kastritsis Bedreddin'in Kahire'yi seçmesine bir İslam âlimi olmasının, yani mesleğinin neden olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Kahire'de geçirdiğı değişime dikkati çekiyordu:

Kahire o zaman ilim merkeziydi. Yani İslam dünyasında en önemli ilim merkezi. Tabii ki Şeyh Bedreddin oraya gitmiş, okumuş. Çok önemli bir âlim olmuş. Bedreddin Kahire’de sarayda Memlûk Sultanı Berkuk’un oğlunun öğretmeni olarak çalışırken Anadolu (Ahlatlı) bir mutasavvıfla, Hüseyin Ahlati ile tanışmış. Bu tanışma Bedreddin’in hayatını değiştirmiş, hayatının en önemli dönüm noktası olmuş denebilir.

Dimitris Kastritsis’in de dediği gibi, Kahire’de zamanının aydınlarından olan Bedreddin’in asıl aydınlanması Hüseyin Ahlati’yle tanışmasından sonra gerçekleşmişti.

Şeyh Bedreddin Kahire’de, sarayda Memlûk Sultanı Berkuk’un oğlu Ferec’e fıkıh dersleri veriyordu. Ferec’in başka bir hocasıyla, Anadolu Şeyh Hüseyin Ahlati’yle tanıştıktan sonra mutasavvıf olmaya karar verdi ve Kahire’deki Ahlati tekkesinde derviş oldu.

Kahire ve Hüseyin Ahlati

Memlûk Sultanı Berkuk, oğlu Ferec'in iki öğretmeni Bedreddin ve Ahlati'ye Habeşistanlı kız kardeş olan iki köleyi, Cazibe ve Maria'yı cariyeye olarak hediye etmiş. Habeşistan'dan gelen kızların Hristiyan olmaları kuvvetle muhtemel. Bedreddin Cazibe'yle, Ahlati Maria'yla evlendi. Bedreddin mürşidi Hüseyin Ahlati'yi ve baldızı Maria'yı tanıdıktan sonra tasavvuf aşkıyla yanıp tutuştu. Artık kitaplardan öğrenilenin değil, gönül gözüyle görülenin hakikatine inanmıştı. Mutasavvıfların çoğunun hikâyesinde olduğu gibi kitaplarını suya, Nil Nehri'ne atmıştı. Âlim olarak yaşamaktan vazgeçmiş, saraydaki işini bırakmıştı. Kıyafetlerini de değiştirmişti. Kaba urbalar giyerek Ahlati Tekkesi'nin dervişleri arasına karışmıştı.

Cemal Kafadar Bedreddin'in tasavvuf dünyasına girmesini *Menakıbnâme*'den alıntılarla anlattı:

Zaten baldızından tasavvuf tecrübesini aldığını aile içinde hep anlatmışlar ki torunu kalkıp o güzel kelimelerle yazmış, çok da güzel yazmış orasını; "(...) söyleyince Maria çün halini, sırrı tevhidden düşen ahvalini... Şeyh zamanında feridi derh* iken, zamanın bir teki iken, biriciğiyken, dünyanın biriciğiyken, Şeyh zamanında feridi derh iken, anı gül gördü ve kendini diken..." Bedreddin'in o müthiş özgüvenini yitirişiyile ilgili gördüğüm tek cümle bu.

Bedreddin, Ahlati Tekkesi'nin dervişleri arasına katıldıktan sonra, Hüseyin Ahlati'nin teşvikiyle, 1402'deki Ankara Savaşı'nın ardından Tebriz'e gitti. Neden gittiği konusunda rivayetler muhtelif. Orada niyetinin Timur'la buluşmak değil, Safevileri tanımak olduğu da belirtilir.¹¹

* Derh: Maddi dünya, zaman.

Timur'un sarayında ulemanın çözemediği bir bilmeceyi çözdüğü de rivayet edilir. Bunun üzerine Timur'un Bedreddin'e kızıyla evlenmesini ve sarayda âlim olarak kalmasını teklif ettiği de... Timur'un teklifine hayır diyemeyeceğini anlayan Bedreddin'in geceyarısı gizlice Tebriz'den kaçtığı ve Kahire'ye döndüğü de rivayetler arasındadır.

Bedreddin mürşidi öldükten sonra onun vasiyetine uydu, Ahlati Tekkesi'ne şeyh oldu. Orada altı ay kadar şeyhlik yapan Bedreddin, gördüğü bitmez tükenmez iktidar savaşlarından bıkarak tekkeyi, şeyhliğini hatta yetişkin ömrünün 20 yılını geçirdiği Kahire'yi terk etti.

Tekrar Anadolu'ya, Rumeli'ye dönmek üzere yola çıktı. Halep'e vardığı zaman Türkmenler kentin kapısında karşılaştı ve liderleri olarak orada kalmasını istemişlerdi.

Şeyh Bedreddin Halep'e geldiği zamanlar, Âşık Nesimi'nin derisi yüzülerek öldürüldüğü zamanların ya az öncesine ya da az sonrasına rastlıyordu. Halep'te kalmamış, Anadolu'ya doğru yoluna devam etmişti.

O yıllarda Anadolu'da Fetret Devri'nde dehşetli bir kaos dönemi hâkimdi. Bedreddin belki Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'nin daveti üzerine, baba ocağının olduğu kente Edirne'ye gitmek üzere yolunu sürdürmekteyken neden dosdoğru Edirne'ye gitmemiş, neden Halep'ten sonra Teke yarımadası, Tire, Sakız Adası, Çanakkale gibi bir güzergâh izlemişti? O bölgede 1416'da çıkan ve Osmanlıları derinden sarsan ilk isyanlarda nasıl bir rolü olmuştu?

“ŞEYH BEDREDDİN MENAKİBNAMESİ”

Hâzâ Menakıb'ı Şeyh, Bedreddin hin Kaadi İsrail
Halil bin İsmail bin Şeyh Bedrüddin Mahmud

Şeyh Bedreddin'in hayatını sadece torunu Hafız Halil'in yazdığı *Menakıbnâme*'den öğrenebildiğimiz bir gerçek. Hatta *Menakıbnâme* Bedreddin hakkında yazılan kitapların neredeyse hepsinin dayandığı yegâne kaynak. Kaybolduğu sanılan *Menakıbnâme*'nin ise 20. yüzyılda bulunması apayrı bir maceradır.

Menakıbnâme'nin tek bir elyazması kopyası varmış. O elyazması kopya uzun yıllar boyunca kayıpmış. Serez'den 1924 Mübadelesi'yle gelenler o tek kopya *Menakıbnâme*'yi yanlarında Tekirdağ'a getirmişler. Nasıl bulunup bugünlere geldiğini İsmet Sungurbey anlatıyor:

1930'da Tekirdağlı bir zat sahaflar çarşısında Hulusi Efendi'ye birkaç kitap yollamıştı ki, bunlardan biri de *Bedreddin Menakıbnâme*'siydi; Hulusi Efendi'den de, *Menakıbnâme*'yi tanınmış araştırmacı ve kitap toplama meraklısı Muallim M. Cevdet Bey satın almıştı.¹²

Kayıp sanılırken 1930'da Tekirdağ'dan gönderildiği sahaflar çarşısında ortaya çıkan *Bedreddin Menakıbnamesi*'ni Muallim Cevdet Bey 20 liraya satın almıştı. “Kıymetine

paha biçilmez,” diyerek belediye kütüphanesine bağışladı. Abdülbaki Gölpınarlı *Menakıbnâme*’nin o tek kopya elyazmasını inceledi, düzenledi, “doğru yoldan okunmasını” ve yeni harflerle basılmasını sağladı. Böylece *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*, Gölpınarlı ve Sungurbey’in imzasıyla 1967’de Eti Yayınevi tarafından yayımlandı. Benim okuma-ya çalıştığım manzum *Menakıbnâme* bu kitaptır.

M. Şerefeddin Yaltkaya 1924’te Şeyh Bedreddin monografisini yazarken *Menakıbnâme* ortada yokmuş. Ama Yaltkaya dokuz yıl sonra, 1935’te *Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi*’ni özetleyen makalesinde *Menakıbnâme*’nin 140 sayfalık manzum bir kitap olduğunu, 2500 beyitten oluştuğunu ve besmeleyle başladığını yazmıştır.

Menakıbnâme’nin sonunda kitabın kabına “Medine-i Siroz’da konulup dergâh-ı Şeyh Bedreddin vakfıdır,” notu düşülmüştür. Şeyh Bedreddin’in bu cümlede bahsedilen Serez’deki türbesinin bekçiliğini de *Menakıbnâme*’sini yazan torunu Hafız Halil yapmıştır.

Şeyh Bedreddin *Menakıbnamesi* nedense önce Alman oryantalistlerin dikkatini çekmiş ve Almancaya çevrilmiştir. Alman oryantalist ve Osmanlı Tarihçisi Franz Babinger 1943’te *Menakıbnâme*’yi Almancaya çevirir. Rivayete göre asıl metin yerine biraz baştan savma bir çevirisinden yararlanmıştır. Başka bir Alman oryantalist, Türkolog Prof. Hans Joachim Kissling, 1950’de daha doğru başka bir özetten yararlanarak *Menakıbnâme*’yi yeniden çevirmiştir.

Hafız Halil ve Börklüce Mustafa

Bedreddin'in *Menakıbnâme*'sini yani manzum hayat hikâyesini yazan Hafız Halil, Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamıştı. Hafız Halil'in babası Bedreddin'in büyük oğlu İsmail (Seyyid) Beşe'dir.

Şeyh Bedreddin'in ve ailesinin hayatının anlatıldığı *Menakıbnâme*, İstanbul'un fethini de içeren erken Osmanlı Devleti tarihine tanıklık eden önemli bir belgedir.

Hafız Halil'in Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşadığı gerçeğini göz önünde tutarsak dedesinin hayatını yazarken, özellikle Padişah'ı kızdırmamaya, resmi tarihten şaşmamaya neden dikkat ettiğini anlarız. Dedesinin İznik'ten kaçmadığını, hacca gitmek üzere Padişah Çelebi Mehmed'den (I. Mehmed) izin almak için ayrıldığını, o sırada Aydın Beyliği'nde çıkan isyanlarla hiç alakası olmadığını, hele Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i hiç tanımadığını yazmıştır. Ama bu durum yüzyıllar geçtikten sonra ortaya çıkan tarihsel gerçeklere pek uymamaktadır.

Akşemseddin ve Göynük

Hafız Halil, Bedreddin'in Börklüce Mustafa'yı tanımadığını, hele Karaburun isyanlarından hiç haberinin olmadığını yazsa da Şeyh Bedreddin İznik'ten kaçarken Hafız Halil de dahil tüm ailesini kethüdası yani kâhyası olan Börklüce'ye emanet etmiştir. Hafız Halil'in babası İsmail Beşe, Tire yakınındaki Nizar'da (Nissa, Eğridere) yaşamış olmalıydı. İsmail Beşe günün birinde ölünce, yetim kalan çocuklarını Börklüce Mustafa himayesine almıştı. Hafız Halil dahil, hepsini İznik'e dedeleri Bedreddin'in yanına götürmüştü. Bu durumda Hafız Halil, Börklüce Mustafa'yla çocukluğunda tanışmış olmalıydı. Hafız Halil, İznik'te kardeşleri, iki amcası ve bir halasıyla birlikte büyümüştü. İznik'ten ayrılma zamanı gelince Şeyh Bedreddin ailesini tekrar Börklüce Mustafa'ya emanet etmişti. Börklüce Mustafa aileyi İznik'ten alıp önce Tire'ye mi götürmüştü, bilemiyoruz. Ama en sonunda Göynük'te yaşayan Akşemseddin'e emanet ettiği malum.

Fatih Sultan Mehmed'in ünlü mutasavvıf hocası Akşemseddin İstanbul'un fethinden sonra tanık olduğu iktidar kavgalarından uzaklaşmak için İstanbul'u padişahın izniyle terk etmiş, Göynük'e yerleşmişti. Akşemseddin, Hafız Halil ve kardeşleri, amcaları, halaları hatta onların çocuklarını Göynük'te himayesinde büyüttü. *Menakıbnâme*'ye göre Şeyh Bedreddin'in Akşemseddin'le bir hısımlık bağı da varmış. Bedreddin'in bir kız torunu Akşemseddin'in oğluyla evlenmiş. Aynı kız torun kocası ölünce dul kalmış ve bu kez amca oğlu, *Menakıbnâme*'nin yazarı Hafız Halil'le evlenmiş. Şeyh Bedreddin'in Nâzım Hikmet'in destanındaki hayatı Hafız Halil'in yazdığı *Menakıbnâme*'dekinden oldukça farklıdır. Hafız Halil dedesinin isyanlarla hiç ilgisinin olmadığını yazar. Oysa Hafız Halil'in yaşadığı dönemin baskılarının olmadığı zamanlarda yazılanlara göre Bedreddin'in isyanlardaki rolü inkâr edilemez.

ZAVİYELER

Halil İnalçık, Osmanlıların ilk yüzyılında kendilerinden imparatorluk diye söz etmediğini özellikle vurgulamıştı. İmparatorluk kavramı bize Batı'dan gelmişti. Tarihçi Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılında padişahların da gazi-dervişleri yetiştiren zaviyelerden tavsiyeler aldığını belirtmişti. Yani Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılının gazileri sadece fetihler yapan askerler değildiler. Padişahların danıştığı, yönetimde söz sahibi insanlardı.

Ömer Lütfü Barkan 1942'de yazdığı "Kolonizatör Türk Dervişleri" adlı makalesinde "14.-15. yüzyılda ancak fetih yoluyla farklı kültürlerle tanışılıyordu," diyordu. Zaviyelerin eğitim kurumları olarak önemini vurguluyordu:

Dervişlerle ve zaviyelerle alakamız, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz bu garbe doğru akın içinde bize birer mümessil ve öncü gibi gözükmelerinden ileri gelmektedir. Birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler; ve daima garbe doğru Türk akınıyla beraber ilerleyen benzerlerini doğuran zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren

şeyhler, bizim alakamızı celbetmek için birçok vasıflara haizdirler.

Bu suretle, muhtelif memleketlerden gelmiş muhtelif insanların ve onların temsil ettikleri telakkilerin kaynaştığı Osmanlı İmparatorluğu; o zamanki Türk-İslam âlemi içinde yeni bir dünya, bir başka Amerika teşkil ettikten sonra, her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırlandığı yeni bir âlem haline girmiş bulunuyordu.¹³

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak da kitabında zaviyeleri ve o dönemin zihniyet iklimini anlatıyordu:

14. yüzyıl başlarında (...) bir uç beyliği olarak tarihte yerini almaya başlayan Osmanlı Devleti, bu iki paralel (ortodoks-heterodoks) İslam yorumunun vârisiydi. Hatta halkın belli bir kesimi daha ziyade heterodoks İslam'ı yaşamaktaydı. Bu vakıanın en belirgin göstergesi Âşıkpaşazâde, Oruç Bey ve Neşri tarihleri gibi erken Osmanlı kaynaklarında beyliğin kuruluş döneminin, *Rum Abdalları* yahut *Abdalan-ı Rum* tabir edilen, Ahmet Yesevi sufilik geleneğinin temsilcilerinden olan dervişlerin menkıbeleriyle iç içe tasvir olunmasıdır. Başta Osman Gazi olmak üzere, Orhan Gazi ve I. Murad gibi Osmanlı beylerinin etrafı, Şeyh Edebali, Geyikli Baba, Kumral Abdal (Kumral Baba), Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed ve Postinpuş Baba gibi şeyh ve dervişlerle çevriliydi.¹⁴

Zaviyeler 13., 14., 15. hatta belki 16. yüzyıllardaki önemli eğitim merkezleriydi. Biz de Bedreddin'in izlerini ararken, o dönemin eğitim kurumlarına örnek olarak Bursa, Yenişehir'e Postinpuş ya da Postumpost Zaviyesi'ni görmeye gittik.

Yenişehir'i Osman Gazi'nin gazileri 1300'de fethetmişti. Öyleyse Postumpost gerçekten ayakta kalabilmiş en eski zaviyelerden biri olmalıydı. Mimari planı bütün zaviyelerdeki gibi T biçimindeydi. Zaviye yapılarına iyi bir örnekti. 14. yüzyıldan beri ayaktaydı. Metruktu ama harabe değildi. Ağır demir kapısı zincirlenmiş, bir de asma kilit takılmıştı. Kapının yanındaki duvara "Postumpost Camii" yazan paslı bir levha çakılıydı. Postumpost Farsça post giyen demekti. O dönemdeki zaviyeler tanrı misafiri yolcuları üç gün barındıran, sıcak odaları (tabhane) olan bir misafirhane ve önemli eğitim merkezleriydi. Zaviye aç demekti. Her zaviyenin kendine has bir görüş açısı, bugünün diliyle eğitim anlayışı vardı.

Ulema ve toprak rejimi

Jason Goodwin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki ve ilk yüzyılındaki gaziler ve dervişler düzeninin nasıl değiştiğini şöyle anlatıyor:

Ulema Osmanlı Prenslerine geldikleri zaman, dünyayı her türlü hilebazlıkla doldurmuşlardı. Onlardan önce hiçbir hesap ve toprak bölüşümü bilinmiyordu (göçebe hayat). Para biriktirip hazine yaratmayı da onlar icat etti.

Gazi vakanüvis, nefretle böyle yazdı. Daha eski, ortodoks Müslüman dünyanın din adamları, Türkmenler kadar kesin biçimde başarının kokusunu alan öğretmenler ve ilahiyatçılar, sürüler halinde Osmanlı şehirlerine geldiler ve camilerini, medreselerini, Arap harflerini ve ortodoks dindarlıklarını beraberlerinde getirdiler. Yanlarında egemenliğin kuralları da vardı. Onların öğretilerine göre, toprakların tamamı ve ganimetlerin beşte biri padişaha aitti. Sipahiler yani atlı birlikler, yiğitliklerine uygun ölçüde padişahın topraklarından gelen gelirden pay alabiliyorlardı; ama topraklara sahip olamıyorlardı ve padişahın bir baş işaretiyle başka yere gönderilebiliyorlardı.¹⁵

Rumeli gazileri

Şeyh Bedreddin'in atalarının Osmanlı Devleti adına Rumeli'yi fetheden öncü gaziler arasında olduğunu biliyoruz. Orhan Gazi'nin oğlu Gazi Süleyman Paşa'nın komutasında Bedreddin'in dedesi Abdülaziz ve babası İsrail, Hacı İlbeyi, Gazi Evrenos ve Gazi Ece'yle birlikte 1354'te Çanakale üzerinden Gelibolu'ya geçen gazilerdendi.

Dr. Dimitris Kastritsis "1402-1413 Osmanlı İçsavaşı bağlamında Şeyh Bedreddin Ayaklanması" adlı makalesinde Bedreddin'in dedesi Abdülaziz'in, Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı'nın akrabası ve başveziri olduğunu yazıyor.

Abdülaziz hem şeyhülislam hem de Mevlânâ'nın müridi olan önemli bir mutasavvıfmış. Rumeli fatihlerinden Hacı İlbeyi ve Gazi Ece'nin bu ailenin damatları (gürgen tohumu) olduğunu da belirtiyor.

Hafız Halil'in yazdığı *Menakıbnâme*, dedesinin dedesi Abdülaziz'le başlıyordu. Abdülaziz, Selçuklu Sultanı Alaaddin'in soyundandı –rivayetler amcası olduğu yönün-

de– ve bazı kitaplarda 100-150 yaşına kadar yaşadığı yazıyordu. 13. yüzyılda yaşayan bir insan için bu kadar uzun ömür oldukça abartılı. Efsanelerde uluların, erenlerin hepsi böyle uzun ömürlüdür

Bedreddin'in dedesi Abdülaziz, 1354'te önce Gelibolu'yu (Kallipolis) daha sonra Rumeli'yi fetheden gazilerdendi. Rumeli'ye geçen gaziler Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın komutasında; Abdülaziz, Abdülaziz'in



oğlu yani Bedreddin'in babası İsrail, Abdülaziz'in yeğenleri Hacı İlbeyi ve Gazi Ece, ileride Kızıldeli olarak tanınacak olan Seyyid Ali Sultan ve Evrenos Bey'di. Gaziler Gelibolu Kalesi'ni kuşattıkları sırada büyük bir depremle kale yıkılmış ve içerdekiler hemen teslim olmuşlardı. Allah gazilere yardım etti diye düşünmüşlerdi. Gazi Süleyman Paşa Bolayır'da atından düşüp ölmüştü. Oraya atıyla birlikte gömüldüğü rivayet edilir. Gazi Süleyman Paşa'nın heykelini görmek için Bolayır'a gittim. Heykel küçük bir parktaydı. Gazi Süleyman Paşa atının üstünde değil, ayakta idi.

Gazi Ece

Bedreddin'in dedesi ve babasıyla birlikte Rumeli'ye geçen gazilerden Gazi Ece'nin dergâh türbesini Edirne kırsalında, Yunanistan sınırları içinde arıyorduk.

Hiç değilse dergâh türbenin kalıntılarını bulmayı umuyorduk. Çamlık bir tepenin eteklerinde yemyeşil çayırlarla dolu kırık bir yerde, eski bir mezarlık gibi görünen tarlada, toprağa gömülü kırık dökük Osmanlı mezar taşı parçaları bulduk. Çamlığın karşısındaki tepedeysen küçük bir kilise vardı. Kutsal mekânlar genellikle eskisinin tam üstüne ya da yanına yapılır, biliriz. Kilisenin etrafında bu düşünceyle dolaşırken karşıdaki çamlık tepede keçilerini güden yaşlı bir çoban kadın el kol işaretleriyle bize seslendi. Koşa koşa yanımıza geldi. Yunancadan başka dil bilmiyordu. O da pek anlaşılmıyordu ama eliyle, koluyla ille de bir şeyler söylemek istiyordu. Bir şeyler anlatmak için cansiperane çırpınıyordu. Sorularımızı da anlamıyordu. Sonunda bir tür sağır dilsiz iletişimi kurmaya çalıştık.

"Ece" dediğimizde başıyla onaylamasından, anlaşabildiğimiz tek sözcüğün bu olduğunu anladık. Daha önce kilisenin yerinde başka bir yıkıntı var mıydı? Bu kilise onun üstüne mi yapılmıştı? Yanıtlarını tam anlayamadık. Belki de çoban kadın eskiden orada Gazi Ece'nin dergâh türbesi olduğunu söylemeye çalışıyordu.

BEDREDDİN'İN DOĞDUĞU KÖY

Simavna (Ammovouno)

Simavna, Arda Nehri kırsalında bir Gagavuz köyüdür. Edirne'ye kuş uçuşu 25 km, kara yoluyla 40 dakika uzaklıktadır. *Menakıbnâme*'de yazdığı üzere 14. yüzyılda Simavna Kalesi'ni Bedreddin'in babası Gazi İsrail fethetmişti. Sonra kalenin Banı'nın kızı Angeliki (Melek) ile evlenmişti. Oğlu Mahmud Bedreddin 1359 ya da 1361'de orada doğmuştu. O zaman Osmanlı Devleti henüz 60 yaşındaydı. 700 yıllık ömrünün onda birini bile tamamlamamıştı.

Bedreddin çocukluğunda ve gençliğinde farklı dillerin ve kültürlerin bir arada olduğu bir evde yaşamıştı. Çok kültürlü hayat tarzını ilk önce evinde ailesinde görmüştü. Ayrıca o zamanlar evin dışındaki toplumda da hâkim bir hayat tarzıydı çoğulculuk...

Tarih danışmanımız Cemal Kafadar söyleşimizde Bedreddin'in kimliğini oluşturan unsurları, içine doğduğu ve kendi kurduğu aileyi, toplumdaki kültürel iklimi özellikle vurguluyordu:

Büyük karmaşaların, din dolayısıyla kimlik değiştirmelerin yüzbinlerce insan tarafından büyük çapta yaşandığı bir dönemden söz ediyoruz; iç içe yaşayan değişik kimlikler, gelenekler, dinler... Mesela Bedreddin'in annesi Rum; ilk eşi, ölene kadar, yani kadın ölene kadar

tek eşi bir Habeş, kölelikten gelme... Oğlunun eşi bir Ermeni.

Bunu sadece din olarak da düşünmemek gerekir.

Bu insanlar değişik dillerden ve kültürlerden ninniler taşıyor o hanenin içine, efsaneler taşıyor, masallar taşıyor.

13., 14. ve 15. yüzyıllardan bahsederken böyle bir toplumdan söz ediyoruz. Bedreddin böyle bir toplumda belli birlikteliklerin, belli kültürel paylaşımların temsilcilerinden... Kimisi bunların üstünü çizmek, ezmek ve ütülemek istiyor olabilir ama bir yandan da Bedreddin gibi bunlara sahip çıkmak, bir şekilde bunlar arasında daha hoşgörölü ve esnek geçişler kurmak isteyenler var. Bedreddin'in ana dili Yunanca, baba dili Türkçe, ileride öteki Balkan dillerini öğrenmiş olması muhtemel ve tabii bir de bütün kitaplarını yazdığı dil olan Arapça.

Farklı kültürlerin bir arada yaşamasını önerdiği dünya görüşü hem ailesinden hem de yaşadığı dönemin özelliğinden olabilir. Tek eşli yaşamıştır. İlk karısı Cazibe herhalde Hıristiyan bir Habeş'tir. Cazibe'den olan oğlu İsmail'in karısı ise bir Ermeni papazının kızıdır. Sadece din olarak da düşünmüyorum ben bunu.

Düşünün herkesin eve geldiği, eve getirdiği, haneye getirdiği kimlik, haneye getirdiği dil, ninniler, efsaneler, masallar, atasözleri... Bedreddin'in evi bu açıdan da atipik değil. O devirde çok yaygın bir hadise bu. Türk, Rum, Ermeni, Arnavut, Gürcü hatta hatta Habeş ya da Rus gibi, tamamen Osmanlı ve İslam topraklarının dışından gelen insanlar ve bunların hepsinin şu veya bu şekilde getirdiği farklı kültürler, miraslar... O erken dönem Osmanlı ailelerinin çoğu bu şekilde yoğruluyor. O ha-

nelerin bu havasını da düşünmemiz lazım. Bedreddin'i evinde, Bedreddin'i çocuklarıyla, çocuklarının eşleriyle filan birlikte düşündüğümüzde ortaya böyle tipik, ulusal tarih hikâyelerinin anlattığından çok farklı birimler çıkıyor. İşte bir Türk ailesi, işte bir Kürt ailesi filan diemiyorsun.

Simavnalı Vasiliki ve Eleni

Simavna'ya araştırma ve çekim için iki yıl üst üste gittim. İlk gidişimizde Fetret Devri uzmanı, Selanikli tarihçi Dimitris Kastritsis de bizimle birlikteydi. Sokakta rastladığımız insanlara önce Bedreddin'i biliyor musunuz diye, sonra orada eski bir kale veya cami kalıntısı var mı diye sorduk. Dimitris Yunanca konuşuyordu ama Simavnalıların çoğu sorularımıza kırık bir Türkçeyle yanıt veriyordu. Bedreddin'in adını duymamışlardı. Simavna'da kale, cami, eski kilise kalıntısı hatta eski bir taş parçası bile yoktu. Her şey yepyenyidi. Yani doğduğu köyde Şeyh Bedreddin'den hiçbir iz yoktu. Bu bizim için büyük bir düş kırıklığıydı.

Bir kahve molası vererek kafamızı toplamak için köyün kahvesine gittik. Ağustos sıcağında kapısı açıktı. Kapıda duran kısacık kesilmiş bembeyaz saçlarına zıt, simsiyah giysili bir kadın, neredeyse kusursuz bir Türkçeyle bizi içeriye buyur etti. Vasiliki Hanım kahvenin sahibiydi. Yeni kaybettiği eşinin yasını tutuyordu. Ailesi Bursa-Balat'tan buraya göç etmişti. Köpüklü kahvelerimizi içerken Simavna'ya neden geldiğimizi sordu. Anlattık. Bedreddin'in adını o da hiç duymamıştı. Ah, keşke babası sağ olsaydı, o mutlaka bilirdi. Çok bilgili bir adamdı. Simavna'da eskiden bir kale ve tekke olduğunu duymuştu ama kendi gözleriyle görmemişti. Vasiliki durmadan yeni içecekler ikram ediyordu. Bir yandan da eskiden Türk ve Müslüman ailelerin Simavna'da çoğunlukta olduğunu anlatıyordu. Yunanlı komşularıyla iyi dostluk ederler, birbirlerinin düğünlerine, bayramlarına, törenlerine katılırlardı. Eleni'nin okuldaki müsameresinin fotoğraflarını gösterdi. Müsamerenin konusu bir Türk düğünüydü. Son iki Türk aile Simavna'yı 1958'de terk etmişti.

Vasiliki'nin oğlu Nikolas, gelini Anastasia ve çocukları da kahveye geldi. Hararetli sohbetimiz sırasında biri kız, biri

erkek iki çocuk çevremizde dolaşıyordu. Türkçe, Yunanca, İngilizce hatta ilk araştırmaya katılan Fransız yönetmen Bernard Favre ile Fransızca konuşulan, diller karmaşası garip bir sohbetti. Ama her dilde Bedreddin'in adı geçiyordu.

Vasiliki'nin 10-12 yaşlarındaki kız torunu Eleni, bir ara babaannesinin yanına gitti. İri mavi gözleriyle bize kaçamak bakışlar atarak ona bir şeyler söyledi. Babaannenin onayını aldıktan sonra koşarak gitti ve elinde bir kitapla geri geldi.

Sandalyesini tam karşımıza çekip oturdu. Kitabını açtı, yüksek sesle Yunanca bir şeyler okumaya başladı.

Ne okuduğunu anlamadan dinliyorduk. Birden Eleni'nin Bedreddin, İsrail, Melek, Angeliki gibi çok iyi bildiğimiz adlardan söz etmeye başladığını fark ettik. Simavna'da Bedreddin'den hiç iz kalmamış diye hayıflanırken Eleni karşımızda Bedreddin'in hayat hikâyesini Yunanca okuyordu.

Düş kırıklığının yerini müthiş bir heyecan aldı.

Dimitris, Eleni'nin okuduklarını Türkçeye aynen çevirdi:

Ammovouno'nun adı bize Osmanlı kaynaklarında Simavna olarak tanıtılıyor. Şimdi torununun yazdığı *Menakıbname*'ye bakalım. Bakalım Doğu Trakya'da doğan Şeyh'in torunu bize Bektaşilik konusunu nasıl tarif ediyor? 1361'de Hacı İsrail 300 müridi ve ailesiyle beraber Simavna Kalesi'ne yerleşti. Kalenin Ban'ının kızı Angeliki ile evlenip ona Melek ismini verdi. Bu evlilikten Mahmud Bedreddin doğdu.

Bu kitap ilkökul öğretmenin verdiği yaz ödeviydi.

Adı *Tarihin kavşağındaki Kyprinos Bölgesi*'ydi.

Dimitris de bu kitabın varlığından heyecanlanmış, bir sonraki durağımızda kitabı bulup satın almıştı.

Kırkpınar

Bir yıl sonra Simavna'ya çekim için tekrar gittiğimizde Vasiliki'nin kahvesinde erkek kardeşi Terzioğlu'yla tanıştık. Sanki özellikle bizi görmek için gelmişti. Bir şeyler göstermek istiyordu. Cipine bindi ve önümüze düştü. Köyü arkamızda bıraktık. Yokuş yukarı, küçük bir tepeye tırmandık. Tepede durduk. Oradan köyü göremiyorduk. Ayağını yere sertçe vurarak, hafif aksanlı Türkçesiyle, "Kale burda," dedi. Üstünde durduğumuz küçük tepenin altında bir kale olduğunu söylüyordu. Çünkü definecilerin gizli gizli buraları kazdıklarını biliyordu.

Yani Simavna Kalesi yüzyıllar boyunca toprakla örtülmüş, bu küçük tepeyi oluşturmuştu. Sonra aşağıda akan ırmağı gösterdi. Terzioğlu'na göre bu tepeden aşağıdaki vadiye ve ırmağa inen gizli bir geçit vardı. O geçit sayesinde yiyecek, içecek, silah vb. ikmal yapılabilirdi için Simavna Kalesi Osmanlıların kuşatmasına uzun bir süre dayanabilmişti. Aşağıdaki ırmaktan buraya, kaleye su yolları açılmıştı. Bazı taşların hep ıslak olması da kalenin burada bulunması ihtimalini kuvvetlendiriyordu.

Terzioğlu aşağıda bir yeri işaret etti. Tepenin altından akan ırmağın ilerisinde bir düzlüğü göstermek istiyordu. O düzlüğün adı Kırkpınar'dı. Bedreddin'in babası Gazi İsrail gibi Rumeli fatihleri olan gazilerin güreş tuttukları er meydanıydı. Hep birlikte tepeden gördüğümüz düzlüğe indik. Yanımıza bir çoban yanaştı. Onunla sohbet ederken bir de baktım Edirne'den Yunanistan'a girdiğimizden beri peşimizden ayrılmayan sivil arabalı, sivil polisler Terzioğlu'nu çağırırdı. Bir şeyler konuştular ve Terzioğlu birdenbire ortadan kayboldu.

Kırkpınar Güreşleri

Çoban kırık Türkçesiyle bir efsane anlatıyordu.

Çok eskiden bir gün Simavna kırsalındaki bu er meydanında iki pehlivan güreşe tutuşmuştu. Sabahtan akşama kadar hiç durmadan güreşmişler ama birbirlerine üstünlük sağlayamamışlardı. O gün savaşa giden askerler döndüklerinde iki pehlivanı yerde hareketsiz yatarken görmüşlerdi. Çobanın deyimiyle her ikisi de “çatlamış”tı. Yani iki pehlivan ölümüne güreşmişti. İşte o iki pehlivanın toprağa düştüğü yerden kırk tane pınar fışkırmıştı. Er meydanına Kırkpınar denmesi bundandı. Simavna köyünde tepeden gördüğümüz vadide, kırk tane pınarın suyunun birleştirildiği oluktan gürül gürül sular akıyordu. Efsanevi Kırkpınar güreşleri burada doğmuştu. “Pehlivan” sözcüğü Farsçaydı. “Güreşçi, cesur adam” demekti. Belki de güreş gazilerin askeri eğitimlerinin bir parçasıydı. Savaşmadıkları zaman gaziler o meydana yağlı güreş yaparak form tutarlardı. Belki de yağlı güreşin ata sporumuz olması bundandı.

Buranın adı Kırkpınar’dı ve Edirne’deki Kırkpınar’a çok yakındı. Simavna’daki bu Kırkpınar’da yüksek bir tümseğe çıkınca Edirne’deki Selimiye Camii’nin minareleri görünüyordu. Herhalde Lozan Antlaşması’ndan sonra Kırkpınar güreşleri Edirne’nin Saray ilçesindeki bugünkü yerine taşınmıştı.

RUMELİ

Yola çıkmadan önce, belgesel projemizi anlatmak ve Yunanistan'daki çekimler için neler gerektiğini öğrenmek için Frango Karaoğlu'nun aldığı randevu sayesinde İstanbul'daki Yunanistan Başkonsolosu Dr. Aleksis Aleksandris'le görüşmeye gittik, bir toplantı yaptık. Yine şahane bir tesadüfle karşılaştık. Başkonsolos Aleksis Aleksandris aynı zamanda iyi bir tarihçiydi ve Şeyh Bedreddin'i biliyordu. Keyifle anlattığı çok hoş bir özelliği daha vardı. İstanbul Beyoğlu'nda, o zamanki adıyla Hamam Sokak'ta doğmuştu. O sokak bizim toplantı için gittiğimiz Yunanistan Konsolosluğu'nun da sokağıydı. Dünyada doğduğu sokakta çalışan ilk ve tek diplomattı. Aleksis Aleksandris ve Frango Karaoğlu Ankara'daki elçilikten gerekli çekim izinlerini ve ekibin vizelerini alabilmemiz için bize içtenlikle yardım ettiler. Gösterdikleri candan ilgiyi ve desteklerini hiç unutmam.

Dimetoka (Didymóteicho)

Bedreddin'in izlerinin peşinde Dimetoka'ya gittik. Gece kaldığımız otel dahil, Dimetoka her şeyiyle Burdur gibi küçük bir Anadolu kentine benziyordu. Yüzyıllarca ne imparatorluklar görmüş ünlü Dimetoka Kalesi hâlâ ayakta idi. İç içe çifte surlarla örülüydü. Kente tepeden bakıyordu. Kalenin aşağısında bir yanda deli dolu akan Kızıldeli Irmağı, diğer yanda, kentin tam merkezindeki Ulu Cami, (Yıldırım Bayezid ya da Çelebi Sultan Mehmed Camii) görülüyordu. Caminin çeşitli adları vardı. Üstü dikdörtgen bir kiremit çatıyla örtülüydü. Ayaktaki tek minaresinin ilk şerefesinden yukarısı yıkılmıştı. Yarım minareli, kubbesiz cami Osmanlıların Rumeli'de yaptığı ilk ve en büyük camiydi. Padişah adına hutbe okunan, padişahın cuma selamının yer aldığı ikinci "cuma camii"ydi.

Birinci cuma camii Ferecik'teydi (Feres). Ayasofya planına göre yapılmış Panaghia Kosmosoteria (Dünyanın kurtarıcısı) Kilisesi'nden camiye çevrilmişti. Dimetoka ve Edirne'yi Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa komutasındaki, Bedreddin'in babası Gazi İsrail, dedesi Abdülaziz, Evrenos Bey, Hacı İlbeyi, Gazi Ece fethetmişti. Fetihden sonra Dimetoka bir Osmanlı şehri olmuştu. Dimetoka'daki camiyi Yıldırım Bayezid 1390 yılında yaptırmaya başlamıştı ama bitirmeye ömrü yetmemişti. Ankara Savaşı'nda esir düşüp ölmüştü.

Savaşın ardından gelen Fetret Devri'nin sonunda padişah olan oğlu Çelebi Mehmed Dimetoka'daki camiyi Bedreddin'i astırdıktan dört yıl sonra, 1420'de tamamlamıştı. Dimetoka kenti işte bu caminin etrafında büyümüştü.

Dimetoka bölgesi hakkında hayli iddialı bir tarihçi olan Prof. Heath Lowry'ye göre bir şehrin Osmanlılaşması için Bizans surlarının dışına yapılan bir caminin etrafından

gelişmesi gerekiyordu. Örnek olarak Batı Trakya, Doğu Makedonya şehirlerini, Dimetoka, Gümölcine (Komotini) ve Serez'i gösteriyordu.

Kaleden aşağıya yürüyerek indik. Dimetoka Kalesi'nden inen yol üstünde antik bir tapınak, sunaklar, çile odaları ve Hristiyan simgeleriyle dolu kabartmalar, eski bir çan kulesi ve konağa benzeyen bir harabe gördük. Ankara'daki Yunanistan Elçiliği'nden çekim izinleri alarak gittiğimiz halde kahvede, yolda, her yerde bizi takip eden sivil polisler arkamızdan yürüyordu. Meydana indiğimizde siviller yine bizi işaret edince ekipteki delikanlılar iyice rahatsız oldular. Onları zor sakinleştirdik. Buraya Şeyh Bedreddin'in izlerini aramaya gelmiştik.

Meydana indikten sonra kubbesiz caminin önüne gittik. Harap haldeydi, bu yüzden içine giremedik. Ana kapısı sım-sıkı kapalıydı. Camsız pencerelerine tahta çakılıydı. Ama ön ve yan kapılarındaki kitabeler aynen korunmuştu. Kapıların ahşap işine, duvarların taş işçiliğinin zarafetine hayran kaldık. Danışmanımız Cemal Kafadar, Dimetoka'nın fethinden sonraki dünyayı ve Bedreddin'in o dünyadaki yerini burada, Balkanlar'daki ulu camilerin ilk örneği olan Çelebi Mehmed Camii'nin önünde anlattı:

Osmanlı Devleti'nin fütühatı gerçekleştirdikten sonra imar faaliyetlerine girişmesinin en önemli ürünlerinden, eserlerinden birisi burada... Osmanlı fütühatından sonra nüfus artmakta. Çünkü yeni göçler var, iskân var. Kalenin dışına taşıyor şehir. Bütün meydana kimliğini veren, yani Dimetoka'nın bütün kamusal alanını biçimlendiren yapı bu. Çünkü Balkanlar'da bu tür ulu cami yapımı açısından bu ilk örnek. Kesinlikle yeni bir dünyanın kurulmakta olduğu dönemin insanı Bedreddin ve

bunun farkında olmamasına imkân yok. Çünkü fütühatı yapan, eğer çapulcu değilse, haliyle imar faaliyetlerine giriyor. Sonunda oradan vergi toplayacak. Ayrıca halk üzerinde iktidarını meşru kılacak faaliyetler bunlar. Bedreddin Osmanlı fütühatından sonra ortaya çıkan devletleşme tarzına muhakkak muhalif ama o da elbette fütühattan sonra imar olmasını isterdi.

Fetih hikâyelerinin birden fazla anlatımı oluyor. Bir başka fetih hikâyesinde de Orhan Gazi'nin küçük oğlu ve Yıldırım Bayezid'in babası I. Murad, günümüzde Tekirdağ'ın ilçesi olan, Malkara'da gazilere Rumeli'nin fethi görevini vermiş. Hacı İlbeyi'ni Burgaz'a, Abdülaziz'i Dimetoka'ya göndermiş. Bu hikâyeye göre de Hacı İlbeyi ve Bedreddin'in babası Gazi İsrail Dimetoka'yı fethedenler arasındaymış.

I. Murad, oğlu Yıldırım Bayezid onun oğlu Musa Çelebi, hatta Fatih Sultan Mehmed ve oğlu Bayezid'in bir süre Dimetoka'da yaşadığı da rivayet edilir.

Dimetoka 1360-70 arasında fethedilmiş ve 1913'teki Bulgar işgaline kadar 15 cami ve yüzlerce Osmanlı-Türk eserine sahipmiş.

Dimetoka fetihten önce de önemliymiş. Osmanlılar Dimetoka'yı fethetmeden 20 yıl önce Bizans İmparatoru Kantakuzenos burada taç giymiş.

Ferecik (Ferez)

Dimetoka'dan sonra adı gibi küçük Ferecik'e geçtik. Ferecik ağustos sıcağında uyukluyordu. Kasabada gölgelere kıvrılmış kedilerden başka kimse yoktu. İlk önce kilise olarak yapılan, sonra Osmanlıların Rumeli'deki ilk cuma camii olan, Panaghia Kosmosoteria Manastırı'na gittik. Gerek Hıristiyanlar gerekse Müslümanlar için önemli bir yapıydı. Hıristiyanlar için önemliydi çünkü Trakyalıların evrensel hac yeri idi. 1152'de Ayasofya'nın planına göre yapılmıştı.

Müslümanlar için önemliydi çünkü Dimetoka'daki Ulu Cami yapılmadan önce, Osmanlıların Rumeli'deki ilk cuma camii olmuştu. Yani Rumeli'de padişah adına cuma hutbesi ilk kez burada okutulmuştu.

Bu kiliseyi camiye çevirmek için dışarıya, yan duvarlarının birleştiği köşeye bir minare eklenmişti. Artık o minare yoktu ama o köşede kare biçiminde taştan büyük bir kaide ve ortasında, minarenin tabanının yerinde, kocaman bir çukur vardı. Kilisenin bahçesinde yaprak kıpırdamıyor, ortalık sıcaktan cayır cayır yanıyordu. O durgunlukta tekdüze bir ses duyuluyordu; "guguuukcuk, guguuukcuk..." Guguk kuşu kilisenin çatısına tünemiş bize bakıyordu.

Kilisenin içindeki bir duvarda Arapça kaligrafiyle belli belirsiz "Allah" ve "Kul" yazıları okunuyordu. Yanındaki duvarda Ortodoks azizlerin resimleri sıralanmıştı.

Ferecik'i 14. yüzyılda fetheden gaziler arasında, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ve Evrenos Bey ile Bedreddin'in babası Gazi İsrail'in de olduğu belirtiliyor.

Ferecik 16. yüzyılda bir Osmanlı şehri karakteri taşıyor-muş. Edirneli Aziz Nazmi Şakir-Taş "1519'da (...) Ferecik'te bir 'Şeyh Mescidi' ve bir 'Cami' mahallesinin var olduğunu görmekteyiz," diyor.¹⁶

Ferecik'e Evliya Çelebi 1667-68'de gitmiş ve orada bir

Musa Çelebi Camii'nin varlığından söz etmişti. Musa Çelebi 1411-13 yılları arasında, Şeyh Bedreddin'i kazaskeri tayin eden Osmanlı sultanıydı. O yüzden bizim için onun adını taşıyan cami de önemliydi. Danışmanımız Cemal Kafadar Ferecik'te 15. yüzyılda zamanının mimarisine has dikdörtgen planlı ve kubbesiz bir Musa Çelebi Camii'nin varlığını biliyordu. Ferecik'te Musa Çelebi Camii'ni, döneminin camileri gibi kubbesiz bir camiye aradık.

Bir cami bulamadık ama o dönemdeki camiler gibi kubbesiz Aya Nikola Kilisesi'ni bulduk. Aya Nikola'nın bahçesindeki Osmanlı tarzı çeşmenin varlığı, o kilisenin vaktiyle Musa Çelebi Camii olabileceğini gösteriyordu. Musa Çelebi Camii, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Agios Nikolaos Kilisesi olmuştu. Bu kez diğer yöne doğru bir değişimle, cami kilise yapılmıştı.

Bahçeşehir Üniversitesi'nde tarihçi Prof. Heath Lowry, Uspensky'nin 1906'daki Ferecik panoraması fotoğrafında Musa Çelebi Camii'nin minaresiyle birlikte sapasağlam ayakta durduğunu söylüyordu. Lowry'ye göre bir yerin Osmanlı şehri haline gelmesi için, yeni hayat tarzının gerektirdiği mekânlara, farklı işlevleri olan dört tür yapıya ihtiyacı vardı. Bunlardan birincisi Dimetoka'daki gibi bir cuma camii, ikincisi bir hamam, üçüncüsü bir zaviye, dördüncüsüyse bir imaretti. Bu yapılar Osmanlıların ilk 50 yılında, Yunanca Türkokrasi denilen dönem içinde yapılmıştı.

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde en önemli Bektaşî tekkesinin buralarda olduğunu yazmıştı. Bektaşî tekkelerinin bol olduğu bu bölgede o tekke hangisiydi? Herhalde Dimetoka bölgesinde, Rodop Dağları'nda yer alan büyük Kızıldeli Tekkesi olmalıydı. Ayrıca bir de Via Egnatia yoluna nazır küçük bir tepe üzerinde kurulu bir kulübeden ibaret olan Nefes Baba Tekkesi'nin varlığı biliniyordu. Herhalde ikisinden biriydi.

Nefes Baba ve Düzmece Mustafa

Nefes Baba kimdi?

Bektaşî dervîşi olarak tanınan Nefes Baba'nın tarihte "Düzmece Mustafa" da denilen Fetret Devri'nin sonuncu şehzadesi olması kuvvetle muhtemel. Rivayet o ki Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, Yıldırım Bayezid'in oğullarından Mustafa Çelebi'yi rehin alarak 1403'te Semerkand'a götürmüş ve 1415'te serbest bırakmış. Mustafa Çelebi özgürlüğüne kavuşunca ülkesine dönmüş. Çelebi Mehmed'se 1413'te Musa Çelebi'yi öldürtüp I. Mehmed olarak Osmanlı tahtına çıkmış sonra sürgünden dönen Mustafa Çelebi'yle Selanik'te savaşmak zorunda kalmış. "Düzmece Mustafa" denmesinin nedeni Mehmed'in iktidarında gözü olan bir sahtekâr gibi algılanmasını sağlamak olabilmış.

Selanik'te savaşı kaybeden Mustafa Çelebi'nin iktidar ve dünya nimetlerinden elini eteğini çekip ömrünü Bektaşî babası Nefes Baba olarak tamamlamış olduğu düşünülüyor.

Nefes Baba Tekkesi'ni görmek için Dedeagaç'tan (Aleksandropolis) yola çıktık. Romalılardan beri Asya'yı Avrupa'ya bağlayan en önemli ticaret yolu olan Via Egnatia'da bir süre gittikten sonra anayoldan ayrıldık. Bir tepeye tırmandık. Tepedeki, yıpranmış beyaz badanalı küçük kulübe aşağıdaki yola hâkim bir konumdaydı. Kulübenin yanındaki iki ağacın dallarına dilek çaputları bağlanmıştı. Dallar çaputlardan neredeyse görünmüyordu. Aralarında leopar desenli iç çamaşırı bile vardı. Kulübenin öteki yanında, yine yola hâkim bir noktaya beton dökülmüş ve bir yükseltinin ortasına kocaman mavi-beyaz Yunan bayrağı dikilmişti.

Tahta kapıyı itince açılıverdi. Kulübenin içine girdik. Kapının tam karşısındaki ocak-mihrabın üstünde silik de olsa okunabilen Arapça "Bismillahirrahmanirrahim" yazısının

altına İsa'nın son yemek tablosunun naif bir tasviri asılıydı. Beton zemine kilimler seriliydi. Duvarlara sağlı sollu ikonalar asılmıştı.

Mihrabın yanında alçak bir beton setin üstünde dikkatle dürülmüş namaz seccadeleri duruyordu. Şaşırmışlık ve bir ibadet mekânının iki dini de kucaklayan çoğulculuğuna sevinmiştik.

Tepedeki o tek göz küçük kulübeye gelenler istediği gibi ibadet edebilirdi. Namaz kılabilir, ikonaların önünde dua edebilirdi. Kulübe tekke-mescit-şapel karışımı bir mekândı. Kapısı herkese açık, davetkâr ve alçakgönüllü bir ortamdı. Temiz havada alınan ferah bir nefesti. Nefes Baba Tekkesi'nin burası olması kuvvetle muhtemeldi. Nefes Baba (Düzmece Mustafa) 500 yıl önce Via Egnatia'ya tepeden bakan bu yerdeki bir kulübede yaşamış olabilirdi.

Nefes Baba'nın kulübesinden yüz metre kadar ileride bir Roma tapınağının kalıntılarını ve mermer kuyusunu gördük. Gazi Ece'yi ararken de düşündüğümüz gibi aynı coğrafyada yaşamış, gelip geçmiş uygarlıklar ibadet mekânlarını aynı yerlere, hatta öncekilerin üstüne kuruyorlardı.

Nefes Baba'nın kulübesine ertesi yıl çekim için tekrar gittiğimiz zaman her şeyi değişmiş bulduk. Kulübenin dışı bembeyaz pırıl pırıl badanalanmıştı. Yanındaki ağaçlarda tek bir çaput bile kalmamıştı. Kulübeyi böyle bakımlı görünce önce sevindik ama içeriye girince donup kaldık. Karşıdaki mihrapta son yemek tablosunun üstündeki "Bismillahirrahmanirrahim" yazısı beyaz badanayla tamamen silinmişti. Yerdeki halılar, kilimler de kaldırılmıştı Tabana buz gibi soğuk, masmavi banyo seramikleri döşenmişti. Mihrabın yanındaki setin üstünde özenle dürülü seccadeler de yoktu. Kapının iki yanına altından kolları olan dev şamdanlar yerleştirilmişti. Bütün duvarları silme ikonalarla kaplıydı.

Artık tam bir Ortodoks şapelindeydik. Tekke-mescit-şapel bileşimi olan ortak mekân 600 yıl dayandıktan sonra bir yılda yok edilmişti.

Nefes Baba Tekkesi olduğunu düşündüğümüz kulübeden çıktık. Tepeden aşağıya indik. Evliya Çelebi'nin de övgüyle söz ettiği, kocaman bir kervansarayla geldik. Kervansarayın yanında hem Romalıların hem Osmanlıların kullandığı ılıca suları olan harap bir hamam vardı. Harap yapıların hepsinin mimari karakteri erken Osmanlı ve geç Bizans dönemine aitti.

Burada gördüğümüz kervansarayla, daha önce Gümülcine'de (Komotini) gördüğümüz, Evrenos Gazi'nin 1360-1380'lerde yaptırdığı, imaret arasında önemli bir bağ vardı. Kervansarayda konaklayan yolculardan sağlanan gelir, Gümülcine'deki imarete yoksullara yemek dağıtmak için kullanılıyordu.

17. yüzyıl başlarında bölgenin hazinedarının Ferecik, Gümülcine ve Nefes Baba Tekkesi civarında birçok bina yaptırdığı rivayet edilmişti. 21. yüzyılda gördüğümüz kulübe 17. yüzyılda yapılmış Nefes Baba Tekkesi olabilirdi.

Seek Panayırı

Alan araştırmamıza başlarken ilk önce Bedreddin'in doğduğu köy Simavna'ya, Rodop Dağları'nın 600 yıllık Kızıldeli Tekkesi'ne ve Seek Yaylası'ndaki Seek Panayırı'na gittik. Rodop Dağları'nın ortasında, Seek Yaylası'nda her yıl ağustos ayında yapılan Seek Panayırı'nda Türkler, Yunanlılar, Valahlar (Ulahlar), Pomaklar, Makedonlar, Bulgarlar gibi 72 millet bir aradaydı. Beş benzemez insan birlikte dolaşıyor, alışveriş yapıyor, eğleniyor, yiyip içiyor hatta greşiyordu. Çeşitli soylardan, dinlerden; esmer, sarışın insanlar, kadınlar, erkekler; incecik askılı kıyafetleri ya da simsiyah pardsleri ve beyaz başörtüleriyle hep bir aradaydı. Herhalde geçen yüzyıllarda da durum pek farklı değildi. 21. yüzyıldaki Seek Panayırı'nda isteyenlerin boynuna yılanını dolayarak fotoğraf ektirten bir yılanı da vardı. Ekibimizdeki genç bir arkadaşımız panayırın ortamını *Yıldız Savaşları*'na benzetmişti. Lucas'ın nl *Yıldız Savaşları* seri filmlerinde uzaydaki uygarlıklarda çok çeşitli canlılar birlikte yaşıyordu, savaşıyor, barışıyordu.

Panayırın yakınında bir alanda er meydanı kurulmuştu. Yine her yaştan, ırktan, dilden, dinden ve milletten, ocuk, genç, yaşlı erkekler yağlı güreş yapıyorlardı. Yüzyıllardır süregelen yerel geleneğe göre bir meydan ağası seçilmişti. Finale kalanlar meydan ağasının önünde greşiyordu. Galip gelenlere verilecek para dlleri açık artırmayla toplanıyor, kimin ne kağar verdiği mikrofondan okunuyor, hoparlörler marifetiyle yüksek sesle ilan ediliyordu. Seek Panayırı'nda sanki geçmişe doğru bir zaman yolculuğuna çıkmıştık.

Kızıldeli Tekkesi

Rumeli'deki en büyük Bektaşî dergâhı Kızıldeli Tekkesi'dir. 1402'de kurulmuştur. Günümüze kadar gelmiştir. Hâlâ ziyaretçileri eksik olmayan, yaşayan bir dergâhtır.

Kızıldeli ya da Seyyid Ali Sultan Tekkesi Yunanistan'ın Dimetoka bölgesinde, Batı Trakya'da Rodop Dağları'nda, Roussas ya da Ruşenler köyünün yanı başındaki ormanda, bir düzlükte yer alır. Kızıldeli Tekkesi 1402'de Yıldırım Bayezid zamanında kurulmuştur. O günden beri kesintisiz olarak açıktır. Tarihte ve günümüzde var olan en büyük dört Bektaşî tekkesinden biridir.



Tekke'nin kurucusu olan Kızıldeli ya da Seyyid Ali Sultan'ın, Bedreddin'in babası Gazi İsrail'le birlikte Dimetoka'yı fetheden gaziler arasında olduğunu biliyoruz. Hacı Bektaş'ın oğlu olduğu da rivayet ediliyor. Fetihten sonra tekkesini Hacı Bektaş geleneğine göre burada kurmuş.

Bedreddin'in kazaskerliği sırasında, 1412'de verdiği vakıf fermanıyla, çevresindeki ormanın, toprakların, köylerin gelirini Kızıldeli Tekkesi'ne tahsis etmiş. İşte bu gelirler tekkeyi yüzyıllarca ayakta tutmuş.

Kızıldeli, Şeyh Seyyid Ali Sultan'ın lakabıdır. Şeyhe "kızıl" denmesinin nedeni dağın eteklerindeki Roussas (Kızıl) Irmağı'nın renginin kırmızı olmasından ya da tam tersi, ırmağın adı Şeyh Seyyid Ali Sultan'ın "kızıl" lakabını almasından geliyor olabilir. Ayrıca Ruşenler köyünün Yunanca adı Roussas'ın da kızıl anlamındaki adını ırmaktan aldığını düşünebiliriz.

Kızıldeli Tekkesi artık tenha ve huzurlu, biraz da hüznüldür. Aşınmış tahtadan giriş kapısı ortadaki geniş avluya açılır. Kapının solunda Seyyid Ali Sultan'ın türbesi vardır. Türbe iç içe iki odalıdır. İkinci odada etrafına havlular, yemeniler, peşkirler asılmış, mumlar dizilmiş tekkenin şeyhi Seyyid Ali Sultan'ın sandukası durur. Avlunun ortasında dalları ve beli bükülmüş kim bilir kaç yüzyıllık bir kara dut ağacı vardır. Dut ağacı tekkenin bahçe kapısının karşısında yer alır. Ağacın arkasında gelen konukları yatılı misafir eden büyük bir meydan evi vardır. Kocaman metruk mutfağıyla, yanındaki kabristanıyla gün görmüş bir tekke olduğu her halinden bellidir.

Kızıldeli'ye ilk gidişimizde tekkenin bekçisi Çolak Müslim'di. Bahçedeki kara dut ağacının altında, o ağacın ve tekkenin kuruluşunun hikâyesini ya da efsanesini anlattı:

Seyyid Ali buraya gelip de müritleriyle birlikte Seçek Yaylası'na tırmanınca karşısına bir adam çıktı.

Adam dedi ki: "Rivayet ola ki senin bazı güçlerin, kuvvetlerin vardır. Bu doğru mudur?"

Seyyid Ali yerden bir avuç toprak aldı, etrafa saçtı.

Bu topraklar taa Bulgaristan'a kadar yayıldı. Yanındakiler sordular. "Biz senin bu saçtığın toprakların nerelelere kadar vardığını nasıl bileceğiz?"

Sonra Seyyid Ali etrafını gösterdi.

Gene sordular. "Peki sen nerede duracak, konaklayacaksın?"

Sonra Seyyid Ali sırtındaki çantasından dut dalından yapılmış okunu çıkardı ve ok nereye düşerse oraya yerleşeceğini söyledi. Ok tam tekkenin olduğu yere düştü. Kızıldeli Tekkesi işte orada kuruldu.

Tekkenin bir efsanesi daha vardı: "Her kim ki bu dut ağacının kara dutlarından yer de eline dutun karası bulaşmazsa o kişinin dileği olur." Mevsimlerden yaz ortası olmasına rağmen herhalde ağaç çok yaşlı olduğundan üstünde hiç dut yoktu. Dileklerimizi tutamadık.

Kızıldeli'deki meydan evi onarılmış, büyütülmüştü.

Gelen canlar yanlarında yiyecek, içeceklerini de getirirlerse meydan evinde birkaç gün konaklayabiliyorlardı. Hele tekkeyi bekleyen Çolak Müslim konukları severse akşam onlara bağlama çalıyordu.

Meydan evinin kapısının üstünde eski Türkçe bir yazı vardı:

İşbu bina 1804'te yeniden inşa edilmiş,
1873'te onarılmıştır.

Bütün dertlere derman, ulu bilge Derviş Ali
burada yaşamış.

21. yüzyılın başındaki تنها, yoksul hali görkemli geçmişini yansıtmıyordu. Tekkenin geliri artık vakfiyeden değil, çevredeki Müslüman köylerinden toplanan vergilerle

sağlanıyordu. O köylerde yaşayanların mutlaka Bektaşî ve / ya da tekkenin müridi olması gerekmiyordu.

Aynı bölgede Kızıldeli'den başka, daha küçük ve metruk birçok Bektaşî tekkesi daha vardı. Neden Bektaşî tekkelerinin çoğu Ruşenler köyü çevresinde toplanmıştı?

Hacı Bektaş'taki post sahibi Bektaşî şeyhlerin çoğu Kızıldeli Tekkesi'nde yetişmişti. Özellikle 15.-16. yüzyıllar arasında, Kanuni Sultan Süleyman'dan Avcı Mehmed dönemine kadar çok önemliydi. Kızıldeli Tekkesi 600 yıl önce kurulduğu 1402'den itibaren sadece Bektaşîlere değil, oralara yolu düşen herkese hizmet ediyordu.

Ruşenler köyü

Kızıldeli Tekkesi'ne araştırma ve çekimler için iki yıl üst üste gittik. İkinci gidişimizde, akşam bütün ekibimizle birlikte başkanın evinde yemeğe davetliydik. Biz kadınlar gece Kızıldeli'ye en yakın köy olan Ruşenler köyünde, tekkeyi yöneten Kızıldeli Vakfı başkanının evinde kalacaktık. Ekipteki erkekler yemekten sonra Kızıldeli Tekkesi'ne gidecek, oradaki meydan evinde geceleyeceklerdi. Sabah olunca biz de Kızıldeli Tekkesi'ne giderek çekimlerimizi birlikte yapacaktık.

Kazasker Bedredin'in 1412'de verdiği vakıf fermanı sayesinde çevredeki ormanın ve köylerin gelirleri Kızıldeli Tekkesi'ne tahsis edilmişti. Bedreddin'in imzaladığı vakıf fermanını emekli tarih öğretmeni, değerli araştırmacı Ahmet Hezarfen Ankara'daki Milli Kütüphane'de bulmuştu. Ahmet Hezarfen Bulgaristan'ın Deliorman bölgesindeki Yunuslar köyünden İstanbul'a göç etmişti. Belgeselimiz için, Bedreddin'in vakıf fermanını Kızıldeli Tekkesi'nin bahçesinde, tarihi kara dut ağacının altında okuyacaktı. Ahmet Hezarfen, Ayhan Aydın'la birlikte misafirimiz olarak ekip minibüsümüzle Ruşenler köyüne gelmişti.

Vakıf başkanının evi Ruşenler köyünde, yokuş bir sokağın ortasındaydı. Minibüsümüzle evin önüne yanaştık. Ev sahiplerimiz bizi kapıda sevinçle karşıladılar ve coşkuyla evlerine davet ettiler. Ayhan Bey'in ev sahiplerine armağan olarak getirdiği Cem Vakfı Yayını kitaplarını minibüsten indirmesine yardım ettik. Önce hoş geldiniz çayları, kahveleri ikram ettiler. Sonra evin kocaman mutfağında kurulu uzun bir sofrada mükellef bir ziyafete buyur edildik.

Evin alımlı hanımıyla küçük kızı neşeyle sofraya hizmet ediyorlardı. Evin beyi masanın başında, telefonun yanında oturuyordu. Hepimizle teker teker ilgileniyordu. Yeme-

ği başlattıktan kısa bir süre sonra eline sazını alıp çalmaya başladı. Evin hanımı türküler söylerek ve oynarak kocasının çaldığı saza eşlik ediyordu. Şarkılı türkülü yemek keyifle devam ederken telefon çaldı. Ev sahibimiz yanı başındaki telefonu gülererek açtı ve birden yüzü kireç gibi bembeyaz oldu. Nutku tutuldu sanki.

Ağzından güçlkle birkaç sözcük çıktı: "Haa, korumalar mı, hıııı, tamam, anladım, peki."

Ekibimizdeki gençlerden bazıları dışarıya sigara içmeye çıktı, geldi. Sokakta tuhaf bir durum olduğunu söylediler gerçi ama önce önemsemedik ya da anlamadık. Gençlerden biri daha sigara bahanesiyle dışarı çıktı ve vahim haberi getirdi.

Yokuşun başında ve altında iki tane sivil polis arabası duruyordu. Ev yokuşun ortasıındaydı. Yani kuşatma altındaydık. Ev sahibimizin biz misafirlerini telaşlandırmamak için telefonda "korumalar" dediği sivil polislerdi. Anlaşılan peşimizdeki araba takviye almış, bizi takip eden arabalar ikiye çıkmıştı.

Artık saz susmuş, evin hanımı ortadan kaybolmuştu. Biz renk vermeden yemeğe devam etmeye çabalıyorduk ama masadaki hava iyice gerilmişti.

Gece saat 11 sularında mutfağın kapısı açıldı. Evin hanımı küçük kızıyla birlikte içeriye girdi. Alllı pullu, süslü kıyafetleri bembeyaz yüzleriyle tam bir çelişki içindeydi. Adamakıllı korkmuş görünüyorlardı. Yine de bize veda etmeye gelmişlerdi. Daha beş dakika önce gündelik kıyafetlerinin içinde, neşeyle türküler söyleyen, oynayan ana-kız geceyarısına doğru köy yerinde aniden peydahlanan bir düğüne gidiyordu.

Sabah Dimetoka'dan yola çıktığımızdan beri sivil plakalı bir arabadaki iki kişi peşimizden hiç ayrılmamıştı.

Derbent'ten Ruşenler köyüne çıkan yola girerken önümüze geçmişler, yolumuzu keserek, yukarıya köye doğru çıkmamızı engellemek istemişlerdi. "Ankara'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nden çekim iznimiz var," dememize rağmen yolumuzdan çekilmemişlerdi. Tartışmak faydasızdı.

Ancak sinirlenip bağıra çağıra, "Burası Avrupa Birliği değil mi? Hani seyahat özgürlüğü?" diye kıyameti kopardıktan sonra bir yerlere telefon ettiler ve yolumuzdan çekildiler. Meğer o telefon en yakın şehir olan Aleksandropolis'ten (Dedeagaç) destek kuvvet istemek içinmiş. Ruşenler'de peydahlanan ikinci sivil araba Aleksandropolis polisiydi.

Nasıl bir güvenlik sorunu yarattığımızı anlamamıştım ama biz gittikten sonra ev sahiplerimizi tehlikeye atmamak için o evi hemen terk etmemiz gerektiği ortadaydı. Sessizce anlaşarak hep birlikte sofradan kalktık. Ev sahibimize teşekkür ettik ve çabucak evden çıktık.

Ne yapacağımızı, nereye gideceğimizi bilmiyorduk. Bütün programımız altüst olmuştu. Gidip köyün iki kahvesinden birine oturduk. Kafamızı toplamak için kahveyle birlikte, üzümünden yapılan buzlu *tsipuro* ısmarladık. Arkamızdan ev sahibimiz de kahveye geldi. Bizimle birlikte oturuyor ama ağzını bıçak açmıyordu. Misafirlerine karşı mahcup olmuş hissediyordu. Peşimizdekilerin ne yapacağını denemek için kalkıp öteki kahveye geçtik. O ufacık köy meydanındaki iki kahveden hangisine gitsek önüne arabalarıyla gelip duruyor, açıkça taciz ediyorlardı. İkinci kahvede nihayet konuşabildiğimiz zaman ekibimizdeki ilk ve tek ciddi tartışma patlak verdi. Bir kısmımız programa aynen devam etmekte ısrar ediyordu. Kadınlar yine köydeki evde kalmalı, erkekler de geceleyecekleri tekkeye gitmeliydi. Köye gelirken yolda ormanın içinde bir otel görmüştüm. Orada kalmayı teklif ettim. Turist olarak orada kalabilirdik. Böylece ev sahibimizi

biz gittikten sonra başına gelebilecek dertlerden de kurtarırdık. Olurdu, olmazdı diye uzun ve gergin bir tartışmadan sonra hep birlikte otele gittik. Ekibimizi bölmemeyi başarmıştık.

Tabii ki o gece gözümü bile kırpmadan geçti. Sabah erkenden otelin lokantasına bir kahve içmeye gittim. Bir de ne göreyim? Bütün gece peşimizden ayrılmayan tacizci polislerden ikisi daha erken gelip oturmuştu. Bir de gülerek, "Günaydın," diyorlardı. Artık kendimi tutamadım. Bize değerli zamanımızı kaybettirdiklerini, aynı yolu şimdi geri gitmek zorunda bıraktıklarını söyledim. Bundan ne kazandıklarını sordum. Neyse... Hepimiz toplandıktan sonra otelden yay gibi gergin çıktık.

Polisler önde ekip minibüsümüz arkada, aynı yoldan geri gittik. Köyü geçtik. Çekim yapacağımız Kızıldeli Tekkesi'ne giden orman içindeki toprak yola girdik. Dönüp dolaşıyorduk ama ormanın içine gizlenmiş tekkeyi bir türlü bulamıyorduk. Oysa bir yıl önce kolayca bulmuştuk. Herhalde uykusuzluktandı. Bizimle birlikte bir durup bir kalkan polisler, "Sizin yüzünüzden uykusuz kaldık, yolu kaybettik," diye söylenmek çok iyi oldu. O zaman bize yardım etmeye karar verdiler. Önümüze düşüp yolu gösterdiler.

FETRET DEVRİ YA DA OSMANLI İÇSAVAŞI

1402'deki ünlü Ankara Savaşı'nın Osmanlı tarihine bir dönüm noktası olarak damgasını vurduğunu, Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in yenildikten sonra Timur'un ordusuna esir düştüğünü tarih derslerimizden biliriz. Ankara Savaşı'nın ardından Timur bütün Anadolu'yu işgal ettikten sonra Osmanlı ülkesine hâkim olan karmaşa dönemini, Yıldırım'ın oğulları arasında 11 yıl süren iktidar savaşlarını "Fetret Devri" olarak okuduk.

Yıldırım Bayezid, Timur'un ordularına yenilmeye başlayınca, büyük oğulları Süleyman ve Çelebi Mehmed, kendi kuvvetleriyle birlikte, savaş meydanını terk etmişlerdi. Diğer oğulları Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi ise babalarıyla birlikte sonuna kadar savaşmışlar ve sonra babaları Yıldırım Bayezid'le birlikte Timur'a esir düşmüşlerdi. Yıldırım Bayezid öldükten sonra Timur, Musa Çelebi'yi serbest bırakmış ama en küçük oğul Mustafa Çelebi'yi yanında Semerkand'a götürmüştü.

Musa Çelebi Osmanlı tahtı için iki ağabeyi Süleyman ve Çelebi Mehmed'le savaştıktan sonra Osmanlı padişahı olarak Edirne'de üç yıl hüküm sürmüştü. O sırada Şeyh Bedreddin Edirne'de kazasker-kadıaskeri olarak onunla çalışmıştı. Musa Çelebi, Çamurlu Savaşı'nda ağabeyi Çelebi Mehmed'e yenilerek 1413'te Nevrokop Alçağı'nda öldürülmüştü.

Çelebi Mehmed, I. Mehmed olarak padişah olmuştu. Bedreddin'i Serez'de astırmıştı. Mustafa Çelebi'yi Selanik'te

bertaraf etmişti. Mustafa Çelebi'nin kim olduğu hâlâ karışık bir konu. Timur'un Semerkand'da serbest bıraktığı Yıldırım Bayezid'in esir düşen en küçük oğlu muydu, yoksa Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad'ın dayısı, yani karısının kardeşi miydi? Her kimse, Mustafa Çelebi'nin tahta göz diken sahte bir şehzade olduğuna inandırmak için de adı resmi tarihe "Düzmece Mustafa" olarak geçirilmişti. Fetret Devri böyle sona ermişti.

Ama Cemal Kafadar Fetret Devri'nin 1402-1411 arasından biraz daha uzun sürdüğünü söylüyordu:

Fetret Devri 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra, 20 yıl devam etmişti. Çelebi Mehmed devrindeki Bedreddin olayı ve başka şeylerin yanı sıra... Belki de Musa Çelebi döneminin iktidarının temsilcisi olarak ortaya çıkmıştı.¹⁷

Jason Goodwin *Ufukların Efendisi Osmanlılar* kitabında Osmanlı Devleti'nin İslami, askeri, uygar ve hoşgörülü olma nitelikleri taşıyarak 300 yılda Anadolu'nun kıraç tepelerinden Tuna ve Nil kıyılarına ilerlediğini, ikinci 300 yıldan sonra, 20. yüzyılın başında birdenbire çöktüğünü belirtiyordu.

Cemal Kafadar *İki Dünya Arasında* kitabında Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılından sonra devletin kuruluşunun dayandığı temel olan gazi-kadı ruhunun terk edildiğini, devletin ikinci yüzyılında, 1400'lerden itibaren, Osmanlı Devleti'nin merkezileşme eğiliminin iyice güçlendiğine dikkati çekiyor. Çelebi Mehmed devrindeki merkezileşme Bedreddin hareketinin bastırılmasıyla aynı zamana rastlıyor. Devletin ilk yüzyılına hâkim olan daha eşitlikçi, çoğulcu ve yerinden (ademimerkeziyetçi) yönetim tarzından vazgeçiliyor.



Yıldırım Beyazid

Kuruluş dönemi-
nin ruhu Bedreddin
hareketinin yok edil-
mesiyle birlikte yitiril-
miş denebilir mi?

Osmanlı Devleti
kuruluş döneminde,
gazilerin yani yerel
hâkimler olan soylu ai-
lelerin marifetiyle yö-
netilmişti. Çelebi Meh-
med padişah olduktan
sonra değişmeye, dö-
nüsmeye başlamıştı.
Gazilerin yerel yöneti-
minden merkeziyetçi-
liğe doğru dönüşümü,
Çelebi Mehmed'le baş-

lamış, II. Mehmed İstanbul'u fethederek Fatih Sultan Meh-
med olduktan sonra padişahın ve kapıkullarının payitahttan
yönettiği katı merkeziyetçi bir devlet haline gelmişti. Fatih
Sultan Mehmed münevver yani aydınlanmış bir padişah-
tı. Homeros'un kitaplarını Rumcasından okumuş, sarayda
İtalyan ressamalara kendi resmini yaptırmıştı. Kısacası Fetret
Devri'nin fırtınalarından, şehzadelerin saltanat kavgaların-
dan sonra kuruluş döneminin dengeleri gaziler aleyhine, ka-
pıkulları lehine değişmişti.

Osmanlı Devleti 15. yüzyılda Çelebi Mehmed'le merkezi-
yetçi bir yapıya geçtikten 500 yıl sonra VI. Mehmed'in (Va-
hideddin) 17 Kasım 1922'de bir İngiliz gemisiyle kaçmasıyla
Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ömrünü tamamlamıştı. 36.
Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahideddin'in otokrat mer-

keziyetçi tavrı 1918’de meclisi bir daha çağır-mamak üzere dağıta-rak Meşrutiyet’e son vermesiyle, 4 Ocak 1919’da barış yapılana kadar seçimleri ertele-diğini ilan etmesiyle iyice anlaşılmıştı.

Fetret Devri’ni bu konuda doktorası olan Dimitris Kastiris’le konuştuk. Akıcı bir Türkçeyle anlattığı gibi, aynen alıyorum:



İsa Çelebi

Fetret Devri’nin İngilizcesi *inter-regnum*. Bence *interregnum* fetret kelimesinden önce geliyor zaten. Sonra Fetret Devri kullanıyor. Osmanlı tarihçileri onu kullanmıyordu, “taht mücadeleleri” diyorlardı.

Yani Fetret Devri modern bir deyim. Çünkü Fetret Devri bir içsavaştı. Çok karışık bir dönem. Yabancı ül-keler kiminle anlaşacaklarını bilmiyorlardı. Kim o anda sultan, mesela Venedikliler bilmiyorlardı. Tarihçiler ça-lışmadı çok bu dönemi. Çok az şey biliyoruz.

Benim doktoram Fetret Devri’yle ilgili. Çok karışık olduğu için bence çok ilginç bir dönem. Bu karışıklık çekici ama aynı zamanda çok zor bir şey.

Yani bu devri çalışmak için Yunanca, Türkçe, Latin-ce bilmek lazım. Çünkü Venedik arşivleri var, Bizans



Musa Çelebi

kaynakları var, Osmanlı kaynakları var. Farsça da gerekli. Gelecekte devam edeceğim çünkü bence şu anda sadece bir altyapı mevcut. Daha yapacak çok şey var.

Timur Anadolu'yu terk edince harap bırakmış. Her yer yanmış. Açlık vardı, çok zor bir durumdu. Kaos vardı yani. Her yerde başka hükümdarlar bulunuyordu; göç-

menler, Hristiyanlar vardı ama şövalyeler yoktu. Çünkü Timur onları kaldırmış, öldürmüştü. Anlayacağınız çok karışık bir durum bıraktı Timur. Belki bu da isyanların temelini hazırladı, çünkü bir instabilite (istikrarsızlık) durumu mevcuttu.

Her yerde, her zaman savaş... Herkes bir şey kazanmak istiyor, herkes birbirini öldürüyor, çok kaotik bir durum.

Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu parçalanıyor. Timur Anadolu'yu beyliklere geri veriyor. Birkaç parça Osmanlı ailesinde kalıyor, Bursa bölgesi, Amasya. Amasya'ya Çelebi Mehmed yerleşiyor.

İzmir'de özel bir şey oluyor. Aydınolu Cüneyd valiyi kabul etmiyor. Onlarla savaşıyor. Bir şekilde tahta

çıkıyor. Yani kendi hanedanını kurmak istiyor.

Emir Süleyman, yani Süleyman Çelebi Balkanlar'dan, Rumeli'den Anadolu'ya geçiyor. Süleyman Çelebi, Yıldırım Bayezid'in en yaşlı oğlu. Süleyman Çelebi Rumeli'deyken, daha Anadolu'ya geçmeden önce orada Çelebi Mehmed var, İsa Çelebi var. Onlar da Yıldırım



Mehmed Çelebi

Bayezid'in oğulları. Onlarla savaş çıkıyor. Beylikler de karışıyorlar. Aydınoğlu Cüneyd Bey ile İsa arasında işbirliği var. Mehmed'e karşı savaşıyorlar, en sonunda İsa yeniliyor, kaçıyor, herhalde ölüyor. Bilmiyoruz nasıl öldüğünü.

Sonra Süleyman Çelebi Anadolu'ya geliyor. Bütün Anadolu'yu ele geçirmek istiyor. Özellikle İzmir bölgesine gidiyor. Orada Cüneyd var. Onu yanına alıyor. Balkanlar'a gidiyorlar veya oraya gönderiyor. Çünkü Süleyman Çelebi Anadolu'da kalıyor uzun bir süre ve Balkanlar'da Cüneyd valilik yapıyor bir şekilde. Çok şey bilmiyoruz. Tam nerede onu da bilmiyoruz.

Kastritsis 15. yüzyılda Balkanlar'daki ilişkilerin ve ittifakların nasıl biçimlendiğine değiniyordu:

Sonra Musa Çelebi Eflak'a geçiyor. Süleyman Çelebi'yi öldürüyor. Musa 1411'de Rumeli'de sultan oluyor. Osmanlı politikası değişiyor. Balkanlar'da daha savaşçı bir politika başlıyor Bizans'a karşı.

İşte Musa Çelebi'yi, Osmanlı kaynaklarına göre hem akıncılar hem de Mircea, Eflak Voyvodası destekliyor. Sultan oluyor Musa. Onun hükümetinde Şeyh Bedreddin kazasker oluyor. Hatta görünüşe göre Eflak, Bedreddin'i korumak için askeri güçlerini de kullanıyor. Deliorman ve civarındaki bütün bölgelere Vallachia yani Eflak üzerinden gidiliyordu.

Cüneyd kaçıyor, tekrar İzmir'e gidiyor. Tekrar İzmir'de hükümdarlık yapıyor. Sonra Çelebi Mehmed onunla savaşıyor. Cüneyd bir daha yeniliyor. Ama önemli olan bu dönemde İzmir bölgesinin çok karışık olması, yani hep savaş var. Zaten bütün Anadolu öyle. Evet, Fetret Devri öyle bir dönem ama özellikle İzmir'de durum biraz daha karışık olabilir.

Belki Bedreddin'le bir alakası vardır, çünkü aynı zamanlara denk geliyor. Börklüce Mustafa'nın isyanı... Ayrıca Cüneyd'in hükümet ettiği yerler buralar. Bu da ilginç ama niye bilmiyorum. Yani Çelebi Mehmed, Musa'yı yenmeden önceki bir tarihte Cüneyd'le tekrar neden savaşıyor?

Fetret Devri'nde Çelebi Mehmed padişah olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin yapısı nasıl değişti diye sordum. Dimitris Kastritsis yanıtladı:

Fatih Sultan Mehmed zamanından sonra dervişler, gaziler o kadar güçlü değil. Çünkü artık imparatorluk daha merkezi hale geliyor. Dervişler tehlikeli insanlar, bu merkezileşmeye karşı çıkıyorlar. Onun için binalar da değişiyor. Yani camiler bildiğimiz gibi; Fatih Camii, Süleymaniye Camii gibi oluyor. Ama ondan önce birçok bina Selanik'teki Alaca İmaret gibiydi, T tipi.

Demek ki sultan o zamanlar dervişler için bir bina yapıyordu. Dervişler çok güçlüydü. Zaviyeler önemliydi. Bütün Anadolu'da öyleydi. Beylikler döneminde, Moğollar döneminde de zaviyeler çok önemliydi. Özellikle Sivas yöresinde, çünkü Sivas Moğollar'ın merkezi, Anadolu için merkez orada. Zaviyeler okul gibiydi. Ayinler de yapılırdı, mistik ayinler. Ama bu çok yaygın bir şeydi o dönemde. Muhalif değildi zaviyeler, sonradan oldu. Fatih Sultan döneminde ve daha çok 16. yüzyıldan sonra.

Bence Fatih Sultan Mehmed döneminde bir sufi kazasker olamazdı yani daha zor olurdu. Çünkü ondan sonra medreseler var, bütün kadılar o medreselerde okuyor. Sahn-ı Seman Medreseleri'nde, yani Fatih Camii'nde okuyorlar. Sonra Süleymaniye Medreseleri var.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de bir sistem var. Bir ulema sistemi kuruluyor ama Fetret Devri'nde böyle bir şey yok.

Şeyh Bedreddin'in Kahire'den Edirne'ye dönüşü

Şeyh Bedreddin 15. yüzyılın başında Tebriz'e gitmişti. Timur'dan kaçarak Tebriz'den Kahire'ye dönmüştü. Kahire'de kısa bir süre sonra Hüseyin Ahlati vefat etmişti. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi Bedreddin mürşidinin vasiyetini yerine getirerek Ahlati Tekkesi'ne şeyh olmuştu. Tekkede de dervişlerin, mutasavvıfların arasındaki iktidar savaşlarına tanık olmuştu. Büyük ihtimalle bu yüzden altı ay sonra şeyhliği, tekkeyi, hatta Kahire'yi terk etmiş, Edirne'ye dönmek üzere yola koyulmuştu. İlk durağı olan Halep'in kapısında onu Türkmenler karşılamıştı. Şeyh Bedreddin'in Halep'e varışı, Nesimi'nin derisi yüzülerek öldürülmesinden hemen sonraya rastlamış olabilirdi. Türkmenler Halep'te kalmasını, başlarına geçip liderleri olmasını istemişlerdi. Ama bu teklifi kabul etmeyen Şeyh Bedreddin, Edirne'de onu bekleyen ana babasının yanına gitmek üzere yoluna devam etmiş ve Kahire'den yola çıktıktan iki yıl sonra Edirne'ye varmıştı.

Anadolu'da Yıldırım Bayezid'in oğullarının mülk (devlet) ve saltanat uğruna savaştığı Fetret Devri hüküm sürüyordu. Bu ortamda Şeyh Bedreddin'in yolculuğunun neden iki yıl sürdüğünü bilemiyoruz. Karmaşa ve kargaşa içindeki Anadolu'da yolunu neden uzatmış, neden önce Toroslar'a, Konya'ya, sonra Tire, Aydın, İzmir, Karaburun, Sakız Adası, Manisa ve Kütahya'ya gitmişti? İki yılın sonunda Rumeli'yi fetheden atalarının yolundan giderek, Çanakkale Boğazı'nı geçip Gelibolu üzerinden Edirne'ye varmıştı.

Cemal Kafadar Bedreddin'in Kahire'den dönerken neden yolunu iki yıl kadar uzattığını araştırıyordu:

Bir Tire tarafına gidiyor ondan sonra Domaniç tarafına. Bayağı bir zikzak çizerek Edirne'ye gidiyor.

Gittiği yerlerde kimlerle görüşüyor? Türkmenlerle görüşüyor, Torlaklarla görüşüyor buna benzer insanlarla görüşüyor. Neden? Herhangi bir sosyal veya siyasal vizyonu yoksa Bedreddin niye böyle bir çizgi takip ediyor. Onların ne yaptığına bakıyoruz. Börklüce Mustafa; Bedreddin kethüda olarak Börklüce'yi seçmiş. Kethüda, kâhyayla aynı kelime aslında. Kethüya, kâhya oluyor zaman içinde ama kâhya kelimesi de çok muğlak bir kelime. Ne yapar? Yani kazasker olmuş biri yanında nasıl bir kâhya ister, ne gibi işler ister ondan?

Ee, genellikle Osmanlı düzeninde kethüda, birinin hanesinin yöneticisi oluyor. Menajeri oluyor bugünün tabiriyle.

Mesela Bedreddin'in oğlu, İsmail Seyyid Beşe, hacca gideceği zaman, biliyorsunuz, o da garip bir yol çiziyor. Geliyor, Bedreddin İznik'teyken, babasından izin alıyor. "Ben hacca gideceğim," diyor. Bedreddin de, "Güle güle, gidebilirsin," diyor.

Ee, hac yolu Tire'den geçmiyor. Halbuki Seyyid Beşe Tire'ye gidiyor. Tire'nin Nizar köyünde, Menderes suyunun kenarında, biliyorsunuz Eğridere'de aradık.

Kütahya, Domaniç, Çavdarhisar ve Aizanoi

Biz de Şeyh Bedreddin'in izini sürerken onun Torlaklarla tanışmış olabileceği Kütahya Domaniç yakınındaki ilginç bir yere, Çavdarhisar köyüne gittik. Ekip minibüsümüz anayoldan ayrılarak toprak bir yola saptı. Işığı kaçırmamak için acele ediyorduk. Yine de köye girerken güneş batıyordu. Toprak yolun kenarına sıralanmış iki katlı kerpiç evlerin pencerelerinde tek tek titrek ışıklar yanıyordu. İç Ege'deki Çavdarhisar'a henüz elektrik gelmemişti. Yolun sağında, gaz lambalı kerpiç evlerin tam karşısında upuzun mermer sütunlarıyla muhteşem bir tapınak yükseliyordu. Anadolu'daki en iyi korunmuş Zeus Tapınağı'ydı. Sanki başka bir dünyadan ışınlanmıştı. Kerpiç evlerin sakinleri her sabah bu muazzam esere uyanıyordu. Zeus Tapınağı'nın sütunları tamamdı ama ortası bomboştu. Harabe demeye dilim varmıyor çünkü dört kenarı çepeçevre tastamam, görkemli bir tapınaktı.

Alacakaranlıkta minibüsümüzden inerken önümüze köpekler çıktı. Hep bir ağızdan avaz avaz havlıyorlardı. Kamera ekibimiz günün son ışıklarını kaçırmadan Zeus Tapınağı'nın mermer avlusundaki harman yerini çekmeye koşarken köpekler peşlerinden seğirtti. Tapınağın çevresini dolaştık. Hava kararınca mecburen çekim bitti. Arka cephede karşımıza devrik ve dev bir Medusa heykeli çıktı. Her adımda şaşıryor, biraz daha hayran kalıyorduk.

Zeus Tapınağı'nın yanındaki avlu toz dumandı. Bir harman makinesi tapınağın mermer avlusunun üstünde harıl harıl çalışıyordu. Arkada batan güneşin eflatun ışıkları içinde samanlar havaya savruluyordu. Çavdarhisar'ın kerpiç evlerinin sakinleri bütün işlerini Zeus Tapınağı'nın mermerleri üzerinde görüyorlardı. Orada çamaşır yıkıyor, tahıl ayıklıyor, sebze diziyorlardı. Harıl harıl çalışıyorlardı. Hava

tamamen kararmadan harmanı bitirmek istiyorlardı. Hızla azalan ışıktaki biz de koşuşturuyor, o güzelim görüntüleri kaydetmeye çalışıyorduk. Buralarda kim bilir kaç bin yıldır farklı kültürlerin bıraktıklarıyla iç içe yaşıyordu. Acaba çoğulculuk böylesine doğal, sıradan ve gündelik bir şey miydi? Şeyh Bedreddin bu toprakların havasında, suyunda, toprağında hep olan o doğal çoğulculuğu savunmuştu.

Hava karardıkça köpekler iyice azdı ve saldırmaya başladı. Görüntü yönetmenimiz Mete Şener ve asistanları onları güçlkle durdurunca Çavdarhisar'dan hızla kaçtık.

Çavdarhisar'daki kalıntılar Roma İmparatorluğu'nun Aizanoi kentinden kalmaydı. Milattan sonra 2. ve 3. yüzyıllarda en parlak dönemlerini yaşamıştı. "İkinci Efes" diye nitelenen Aizanoi'de bizim de gördüğümüz Zeus Tapınağı'ndan başka, 20 bin kişilik bir tiyatro, 13 bin 500 kişilik bir stadyum, bir borsa binası, iki hamam, bir *gymnasium* (okul) ve ikisi hâlâ kullanılan beş köprü vardı. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün başlattığı kazılara Pamukkale Üniversitesi devam etmişti.

Tire

Tire bugün küçük, sakin, ılık bir Ege kasabası. Şeyh Bedreddin'in Kahire'den Edirne'ye dönüş yolundaki en önemli durağıydı. 14.-15. yüzyıllarda önemli bir merkezdi. Aydınoğulları Beyliği'nin ilk başkenti olan Birgi'ye de komşuydu Tire; 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı donanmasının iplerini yapan urgancı esnafıyla, kılıççılar çarşısıyla, kervan-saraylarıyla, 20 hamamıyla büyük bir kentti. Kentteki eski yapıların çoğu 14. ve 15. yüzyıllardan kalmıştı. Maalesef 500 yıllık yıkıntılar ve hâlâ ayakta kalabilmiş birkaç konak dışında görkemli geçmişi pek belli değil.

Tireli tarihçi Munis Armağan'la yaptığım söyleşiden ve tutkuyla yazdığı anlaşılan kitaplarından ancak yerel tarihçilerin bilebileceği birçok şey öğrendim.

Munis Bey'in deyimiyle Tire köksel bir kentti. Yani Aydın, Çeşme hatta İzmir'le sıkı bağları vardı. Bedreddin buraya 15. yüzyılın başında Fetret Devri'nde gelmişti. Osmanlı Devleti'nin en parlak ve güçlü dönemi olan 16. yüzyılda Tire'de çoğulcu bir iklim olduğu belliydi. Munis Bey, Portekiz'den kaçarak Tire'ye yerleşen Yahudiler sayesinde Tire'nin bir nevi Yahudi kültür merkezi olduğunu ve İstanbul Yahudilerinin Tire'den gittiğini söylüyordu. Mesela kentteki Portakal Meydanı'nın asıl adı da eskiden Portugal (Portekiz) Meydanı'ydı.

Vaktiyle önemli eğitim merkezleri olan Tire'deki zaviyelerin, oradaki ünlü çiftliklerin üremesinde büyük payları vardı. Bir tane zaviye kalıntısı da gördük. Ama artık Tire'nin o ünlü zaviyeleri ya harap ve yıkılmak üzereydi ya da cami olmuştu.

Bizim için Tire, Bedreddin Kahire'den Edirne'ye giderken orada bir süre kaldığı için önemliydi. Börklüce Mustafa'yla Tire'de tanışmış olması kuvvetle muhtemeldi. Munis Bey 16. yüzyıldaki Tire müftüsünün Bedreddin'in sülalesinden

olduğunu, Bedreddin sülalesinin “Beylioğulları” olarak geçtiğini söylüyordu.



Hatta sekiz-on yıl öncesine kadar Tire Müftüsü Gıyasettin Bey'in, Şeyh Bedreddin'in yazdığı *Câmiu'l-Fusûleyn*'i hâlâ başvuru kaynağı olarak kullandığını da Munis Armağan'dan öğrendim. Bugün bir medeni kanun diyebileceğimiz *Câmiu'l-Fusûleyn*'in elyazmalarını Tire'deki Balım Sultan Dervişleri çoğaltmışlardı.

Balım Sultan Tekkesi'ne, daha doğrusu tekleden geriye kalanları görmeye Munis Bey'le birlikte gittik. Tire'ye girerken yolun sağında kalan bir tepeye tırmandık. Harap tekke yüzyıllardan beri orada, zeytinlikler arasında, gölgeli, dingin, harap ve vakur duruyordu. Ayakta kalan yegâne yapının mimarisinden, soluk renginden gün görmüş bir tekke olduğu anlaşılıyordu. Nevruz'da Balım Sultan Tekkesi'nde hâlâ büyük kutlamalar yapılıyordu. Dervişler küpeli dolaşıyor, danalar süsleniyor, sokaklarda “Nevruz geliyor,” diye bağırıyorlardı. Eskiden Nevruz'u sadece Aleviler kutlarken şimdi Sünniler ve isteyen herkes kutlamalara katılıyordu.

Dede Sultan'ın (Börklüce) mezarını Tire'de de aradık. Güme'de olduğunu düşündüğümüz, Börklüce Mustafa'nın vaktiyle keşişleri ziyaret ettiği, ahbaplık ettiği manastırın izini de bulamadık.

Aramalarımız sırasında yakındaki Ali Baba Bektaşî tekkesine gittik. Dede Sultan'ın mezarı orada da yoktu ama kim olduklarını öğrenemediğimiz uluların kutsal sayılan taştan sandukaları vardı. Ali Baba'nın ziyaretçisi boldu. Gelenler gürül gürül akan bir çeşmede içeceklerini soğutuyorlardı.

15. yüzyılda Tire'de yaşamış İbn-i Melek çok önemli kutsal bir kişi sayılıyordu. Sünnî fıkıh ve kelam âlimiydi. Şeyh Bedreddin'le aynı zamanda Kahire'de okumuşlardı. Tanışmış olmaları kuvvetle muhtemeldi. Ama Şeyh Bedreddin'in en büyük karşıtlarından biriydi. Öte yandan İbn-i Melek'le Bedreddin ne kadar zıt düşse de İbn-i Melek'in kardeşinin Bedreddin'in yakın arkadaşı hatta fikirdaşı olduğu da söylentiler arasındaydı.

İbn-i Melek'in Tire'deki türbesi her zaman önemli bir ziyaretgâh olmuştu. İbn-i Melek'in türbesini 2005'te Tire'ye ilk gidişimde görmüştüm. Türbelerin çoğunda olduğu gibi insanlar dua ediyor, elleriyle demirlerine, dokunuyor, yüz sürüyor, parmaklıklarına dilek çaputları bağlıyordu. Yedi yıl sonra tekrar gittiğim zaman tanıyamadım.

İbn-i Melek türbesinde hava çok değişmişti. Türbe kurumsallaşmıştı. Beyaz badanalı duvarlarla çevrili geniş bir alanın içine alınmıştı. Kapıdan içeriye ancak bilet alarak giriliyordu. Kapıyla türbe arasındaki alana piknik yeri gibi masalar, sıralar konmuştu ama konuşmak ve müzik çalmak kesinlikle yasaklanmıştı.

Tire, Ortaklar, Ödemiş ve Birgi'de Şeyh Bedreddin'in izlerini arıyorduk. Önce Tire'nin bir köyü olan Eğridere'ye gittik.

Eğridere

Eğridere'ye İsmail Beşe'nin mezarını aramaya önce belgesel ekibimizle birlikte gitmiştik.

Bedreddin'in büyük oğlu İsmail Beşe, *Bedreddin Menakıbnamesi*'ni yazan Hafız Halil'in babasıydı. "Beşe" Bedreddinlerin lakabıydı. İsmail Beşe'nin Tire ve köylerinde yaşadığını, hatta eski adı Nizar (ya da Nissa) olan Eğridere köyünde gömülmüş olabileceğini düşünüyorduk. Her zamanki gibi köy meydanındaki kahveye oturduk. Köylülerle sohbet ederken bir yandan da meydana yığılmış çuvallar dolusu taze yeşil fasulyelerin kamyonlara yüklenişini izliyordum. Verimli toprakları vardı.

Kahvedekiler İsmail Beşe'nin değil mezarını bilmek, adını bile duymamışlardı. Kahveden kalktık ve bir umutla İsmail Beşe'nin mezarını köy mezarlığında aramaya başladık. Cemal Kafadar eski mezar taşlarının Osmanlıca yazılarını okuyordu. En eski mezar taşı 17. yüzyıldan kalmıştı. Oysa İsmail Beşe 15. yüzyılın başında, hatta babası Bedreddin'den önce ölmüştü.



İsmail Seyyid Beşe'nin mezarı

İsmail Beşe'nin mezarını bulamadık derken yine çok ilginç ve şanslı bir şey oldu. Köye girdiğimizden beri hiç konuşmadan kahvede oturan, sonra da peşimizden mezarlığa gelen bir adam sessizce bize yaklaştı. Bir şey göstermek istediğini söyledi. Önümüze düştü. Mezarlığın yanındaki yokuştan çıkarken toprak yolun sağında, kenardaki çalı gibi küçük, bir ağacın önünde durdu. Önce çocukluğunda bu çalı ağaca yağmur duasına geldiklerini söyledi. Sonra bize o çalı ağacı ve altında yatık duran, kocaman yekpare, parlak ve pürüzsüz mermeri gösteriyordu: "İşte aradığınız bu," dedi ve anlattı: "Biz çocukken bu ağacın altına su, yiyecek filan bırakır, adak yapar, dilek dilerdik." Bedreddin'in büyük oğlu İsmail Seyyid Beşe'nin mezarı artık yatır olmuştu.

O çalı ağacın ve altındaki mermerin fotoğrafını Tireli Munis Armağan'ın hediye ettiği kitabında gördüm. Munis Bey daha çarpıcı bilgiler de veriyordu. Süregelen bir âdetleri vardı. Eğridere köylüleri İsmail Beşe'nin mezarı olduğunu düşündükleri o çalının altına hâlâ düzenli olarak ekmek ve su, hatta bayramlarda evde pişirdikleri otlu pidelerden götürüp bırakıyorlardı.

Munis Armağan'a göre Eğridere ve Peşrevli köylerini Bedreddin'in babası Gazi İsrail kurmuştu. Ayrıca Eğridere'de bir zaviyesi de vardı. Peşrevli o zamanlar 200 hanesiyle Birgi'den büyük bir köydü. Gazi İsrail'in kardeşinin çocuğu, yani Bedreddin'in amca çocuğu olan Pir Veli'nin mezarı da Peşrevli köyündeydi. Gökçen köyünde bir Koca Sultan mezarı vardı. Bu mezarın da Dede Sultan diye bilinen Börklüce Mustafa'nın mezarı olması mümkündü.

Eğridere'ye ikinci gidişim ramazana rastladı.

Bu sefer meydanda ilk oturduğumuz kahveye değil de ötekine, oruçlu olmayanların kahvesine oturduk.

Orada sohbet ettiğimiz yaşlılar İsmail Beşe'nin mezarının

başka bir yerde olduğunu söylediler. Eskiden köyün girişindeyken üstünden yol geçtiği için artık yok edilmişti. Öte yandan bir başkası Seyyid Beşe'nin mezarının köyün girişinde iki servi ağacıyla hemen fark edilen mezar olduğunu iddia ettikten sonra o mezarla ilgili bir de efsane anlattı.

Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordusu kaçarken, köyleri, kasabaları, kentleri yakarak çekiliyormuş. Eğridere'yi yakmaya geldikleri zaman o iki servili mezarın bulunduğu yerden bir adım ileriye geçememişler. Görünmeyen bir güç onları durdurmuş. Böylece Eğridere yakılmaktan kurtulmuş.

Birgi

Aydinoğulları'nın ilk başkentiydi. Birgi iki tarafı yemyeşil ağaçlı bir yolun iki yanında kurulmuş gibiydi. Anayoldan yokuş yukarı gidince bir meydana çıkılıyordu. Aydınoğlu Umur Bey'in görkemli bir heykeli meydanda duruyordu. Sanki ahşap evlerin olduğu ovaya sırtını dönmüş karşısındaki Aydınoğlu Mehmed Bey Camii'ne bakıyordu.



Aydinoğlu Mehmed Bey Camii

Aydinoğlu Mehmed Bey, bu dikdörtgen planlı camiyi 14. yüzyılda yaptırmıştı. Dikdörtgen duvarın meydana bakan kenarı ilginç bir biçimde süslüydü. Yeleleriyle filan tastamam bir aslan kabartmalı mermer levha duvarın kenarından biraz da dışarıya taşıyordu. Bu nasıl bir camiydi? İslam'da canlı tasvirleri yasaktı. O zaman bu bölgede farklı bir iklimin hüküm sürdüğünü anladık.¹⁸

Şeyh Bedreddin'in 14. ve 15. yüzyıllarda Aydın Beyliği'yle ilişkisini Cemal Kafadar şöyle yorumladı:

Küçük birimler var. Küçük birimlerin arasından beylikler palazlanmaya başlıyor. Bizim için en önemli

olan burada Aydınoğulları Beyliği... Aydınoğulları'nın hâkim olduğu bir bölgeden söz ediyoruz. Şimdi Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Tire, Karaburun, Manisa değil mi hikâyenin geçtiği önemli yerler? Aydınoğulları'nın bu konuda değişik bir tavırları var mıydı? Ama hiç olmazsa şunu diyebiliriz, Aydınoğulları hiçbir zaman Osmanlıların sonradan vardığı noktadaki kadar büyük bir devlet olamadılar. Dolayısıyla hiçbir zaman o büyük devletlerin davrandığı gibi de davranamadılar belki büyüelerdi davranırlardı.

Aydınoğulları devleti ve o devletin başındakilerin Türkmen çevreleriyle çok yakın ilişkisi var. Özellikle de Cüneyd'in... Aydınoğlu Cüneyd sonradan Osmanlıların başına defalarca bela oluyor. Her bela olduğunda da etrafına topladığı insanlar ya Aydın, Manisa yöresinin Türkmenleri ya da Osmanlılar o tarafa atmışsa Rumeli'nin Türkmenleri... Bir anlamda Bedreddin'in takipçileriyle Aydınoğlu Cüneyd'in takipçileri sosyal yapı olarak birbirine çok benzeyen insanlar.



Torlak Derviş

Börklüce Mustafa, Bedreddin'in kethüdasıydı. Daha sonra Ege'deki isyanların lideri olacaktı. Börklüce Mustafa'nın azapları Tire, Birgi, Ortaklar, Selçuk, İzmir, Karaburun ve Sakız Adası'nın insanlarıydı. Torlak Kemal Manisa'da, Kütahya dağlarında isyan eden bir Bedreddin takipçisi, Bedreddini'ydı. Torlak Kemal'in çevresinde toplananlar da torlak dervişleriydi.

YENİ BİR DÜNYA KURULUYOR

Gittikçe küçülen Bizans yerini Anadolu'da küçük beyliklere ve Osmanlılara, Rumeli'de yine Osmanlılara ve yerel feodaliteye bırakmıştı. Güçlü merkezi yönetimlerin bıraktığı boşluklarda yerel yönetimler güçlenmiş, merkezi yönetimlerin yerini ademimerkeziyetçilik almıştı. Özellikle Fetret Devri böyle bir ortamdı. Sonra durum yeniden değişti.

Cemal Kafadar 14. ve 15. yüzyıldaki değişime dikkati çekti:

"Yeni bir dünya kuruluyor"un sorularını soruyorlar ya da muhalefetini yapıyorlar. O dünya kurulurken belli yönde gidişat hissettiklerinde de ona muhalefet ediyorlar.

Hakikaten yeni yeni anlıyorum bazı şeylerin çok yanlış sorulduğunu Bedreddin hakkında. Bedreddin konusu üzerine giderken, çağı bağlamında hiç düşünülmemiş mesela. Her büyük düşünür ancak o şekilde anlaşılır. O düşünce, o zihin iklimi içinde, tabii ayrıca çağının siyasi koşulları içinde.

Toprak düzeni meseleleri falan, onlar da buna bağlı. Orada da yeni bir dünya kuruluyor. Yani şöyle düşünmeli, şimdi bir düzen oturmuş. Tabii düzen de kendi içinde evriliyor. Ama hiç olmazsa kimin hâkim olduğu belli. O hâkim olanın hangi gelenekten geldiği, o ge-

lenek içinde ne gibi bir sosyal yapı, ne gibi vergilendirme, ne gibi toprak bölüşümü anlayışı içinde olduğu aşağı yukarı belli. Bu köklü Roma Devleti geleneği, ondan sonra gelen Bizans Devleti geleneği, ondan sonra Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle, hemen değil, ama bir süre sonra, Batı'da bütün bu düzen bir hercümerç içine giriyor.

Bir kere ekolojik olarak yüzbinlerce insanın göçebelik yaptığı, belki milyonlarca hayvanını otlatma ihtiyacı hissettiği bir yerde toprak düzeni, daha önce büyük çapta yerleşik düzende yaşayan köylülerin toprak düzeniyle aynı olamaz zaten. Oradan bir kere siyasetin ötesinde bir şey başlıyor. Değişiklik başlıyor. Bu ille çatışma değil. Simbiyoz da oluyor zaman zaman. Yani hayvancılığın toprak kullanımı farklı, köylülüğün toprak kullanımı farklı gibisinden. Şimdi felsefi değişiklikler dedik, bir yandan onlar oluyor, bir yandan iktidarlar değişiyor. O iktidarlara birlikte onların yaşatmaya çalıştığı düzen değişiyor ve ona cevap vermeye çalışan insanlar ortaya çıkıyor. Bunların hepsi düşünür, yazar, çizer takımı da değil. Bir kısmı herhalde kendilerini sözel olarak ya da ayaklarıyla yani isyan ederek ifade eden insanlar. O hercümerç hali hâkim.

Toprak düzenine dönüp daha somut konuşursak, özellikle Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes gibi ya da Bitinya (Osmanlıların ilk yurdu) için de aynı şey söylenebilir; dünyanın en verimli toprak parçaları arasında... Şimdi o topraklarda Roma, Doğu Roma düzeni bozulmuş, değişmiş. Bozulma illaki kötü bir şey değil. Daha verimli olabilir. Dediğim gibi göçebeliliğin getirdikleri de var. Göçebeliliği sadece yıkıcı, köylülüğün zararına çalışan bir güç olarak görmüyor tarihçiler. Bunlar

zaman zaman birbirini besleyen, hatta birbirini geliştiren simbiyotik, “seviyeli” (!) birliktelikler oluşturabiliyorlar. Anadolu’da bilhassa Batı Anadolu’da bunun çokça gerçekleştiğini biliyoruz.

Türkmenler hem Bizans Devleti’nden hem Osmanlı Devleti’nden çok daha hafif vergilendirme yapıyorlar. Çok daha az karışıyorlar insanların hayat tarzına.

Bugün hayat tarzı dediğimiz şeyde ne var? Mesela istediğin yerde gidip avlanabilmek, balık tutabilmek ya da hayvanlarını otlatmak, otlatmamak... Devletler büyüdükçe ve güçlendikçe bu tür şeylere çok daha fazla müdahale ediyorlar. Onlar da haklı denebilir yani devlet olmak, o demek zaten.

Ee, oradakiler de bunu niye istesin. Büyük ordular geldi mi, Timur gibi, canına okuyorlar ortalığın, büyük bir devlet olmadığı için. Ama o tür tehlikelerin olmadığı zamanlarda da, bu tür küçük birimlerin çok daha canlı, çok daha renkli, hatta iktisadi olarak bana kalırsa daha üretken ve kendi içinde bölüşümü daha iyi sağlayan, yani kendi ürettiğini fazla vergiyle dışarıya yollamadığı için gelirin bizzat orada kalmasını, yerel zenginleşmeyi sağlayan bir yapısı var.

Bölüşümün nasıl olduğunu tam bilmiyoruz ama bölüşümün de daha adilane olduğunu düşünebilir miyiz? Bence düşünebiliriz. Bir bölgeyle merkez arasındaki gelir alışverişini, mübadelesini ve bölüşümünü üç aşığı beş yukarı biliyoruz. Merkezi devlet güçlendiği zaman, bölgeyle merkez arasındaki gelir uçurumu artıyor, büyüyor. Üretilen gelirin bizzat bölgede kalıp yeniden hayata döndüğünü, gelişme olmasa dahi onun insanlar tarafından daha hoş ve daha adilane bir şey gibi karşılandığını tahmin edebiliriz.

Merkeziyetçiliği Anadolu topraklarında Fatih'ten başlatabiliriz, 1450'lerden itibaren çok belirgin. Tam tarih önemli değil ama orada hakikaten 200 yıl kadar, biraz uzun biraz kısa, o yeni bir dünyanın kurulması etrafında dönen mücadeleler meselesi var. Bu mücadeleler hem düşünsel planda cereyan ediyor hem sosyal ve siyasal planda cereyan ediyor. Bedreddin'in düşünceleri ve etrafındaki insanların düşündükleri, yaptıkları her iki planda da önemli sonuçlara gebe.

Sakız Adası (Chios)

Şeyh Bedreddin Kahire'den Edirne'ye dönüş yolunda Tire'den sonra Sakız Adası'na da uğramıştı. İzlerinin peşinde iki kez Sakız'a gittim.

Sakız Adası Karaburun'dan güneye doğru boylu boyunca Çeşme'nin karşısında uzanır. Adanın doğudaki koylarından bakınca Karaburun'un ortasında Akdağ (Bozdağ) tam karşıda bütün heybetiyle yükselir. Sakız Adası haritada Anadolu'ya sırtını dayamış, kıvrılmış karnı Ege Denizi'ne doğru düşmüş bir kuru fasulye tanesi ya da böbrek biçimindedir. Çeşme'den kalkan tekneler rüzgârın yönüne ve hızına göre yarım saat ile kırk beş dakika içinde Chios Limanı'na yanaşır.

Sakız Adası'nın tarihte ve coğrafyada önemli bir yeri vardır. Geçmişten bugüne hep denizciliğin ve deniz ticaretinin merkezidir. Adayı denizcilikleriyle ünlü Cenovahlılar yüzyıllarca yönetmişti. Sakız Adalıları belki denizcilikleri sayesinde farklı kültürlerle hep yoğun bir iletişim içindeydiler. Sakız Adası tarihi boyunca sakız ticaretiyle olduğu kadar gemiciliğiyle de ünlüdür. Günümüzün önemli armatörleri de Sakız Adalıdır. Sakız'la Karaburun Yarımadası arasında küçük İnusa Adası'nda da iyi denizciler olmalı ki Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşif yolculuğuna çıkmadan önce Sakız'a ve İnusa'ya geldiği, denizcilerini buralardan devşirdiği gururla söyleniyor. Hâlâ yıl boyunca yaptıkları kocaman gemi maketlerini yılbaşında yarıştırmıyorlar.

Michel Balivet, Simavnalı Bedreddin'le Trabzonlu Yorgo'yu karşılaştırdığı makalesinde, Bedreddin'in Sakız Adası'nı ziyaretini *Menakıbnâme*'de yazıldığı haliyle anlatıyor:

Şeyh Bedreddin'den söz edildiğini duyan Sakız Adası'nın Cenevizli Valisi ona adaya gelip öğretisini yaymak üzere davette bulunuyor. Bedreddin daveti kabul ediyor ve Sakız'da on gün kadar kalıyor. Burada önde gelen din adamlarıyla ve yöneticilerle, ileride ayrıntılarıyla söz edeceğimiz, ilginç temaslarda bulunuyor. Hristiyanlar arasındaki bu kısa ikametden sonra Şeyh, Edirne'ye dönüp yedi yıl sürecek bir halvet dönemine giriyor. Bu dönemde ünü durmadan büyüyor ve birçok mürit yetiştiriyor.

Sakız Adası'nda Turloti Manastırı'nda Giritli keşişlerle dostluk kurduğunu, hatta müridi olan Giritli iki keşişin onunla birlikte Çanakkale'ye gittiklerini bütün kitaplar yazar. Sakız Adası'nda Turloti Manastırı'nı aradım, taradım ama ne yazık ki bulamadım.

Turloti Girit Adası'nın kuzeydoğusundaki bir bölgeydi. Herhalde o bölgede bazı manastırlar olmalıydı. 600 yıl önce adalardaki manastırların ilişkisini bilemiyorum tabii.

Şeyh Bedreddin'le Giritli keşişler Sakız Adası'nda nerede ve nasıl karşılaşmış olabilirlerdi?

Şimdi tahmin yürütüyorum.

Girit'in Turloti bölgesindeki bir manastırın keşişleri Nea Moni Manastırı'nın gemileriyle Sakız Adası'na gelmiş olabilirlerdi. Giritli keşişler 11. yüzyıldan beri Sakız Adası'nda var olan Nea Moni Manastırı'nda Şeyh Bedreddin'le karşılaşmış ve Şeyh Bedreddin'in müridi olduktan sonra onunla birlikte Çanakkale'ye gitmişlerdi.

Çünkü Nea Moni Manastırı bölgede ender görülen gemi sahibi olma imtiyazına sahipti. 14. ve 15. yüzyılda Nea Moni'ye keşişler her yerden gemiyle geliyordu.

Nea Moni Manastırı

Sakız Adası'ndaki en eski manastırlardan biridir Nea Moni. Coğrafi konumuna ve tarihine bakınca Giritli keşişlerle Bedreddin'in burada karşılaşması mümkün görüldüğü için Sakız Adası'nda ilk işim Nea Moni'ye gitmek oldu.

Nea Moni Manastırı 11. yüzyılda Cenevizliler zamanında kurulmuştu. Efsaneye göre mersin ağacının arkasında gizlenmiş bir mağarada üç keşiş yaşamıştı.



Mağaranın olduğu yere önce bir Meryem Ana şapeli kurulmuştu. Sonra o şapel büyümüş, büyümüş ve Nea Moni Manastırı'yla kilisesi haline gelmişti.

Nea Moni'de arkeolojik kazılar yapılıyordu. 11. yüzyılda kurulan ilk manastırın, keşişlerinin yaşadığı çile odalarının taş duvarları kazı için açılan çukurların içindeydi. Şeyh Bedreddin'in adayı ziyaret ettiği 14. yüzyılda, Nea Moni Manastırı 300 yıldır orada mevcuttu.

Nea Moni'nin ziyaretçisi oldu.

Manastırın 14. yüzyıldan kalmış ve günümüze dek sürekli kullanılmış ince uzun yemekhane binasında Nea Moni'nin tarihini anlatan iyi bir tanıtım filmi izledim. Şeyh Bedreddin'den bahis yoktu.

Nea Moni'nin bir de kilisesi vardı. O kilise Katholikon'du ve kubbesi daire şeklinde değildi, sekizgendi. Bazı Ortodoks Bizans kiliseleri sekizgen kubbeli olabiliyor.

Anadolu'daki eski Bektaşî dergâhlarının, tekkelerinin kubbeleri de sekizgendi. Bir de Kudüs'teki Hz. Ömer Camii'in kubbesinin sekizgen olduğunu yazarlar var.

Sekizgen kubbe farklı ibadet mekânlarında kullanılmış.

* * *

Nea Moni Manastırı, böbrek biçimindeki Sakız Adası'nın ortasında, en dar yerindeki bir vadiye kurulmuştu. O vadi Sakız Adası'nın batıya, Ege Denizi'ne bakan yüzüyle, doğuya yani Anadolu'ya, Çeşme'ye bakan yüzü arasında adayı doğudan batıya kat eden gizli bir geçit gibiydi. Yani Nea Moni Manastırı Anadolu'ya geçişi kontrol eden fevkalade stratejik bir mevkiyeydi. Hayal gücümü çalıştırarak biraz daha tahmin yürüterek şöyle bir sonuca varabilirim. Mesela vadinin Ege Denizi'ne açılan batı ucundaki koylardan birine yanaşan gemiden inenler, vadi boyunca yürüyerek manastıra ulaşabilirlerdi. Oradan yine doğuya doğru devam ederek Çeşme'ye bakan koyalara varabilirlerdi.

Nea Moni bir zamanların en zengin manastırlarındandı. Hatırı sayılır imtiyazlarından biri de gemi sahibi olmasına izin verilmesiydi. Kaç gemisi olduğunu bilmiyoruz ama Akdeniz'den, Ege'den, hatta Rusya'dan keşişlerin manastırın kendi gemi(leri)siyle Nea Moni'ye geldiğini biliyoruz.

Nea Moni’de 800 kadar keşişin bir arada yaşadığı zamanlardan söz ediliyordu. Şeyh Bedreddin’in dost olduğu Giritli keşişlerin Nea Moni’nin gemileriyle Girit’teki Turloti’den Sakız Adası’na gelmeleri ve Bedreddin’le orada karşılaşmış olmaları kuvvetle muhtemeldi.

Bedreddin’in Sakız Adası’yla ilişkilerine Fetret Devri uzmanı tarihçi Dimitris Kastritsis özel bir önem veriyordu:

Sakız Adası’na gitmiş Şeyh Bedreddin. Hristiyanlar onu kabul ediyorlar hem de aziz olarak, ilginç!

O zamanlar Sakız Adası Ceneviz kolonisiydi.

Ortodoks isyanlar var birçok yerde: Katolikler altında, Müslümanları daha çok istiyorlar, tercih ediyorlar.

Haçlı seferi kalıntıları var o zamanlar bütün Yunanistan’da. Bazı yerler de Batı Hristiyanlarının (Katoliklerin) hâkimiyeti altında...

Michel Balivet Bedreddin’in gerçekten Sakız Adası’ndaki bir Turloti Manastırı’nda malum Giritli keşişlerle tanıştığını, Hristiyan isyancılar hakkında daha fazla araştırma yapmak gerektiğini söylüyordu:

Belki keşişler aracılığıyla dinler arasında ince ilişkiler olduğu kesin. Yunanlılar buna *sinashitis* diyor.

Bu fikirler ya keşişler aracılığıyla ya da mesela Hristiyanlar, Türkler, mahkûmlar ya da paralı askerlerle adalardaki İtalyanlar arasında yayıldı. Bence burada önemli bir çalışma yapılmalı. Belki bu keşişler bulunabilir bile. Manastırın adını biliyoruz. Sakız Adası’ndaki Turloti Manastırı ki artık yok ama biliniyor. Ben Sakız Adası’nda sordum. Belki de Venedik ve Cenova’daki arşivlerde bulunabilir.

Edirne

İstanbul'dan Edirne'ye giden TEM otoyolundaki viyadüklerin adları Osmanlıların kuruluş yüzyılında Rumeli'yi fetheden gazilerin adını taşır. İstanbul'a yakın viyadükün adı "Gazi Süleyman Paşa", Edirne'ye yakın olanlar ise "Hacı İlbeyi" ve "Gazi Evrenos Bey"dir. O gazilerin Şeyh Bedreddin'in babası Gazi İsrail, dedesi Abdülaziz, Hacı İlbeyi ve Gazi Evrenos'un 1354'te Orhan Gazi'nin büyük oğlu, I. Murad'ın ağabeyi Gazi Süleyman Paşa'nın komutasında, Rumeli'yi fetheden gaziler olduğunu biliyoruz.

Osmanlı Devleti kurulduğu zamanlar liderlerinin ve ilk devlet başkanlarının unvanı sadece gazidir. Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi gibi. Osmanlı Devleti'nde Sultan unvanını ilk kullananın Orhan Gazi'nin küçük oğlu I. Murad olduğu biliniyor; Sultan Murad bin Orhan.

Edirne'ye Osmanlı tarihinde "Gaziler Şehri" denir. Bedreddin'in babası Gazi İsrail'in Edirne'yi fetheden gazilerden olduğu malum. Edirne Bursa'dan sonra Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olduğu zaman entelektüel bir merkezdir. Depremlere, savaflara rağmen ayakta kalmış muhteşem eserlerin varlığı Edirne'nin önemini gösteriyor.

Bir tanesi 15. yüzyılda, yapımı Şeyh Bedreddin zamanında da devam eden Eski Cami'dir. Caminin yapımını Yıldırım Bayezid'in en büyük oğlu Süleyman Çelebi başlatmış, Musa Çelebi devam ettirmiş, tamamlamak ise 1414 yılında Çelebi Mehmed'e kismet olmuştu.

İlk olarak on yıl önce gördüğüm zaman adı sadece Eski Cami'ydi. Kapıda 1420'de yapıldığı yazılıydı. On yıl sonra adına bir de Ulu eklenmişti ve bahçesini çevreleyen demir parmaklıklarda Suriyeli göçmenler çocuklarının küçücük kıyafetlerini kurutuyorlardı.



Selimiye Camii

Eski Cami'nin dış duvarlarında kapının sağında Arapça hat sanatıyla "Allah", solunda "Muhammed" yazar. Kendi deyimiyle foto muhabiri olan Ara Güler bu yazıları, onlara bakan çarşafli kadınları arkadan çektiği siyah beyaz fotoğrafla ölümsüzleşmiştir. İçerideki duvarlarda da hat sanatıyla peygamberlerin adları yazılıdır.

Mimar Sinan'ın Eski Cami'den yüz yıl kadar sonra yaptığı son eseri muhteşem Selimiye Camii kente Eski Cami'nin yanındaki tepeden bakar. Edirne'nin dışındaki Darüşşifa'nın dünyadaki benzerleri arasında ilk olduğu söylenir. II. (Sofu) Bayezid'in akıl hastalarının tedavisi için yaptırdığı Darüşşifa günümüzde Trakya Üniversitesi'ne bağlı Sultan II. Bayezid Külliyesi, Sağlık Müzesi adını almıştır.

Bedreddin'in büyüdüğü, gençlik yıllarını geçirdiği, ilk

fıkıh eğitimini aldığı ve Mısır'dan dönünce kurduğu zaviyesinde dersler verdiği, Musa Çelebi'nin padişahlığı zamanında kazaskerlik yaptığı kenttir Edirne. Bedreddin 1412-13 yılları arasına kazaskerlik yaparken kendi zaviyesine vakıflar tahsis etmişti. Vefatından sonra bu vakıflar çocuklarının ve zaviyede görev yapan diğer şeyhlerin olmuştur.

Şeyh Bedreddin'in Edirne'deki izleri ya kendiliğinden ya da kasten silinmişti. Alan araştırmalarımız sırasında Edirne'de yedi yıl ders verdiği zaviyesini aradık ama bulamadık. Zaviyesinden hiçbir iz kalmamıştı.

Trakyalı Bedreddiniler kendilerini, "Biz Gülşaniyiz," diye tanımlamışlardı. Onun için önce Edirne'deki Gülşeni Sokağı'nın varlığına önce sevindiysen de Gülşeni ile Gülşani'nin farklı şeyler olduğunu öğrenince hiçbir iz kalmadığına karar verdik.

Edirne'ye dönüş

Bedreddin Kahire'den yola çıktıktan iki yıl sonra ana babasının sağ salım hayatta olduğu Edirne'ye geri dönmüştü. Yıllarca zaviyesinde dersler vererek köşesinde sessizce yaşamıştı. Ankara Savaşı'nda babasını terk etmeyen, Timur'a birlikte esir düşen, Yıldırım Bayezid'in küçük oğlu Musa Çelebi de zaviyede Bedreddin'in öğrencileri arasındaydı. Musa Çelebi ağabeyi Süleyman Çelebi'yle savaşıp onu öldürttüğünden sonra, 1411'de Edirne'de Osmanlı sultanı olmuştu.

Bedreddin'i kazaskeri (kadiaskeri) tayin etmişti. O zamanlar kadiasker ya da kazasker ordunun, yargının ve sonraları şeyhülislamın olan dinin en yüce makamıymış. Yani Şeyh Bedreddin kazasker olarak Edirne'de hukukun ve dinin en yüce makamında iktidardaymış. Dimetoka'daki Kızıldeli Tekkesi'nin vakıf fermanını kazaskerliği sırasında verdiğini biliyoruz.

Alevi-Bektaşî uzmanı, yetkin bilim insanı Prof. Irène Mélikoff da *Kırklar'ın Cemi*'nde adlı kitabında, Edirne'de 16. yüzyılda bir Bedreddin zaviyesi olduğunu yazıyor. Sultan II. Selim'in (Sarı Selim) Mimar Sinan'a Edirne'de Selimiye Camii'ni yaptırdığı zaman da orada bir Bedreddin zaviyesi varmış.¹⁹

Irène Mélikoff'u Edirneli Ayhan Tunca ve Aziz Nazmi Şakir-Taş da destekliyor. Bedreddin hakkında *Ortaçağ'ın Aydınlık Sesi, Edirneli Bir Bilge Bedreddin ve Soylu Yaşam Öyküsü* adlı bir kitap yazan Edirneli Ayhan Tunca "konu hakkında çalışmalar yapan Selami Şimşek, Rıfat Osman ve Tayyib Gökbilgin"den derlediği bilgilere dayanarak, Simavna Zaviyesi olarak bilinen Bedreddin zaviyesinin Edirne'nin Kaleiçi semtinde olduğunu belirtiyor. Edirneli Aziz Nazmi Şakir-Taş Edirne'deki Bedreddin zaviyesinin varlığını şöyle anlatıyor:

1519 tarihinde Edirne'nin Cami-i Kilise Mahallesi nüfusuyla bir arada verilen Simavna Zaviyesi (...) Simavna

Zaviyesi'nin yanı sıra 1519 tarihli Edirne tahririnde altı zaviye kaydı daha mevcuttur (...) Şeyh Bedreddin (...) zaviyelerinin 1519'da yapılan tahrirden önce de var oldukları anlaşılmaktadır.²⁰

Taş'a göre Edirne'deki "ilk Türk yerleşmesi 360 bin metrekare büyüklüğündeki Kaleiçi semtinde olmuş ve burada bilinen en eski Osmanlı yapıları vücuda getirilmiştir."²¹

Edirne'yi fethedenler, mesela Bedreddin'in babası Gazi İsrail herhalde Kaleiçi semtine yerleşmiş olmalı.

Taş, Osmanlı'nın kültürünün büyük bir kısmını Edirne ve civarına borçlu olduğunu yazıyor. Edirne bu kültüre zamanda ve mekânda ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan kovulan Yahudi cemaatleri de Edirne'ye gelmişler. Katalonya, Portuğal (Portekiz), Almanya, İspanya, Aragon, Toledo'dan gelip yerleşenler Osmanlı bilim dünyasına önemli katkılar yapmışlar.

Taş, Edirne'nin çoğulcu kültürüne de dikkati çekiyor:

Osmanlı fethinden önce Adrianopolis şehri birkaç kilise ile tahminen beş-on mahallenin yer aldığı Kaleiçi ve Mihâl Köprüsü'nün diğer tarafındaki Aina adlı yerleşim yerinden ibaret küçük bir kasaba görünümündedir. Osmanlı idaresine girdikten sonra hızla bir gelişim yaşamıştır. Edirne kale dışına taşmış ve bu kesimde yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. (...) İki medeniyetin mirası ve tarihi tecrübelerinin birleştiği bu süreçte, o zamana kadar gelmiş geçmiş Müslüman ve Hıristiyan topluluklarındakinden farklı bir dünyanın genel çerçevesi oluşmaya başlamıştır.²²

Nazmi Taş, Kaleiçi'nde kurulan Müslüman mahalleleri arasında 1530'da bir Hacı Bedreddin mahallesinden,

bir "odaha-i vakf-i Simavna"dan ve (Aydınoğlu) Umur Bey vakfı odalarından da söz ediyor. Ne de olsa Simavna Edirne'ye sadece 25 kilometre uzaklıktadır.

Edirne'ye yerleşen halkın kurduğu mahallelerin adlarından Simavnalı Bedreddin'e ve Aydınoğlu Beyliği'ne bolca atıf yapıldığı anlaşıyor. Kaleiçi'nden sonra kalenin dışında yerleşilen semtler arasında yine bir Kadı Bedreddin mahallesi varmış.²³ 16. yüzyılda Edirne'de başka bir Kadı Mahmud Bedreddin daha yaşamış. Bu mahallenin hangi Kadı Bedreddin'in adını taşıdığını bilmiyoruz. Yüzyıl sonra aynı şehirde, aynı adlı başka bir kadının adını taşıyan bir mahallenin varlığı da herhalde Bedreddin'in etkisinden olsa gerek.

Michel Balivet 15. yüzyılın başında Bedreddin'in yaşadığı Edirne'nin nasıl aydın bir ortamı olduğunu anlattı:

Emin olduğumuz bir şey var ki o da Edirne'nin 14. yüzyıldan itibaren ve 15. yüzyıl boyunca büyük bir entelektüel merkez olmasıdır. İranlıların, mutasavvıfların; Yahudi felsefesine, İslam felsefesine ve antik çoktanrılı fikirlere sahip olan bilgelerin geçtiği çok büyük bir merkezdir. Edirne böyleydi. Gerçekten çok ilginçti.

Balivet kitabında Şeyh Bedreddin'in Bursa'da İbn Arabî'nin felsefesiyle ilk kez karşılaşmasının önemini vurguluyordu. Michel Balivet ile İstanbul'da buluştuk, konuştuk. Bedreddin'e neden ve nasıl merak sardığını sordum. Gülerek yıllar önce tanık olduğu bir olayı anlattı.

Balivet genç bir akademisyen olarak Ankara'da çalışıyormuş. Bir arkadaşıyla birlikte, Osmanlı eserlerini görmeye Bursa'ya gitmiş. Bursa'nın güzel semti Yeşil'deki Çelebi Mehmed'in yaptırdığı Yeşil Cami'yi ve Yeşil Türbe'yi ziyaret etmiş.

Yeşil Cami'ye girdiği zaman ortalıkta konuşan bir adam görmüş. Adam karşısında yere bağdaş kurmuş oturan delikanlılara bağıra çağıra bir şeyler anlatıyormuş. Gözlerinden nefret, kin ve ateş fışkırıyormuş. Balivet bu şiddetli nefretin sebebini merak etmiş. Yanındaki arkadaşına ne oluyor diye sormuş. Arkadaşı o zaman Türkçe bilmeyen Balivet'ye konuşmayı çevirmiş.

Adam Şeyh Bedreddin diye birinden söz ediyormuş. "zındık, hain" vb. gibi ağzına geleni söylüyormuş. Balivet, Bedreddin'in 15. yüzyılda yaşadığını öğrenince öfkeli adamın yüzyıllar önce yaşamış bir insana neden böylesine bir kin ve nefret beslediğini yine anlamamış.

İşte merak sarmasının nedeni bu olmuş. Bedreddin'i okumaya, araştırmaya başlamış. Öylesine derinleşmiş ki sonunda *Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyan* kitabını yazmış. Michel Balivet'nin kitabı Bedreddin'in en iyi monografilerinden biridir.

Balivet'nin tanık olduklarından yıllar sonra, 2003'te alan araştırmalarımız için Bursa'ya, Yeşil Türbe ve Yeşil Cami'ye biz de gittik. Yeşil Cami'de şaşkınlıkla ne gördük dersiniz? Tamamen aynı manzarayı. Üstelik o zaman henüz Balivet'yle tanışmadığım için onun hikâyesini bilmiyordum. Gözlerinden ateş fışkıran öfkeli bir adam; karşısına dizilmiş, yere bağdaş kurmuş yüz kadar genç erkeğe Bedreddin'in nasıl alçak bir hain olduğunu anlatıyordu.

Biz bir adım daha ileri giderek kızgın adamla tanıştık. Afganistanlı bir rehberdi. Yeşil Cami'yi yaptıran Çelebi Mehmed ile Şeyh Bedreddin'in ilişkisi hakkında sorularımızı bakan nasıl yanıtladı:

Onun döneminde yaşamış. Onu devirmeye kalkmış, ihtilal yapmaya kalkmış ve bu camiyi yaptıran zat da onu idam etmiş. Hadise bu.

Torlaklardan neden bahsettiğini sorduk. "Torlak Kemal, onun halifelerinden biri. Yani Bedreddin Simavi'nin yardımcıları. Aydın, Manisa etrafında toplanmışlar, adam toplamışlar. Osmanlı'ya karşı kılıç çekilecek, savaşılacak."

Şeyh Bedreddin kim diye sorduk. Camide gençlere "bilgi veren" Afgan rehberin yanıtı eğer cahil cesareti değilse kasıtlıydı:

Yunanistan topraklarında, Simavna'da doğmuş, anesi Dimetoka tekfurunun, Hristiyan bir ailenin kızı. Babasının adı İsrail, babası da Yahudi ama Müslüman görünüyorlar fakat sonra böyle şeyleri var işte (...) yeni bir din getirmeye kalkıyorlar.

Eğitimi falan var mıydı sorumuza yanıtı kısmen doğrudu:

Var var, Bağdat'ta şurada burada tahsil yapmış. Çok zeki, çok çalışkan, okumuş, kitap yazmış bir insan. *Vari-dat* isimli eseri var. Akıllı, zeki, çalışkan, bilgili bir insan ama işte ihanet ediyor devlete.

Bursa'nın güzel semti Yeşil'e adını veren Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'yi, Çelebi Mehmed 1416'da Bedreddin'i öldürdükten sonra, Osmanlı Devleti'nin gücünün simgesi olarak, 1419-1424 arasında, Mimar Hacı İvaz Paşa'ya yaptırmıştı. Hacı İvaz Paşa bu iş için Timur'un Osmanlı ülkesinden Tebriz'e götürdüğü ustalarla birlikte başka ustalar da getirtmişti. Özellikle Yeşil Türbe'nin firuze yeşili çinileri Selçuklularda ve erken Osmanlı devrinde etkili olan Tebrizli ustaların elinden çıkmış gibidir. Çelebi Mehmed Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin inşaatı bittikten sonra Hacı İvaz Paşa'yı gözlerine mil çektirerek kör ettirmişti. Yeşil Türbe'de Çelebi Mehmed'le birlikte iki oğlu da gömülmüştü.

Edirne ve Musa Çelebi

Kastritsis, Bedreddin'in "kutsal tarih" ya da "siyasi efsane"nin ilgi alanı içinde kaldığını söylüyordu. Dimitris Kastritsis sıra uzmanlık alanına, Musa Çelebi ve akıncılarla ilgili konulara gelince İngilizce konuşmayı tercih etti. Söyleşinin bu bölümünü Türkçeye çevirerek alıyorum:

Osmanlı kroniklerine (vakayiname, vaka kayıtları) göre Musa Çelebi 1411-1413 arasında iktidardayken Şeyh Bedreddin'i kazasker olarak, yani en büyük askeri hâkim-kadı tayin etti. Bildiğim kadarıyla bu makam imparatorluktaki en yüksek dini makamdı. En yüksek dini otorite ve ordudaki adaleti sağlamakla görevli kadıydı.

Genel olarak Musa Çelebi'nin devletinde, imparatorluktaki en büyük dini otoriteydi. Yani Şeyh Bedreddin gibi birinin böyle yüksek bir kadılık makamını kabul etmesi çok önemlidir. Çünkü aynı zamanda, daha sonraki merkezi hükümete karşı isyanının da dayandığı temel, onun bir mutasavvıf olmasıdır. Öte yandan kazaskerlik makamı merkezi hükümetin bir parçasıdır. Musa Çelebi'nin ve Şeyh Bedreddin'in çok iyi bilemediğimiz siyasetleri ne olursa olsun, her ikisi de merkezi devletin bir parçasıydı.

O bakımdan Şeyh Bedreddin'in kazaskerlik döneminde merkezileşmeye karşı olduğunu göremeyiz. Tabii o zamanlar merkezileşmeden ne kastedildiği şimdi net olmasa da farklı merkezileşme türleri ve anlayışları olabilir. Belki sultanın kendisi, kazasker, ulema ve Şeyh Bedreddin'in de ait olduğu derviş grupları gibi devlet görevlileri, merkezileşmeyle kazanan ya da kaybeden farklı hizipler arasında tartışmalar hâlâ devam ediyordu. Bir de tabii arazi tahsisleri için ihtiyaç duydukları merkezi devlet zayıflarsa kaybedecek çok şeyleri olan tımar sahipleri vardı.

Bir de akıncılar olarak hakları ve imtiyazları tehdit altına giren, gya merkezileşmeye karşı olan akıncılar vardı. Hatırlanması çok önemli olan uç beyleri de vardı. Onlar o sırada Balkanlar'da hâlâ güçlüydüler, çok güçlüydüler.

Öyle görünüyor ki Musa tahta çıkınca onları kızdırdı ve zayıflatmaya çalıştı. Ama aynı zamanda akıncılar tarafından da destekleniyordu. Uç beyleri ise akıncıların liderleriydi. Yani gördüğünüz gibi merkezileşmeden yana ve karşı olma konusu çelişkiler içindeydi. İnsanların ş ya da bu tarafta olması pek öyle basit ve net değildi. Net olan şey hâlâ müzakerelerin sürdüğü ve hiçbir anlamda tamamlanmamış olduğıuydu.

Çok ilginç bir dönem. Ve bu bakımdan Şeyh Bedreddin çok ilginç bir insan. Çünkü o her iki taraftaydı. Hem bir derviş, mistik bir lider olarak merkezileşmeye karşı olması gerekirdi. Ama aynı zamanda kazaskerdi. Yani devletin görevlisiydi. Mesela daha sonra mı merkezileşmeye karşı olduğunu bilmek zor. Belki Balkanlar'da Musa kaybettikten ve Çelebi Mehmed sultan olduktan sonra Şeyh Bedreddin değışti ve merkezi devlete karşı oldu. Belki daha önce değildi.

Bedreddin Musa'nın hükümetinin parçası olduğu için aynı ilişkilerden belki o da yararlanmıştı. Belki Mircea ve Deliorman'da yaşayan insanlar onu da desteklemişti.

O insanlar en geniş anlamıyla Türkmen ve akıncıydılar. Yani Musa'nın Süleyman Bey'e karşı mücadelesinde destek olanlar belki Bedreddin'e de Çelebi Mehmed'e karşı mücadelesinde destek vermişlerdir. Burada böyle bir doku (*pattern*) var.

Mircea'nın torunu Vlad Tepeş ve Ejderha Tarikatı

Mircea, Eflak'ın 1386-1418'daki yöneticisi, voyvodasıydı. Bedreddin Deliorman'a gittikten sonra çıkan isyanları destekleyenlerden biriydi. Mircea'nın torunu "Kont Drakula", yani Kazıklı Voyvoda ünlü vampir kültürünün yaratıcısıdır. Torun Drakula'nın çocukluğu, verildiği Osmanlı sarayında geçmişti. Dimitris Kastritsis aldı sözü:

Mircea'nın torunu Vlad Tepeş (Drakula) Osmanlıların rehinesi olarak büyümüşü. Yine de Fetret Devri'nde bile Mircea aslında bir Osmanlı vasalı (tebası, kölesi) olabilirdi. O kendi siyasetini gütmeye çalışıyordu. Aslında ejderha tarikatına bağlı bir Macar vasalıydı. Drakula ejderha demekti. Macar Kralı Sigismund'un Osmanlılara karşı yarattığı bu tarikata ejderha tarikatı deniyordu. Yani Mircea aynı zamanda kendini bağlamak için biraz çift taraflı oynuyordu. Ben onun Osmanlı vasalından daha ziyade bir Macar vasalı olduğunu düşünüyorum.

Kastritsis Edirne'de Bedreddin'in kazasker olduğu Musa Çelebi dönemini ve sonrasını Türkçe anlattı:

Musa 1411'de Rumeli'de sultan oluyor, Süleyman Çelebi'yi öldürüyor onun yerine geçiyor. Osmanlı politikası değişiyor. Balkanlar'da daha savaşçı bir politika başlıyor Bizans'a karşı. Musa Çelebi'yi Osmanlı kaynaklarına göre akıncılar destekliyor hem de Mircea, Eflak voyvodası. Ve sultan oluyor Musa. Onun hükümetinde Şeyh Bedreddin kazasker oluyor. Evet, Eflak bugünkü Romanya, Deliorman'ı da içeriyor. Voyvoda onun voyvodası. Bedreddin o zaman meşhur bir âlimdi. Sıradan bir kişi değildi yani. Mısır'da okumuş bir kadı ama aynı

zamanda sufi. O dönemde böyle bir şey normaldi. Çok garip değil aynı anda âlim ve sufi olmak.

Musa'nın politikasını biraz biliyoruz. Savaşçı bir politika. Uç beyleriyle ilişkileri çok iyi değildi. Bence Musa Çelebi merkezi bir politika takip ediyordu. Bütün sultanlar merkezi bir politika takip ediyordu bu dönemde. Bizans'a karşı da savaş ediyor. Silivri'yi kuşatıyor, İstanbul'a da gidiyor. Kuşatıyor İstanbul'u biraz. Anlayacağınız çok savaş vardı Musa döneminde. Süleyman Çelebi'nin sultanlığından çok farklı bir sultanlık Musa Çelebi'ninki. Yıldırım Bayezid dönemindeki gibi.

Çelebi Mehmed'in merkezi Amasya, orada Türkmenler vardı, göçmenler... Çelebi Mehmed onları yeniyor sonra onları kendi askeri yapıyor. Bizanslılar Musa'ya karşı Çelebi Mehmed'i destekliyorlar. Çelebi Mehmed birkaç kere Balkanlar'a geçiyor ama Musa Çelebi'yi yenemiyor.

En sonunda büyük bir orduyla geliyor. Bizanslılar onu destekliyor, Sırplar, uç beyleri, Evrenos Bey; herkes Çelebi Mehmed'in tarafına geçiyor, Musa Çelebi yeniliyor. Sonra Çelebi Mehmed Şeyh Bedreddin'i alıp hapishaneye koyuyor. Sürgüne gönderiyor İznik'e. Çünkü Musa Çelebi'nin hükümetinden bir adam. Yani tehlikeli bir adam.

Üç sene sonra (1414) bir başka şehzade geliyor, "Düzmece" Mustafa. O herhalde Semerkand'daydı. Timur'un oğlu onu bırakıyor. Bizans'a gidiyor. Bizanslılar onu destekliyorlar. Selanik'e gönderiyorlar. 1416'da Çelebi Mehmed, Selanik'i kuşatıyor çünkü orada Mustafa var. O sıralarda Şeyh Bedreddin isyanı da başlıyor, bir alakası olabilir. Aynı zamanda İzmir bölgesinde Börklüce Mustafa var. Bunlar alakasız şeyler değil, olmaz bence.

ŞEYH BEDREDDİN'İN YAZDIĞI KİTAPLAR

Çeşitli kaynaklara göre Şeyh Bedreddin'in kitaplarının sayısı 14 ila 42 arasında değişiyor. Fıkıh kitaplarını zamanın ilim dili olan Arapçayla yazmış. Günümüzde bilim dilinin İngilizce olması gibi o zamanın ilim dili de Arapçaydı. Kitapların elyazması kopyaları Süleymaniye, Beyazıt, Milli Kütüphane gibi kütüphanelerde bulunuyor. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bizim gördüğümüz kitapların çoğu pek okunmamıştı. *Varidat*'tan başkası da Türkçeye çevrilmemişti.

Kültür Bakanlığı ancak 2012 yılında Bedreddin'in ilk fıkıh eserlerinden olan *Letâifu'l-İşârât Şerhi*'ni iki cilt halinde yayımladı: *Letâifu'l-İşârât fî Beyânî'l-Mesâilî'l-Hilâfiyyât: Fıkıh Ekolleri Arasındaki Tartışmalı Konuların İncelikleri*.

Hacı Yunus Apaydın editörlüğünde, bakanlığın belirlediği, aralarında ilahiyatçıların da bulunduğu bir komisyon tarafından Türkçeye çevrilen bu kitap, bir sayfa Arapça bir sayfa Türkçe olarak basıldı. Aynı ekip ardından *Câmiu'l Fusûleyn* ve *Teshîl*'i de Türkçeleştirdi.

“Câmiu’l-Fusûleyn” bir medeni kanun muydu?

Şeyh Bedreddin 1410 Eylül-1411 Mayıs arasında Edirne’deki kazaskerliği sırasında *Câmiu’l-Fusûleyn*²⁴ adlı bir fıkıh kitabı yazmıştı. Bu kitap 15. yüzyılın başından 19. yüzyıldaki *Mecelle*’ye²⁵ kadar tam 400 yıl medeni kanun kitabı olarak kullanılmıştı.

2012 yılında yaptığım söyleşide Tireli tarihçi, araştırmacı A. Munis Armağan, Tire müftüsünün neredeyse 10-15 yıl öncesine kadar *Câmiu’l-Fusûleyn*’i başvuru kitabı olarak kullandığını söylüyordu.

Şeyh Bedreddin *Câmiu’l-Fusûleyn*’i, “Kendime ve kadı-lara yardımcı olsun diye yazdım,” demişti. Kitapta kadı-lara bazen içtihatlar uymasa da kendi vicdanlarına göre karar vermelerini tavsiye etmiş, yani cesur ve devrimci bir hukuk felsefesi önermişti. 15. yüzyılda “fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür” kadılar düşlemiş olmalıydı.

Hukukçu Necdet Kurdakul avukatlık mesleğinden emekli olduktan sonra, 22 yıl boyunca araştırmış, çalışmış ve 1977’de *Bütün Yönleriyle Bedreddin* kitabını yayımlamıştı.²⁶

Necdet Kurdakul kitabında hukuk felsefesi açısından *Câmiu’l-Fusûleyn*’in fıkıhta devrim yapan, ileri görüşlü bir eser olduğunu savunuyordu. 15. yüzyıldan kalan *Câmiu’l-Fusûleyn* ile 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan *Mecelle*’nin farkına dikkati çekiyordu:

Câmiu’l-Fusûleyn’i zamanın yargıçlarına kolaylık olsun diye hazırlamış, on ay içinde tamamlamış... Özellikle birinci faslında zamanın yargıçlarına hitap eden kısmı, Türk hukuk felsefesi yönünden pek çok önem taşımaktadır. Bundan 400 yıl sonra, yani 1869 tarihindeki *Mecelle*’ye kadar başka bir kanun külliyyatına da rastlanmamaktadır.

[illegible]

انوم املآ، الخامس عشر من حاوی الاموال سنة ١٢٢٢

وہیں کہ علی بن النضر الیٰہی الافیاء

مصطفیٰ بن اسماعیل بن محمد مسلم (رحمہ اللہ)۔

• العلوم والرصدان الجديدان •

والتحالفين واصلهم.

عليه السلام

والتحقيق.

[illegible]

Mecelle ile arasında felsefi bir fark vardır. *Mecelle*'de Hanefi hukukun dışına çıkılmadığı gibi yargıca kendi dünya görüşü ve hukuk mantığına göre karar verme serbestisi verilmemiş, yargıcı içtihatseçmekte bile serbest bırakmamıştır.

Oysa *Câmiu'l-Fusûleyn*'in birinci faslında Bedreddin yargıçlara vermiş olduğu tebliğinde *Mecelle*'den çok ileridir. Zamanın yargıçları olan müftülere hitap ederek, "başkasının içtihadıyla hüküm verilmesinin haram olacağını" sarih olarak göstermekte... Daha ortaçağlarda Bedreddin, yargıcı skolastik hukuktan kurtararak aydın bir dünyaya çıkarabilmek için şöyle demiştir: "Mademki bir yargıç kendi reyinin, başkalarının fikir ve içtihadına değil, gerçeğe uygun olduğuna kanidir: Ona kendi reyile hükmetmek vacip olur. Gayrın reyile hüküm vermek nasıl helal olur ki, Züheyre-i se Hassi'de yargıcın kendi içtihadıyla hüküm vermesi vacip olup başkalarını taklidi haram olduğu zikredilmiştir.

Bu noktada Bedreddin yargıcı, ne kadıaskerin ne de "emr-i sultan"ın isteğine zebun etmiştir. Onu kendi görüşüyle baş başa bırakmıştır. Bedreddin'in bu hukukta bağımsızlık ve özgürlük ilkesini devrimizde dahi müshahede etmek olanaklarına sahip değilizdir.²⁷

Süleymaniye Kütüphanesi'nde

İstanbul'daki Mimar Sinan eseri Süleymaniye Camii Külliyesi içindeki Süleymaniye Kütüphanesi dünyanın hatırı sayılır elyazması kütüphanelerinden biridir. 200 bin kadar değerli elyazması kitabı barındırır. Şeyh Bedreddin'in yazdığı kitaplardan 79 tanesi de buradadır.

Kitapları en fazla ölümünden sonraki 50 yıl içinde çoğaltılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'ne Şeyh Bedreddin'in kitaplarını görmek için Cemal Kafadar'ın rehberliğinde gittik. *Câmiu'l-Fusûleyn*'in elyazması kopyaları da oradaydı. Bedreddin'in kitapları arasından *Teshîl*'i, *Varidat*'ı ve *Câmiu'l-Fusûleyn*'i istedik.

Kütüphane'nin okuma odasına getirdiler. Kitaplar Arapçaydı. Cemal Kafadar Arapça okuyabiliyordu. Önce Bedreddin'in kütüphanedeki kitaplarını, sonra daha önce okuduğu *Câmiu'l-Fusûleyn*'i şöyle anlattı:

33 tane *Câmiu'l-Fusûleyn* de burada var, *Letâifu'l-İşârât Şerhi* 33. Toplam sayıyı vereceğim size. *Varidat*'a bakıyorum. 14 tane *Varidat* nüshası var burada. 47 tane *Câmiu'l-Fusûleyn* var. 13 tane *Teshîl* var. 5 tane de burada var. 79 kitap var. Bugün baktığımız gibi bakılabilecek. Ama sırf *Câmiu'l-Fusûleyn*'in 47 nüshası var. Bu gördüğümüz bir sürü nüsha Bedreddin'in ya hayatında ya ölümünden sonraki 40-50 yıl içinde... *Teshîl* için de o kadar erken tarihler var, *Varidat* için de. Çok ilginç hakikaten. Yani yasaklanma falan yok. Aynı hızla çoğaltılmış kitaplar ölümünden sonra. O devirde zaten modern sansür kurumu gibi bir şey yok. Gidip matbaaları kapatamazsınız. Elle yazılıyor nihayetinde, ki bu devirde yapamıyorsunuz.

Bedreddin'in *Câmiu'l-Fusûleyn*'inin, sırf benim şurada 2 haftadır yaptığım araştırmayla, 100'e yakın kopyası var, sadece Süleymaniye'de 47 nüshası var.

Câmiu'l-Fusûleyn ve *Teshîl'*de ya da *Letâifu'l-İşârât Şerhi'*nde diğer düşüncelerini bırakıp sadece hukuki tarafına bakarsak ne buluyoruz dersek, bence bir-iki şey var söylenmesi gereken. O da Bedreddin'in müçtehit yanı.

İyi eğitim almış, zeki, metinleri okumasını ve yorumlamasını bilen birinin serbest bir şekilde yorum yapabilmesini savunuyor. Taklidi savunanlardan bu açıdan çok farklı. Tek değil Bedreddin bu açıdan. Çağını aşmış bir deha gibi görmemek lazım bence. Derin bir eğitim var. Çok güçlü, keskin bir zekâ var. Öz güven var. O özgüvenle birlikte kendi yorumunu öne sürmekte rahatlık var. Yani fıkıh, hukuk tabiriyle içtihat vermekte bir rahatlık var. Taklitten kaçınmak var. Başka ne var, özgüven, müçtehitlik, taklide bağlanmamak, takılıp kalmamak, ilginç bir tasnif, ilginç bir organizasyon, kendisi de söylüyor zaten. Yani "Benim gibi kimse böyle organize etmedi bu fıkıh kitaplarını," diyor. Ama fıkıh tarihinde var öyle birkaç âlim. Bedreddin o sırayla, o tasnifle, o düzenle oynuyor yaratıcı bir şekilde. Bırakın bir mezhep içindeki üç-dört büyük düşünüre bağlı kalmayı, bir mezhebe bile bağlı kalmıyor zaman zaman. Onu da çoğu fakih yapmaz genellikle. Çoğu bir tek mezhebin içinde kalıyor. Ben Hanefi'yim sadece Hanefi mezhebinden giderim gibi. Bedreddin Şafilere Malikilere de arada bakıyor.

Yani kendisinden bekleyeceğimiz o hür düşünür tavrını burada da gösteriyor. Ama bunu yaparken fıkıh kitaplarından hiç beklenmeyecek, tamamıyla yeni bir şeyler yapmıyor. Asıl iş öbür felsefi ve insani sorulara cevap vermek. Ben öyle anlıyorum Bedreddin'i. Fıkıhı yerine oturtuyor yani. Hem iyi de yapıyor ayrıca. Çoğunluk taklitçi. Yani fakihlerin Bedreddin gibi içtihat düşkünleri azınlık, ama hiç yok değil.

Aydınlanma mı?

Câmiu'l-Fusûleyn' de kadırlara kendi vicdani kanaatlerine göre karar vermelerini tavsiye eden Şeyh Bedreddin'in bu düşünceleri 15. yüzyıl için herhalde devrimci bir görüştü. 18. yüzyılda ortaya çıkan özgürlük, eşitlik, kardeşlik, insan hakları kavramları tabii ki henüz toplumların yaşamında yerini almamıştı.

Cemal Kafadar Şeyh Bedreddin'in düşüncelerini, onun ölümünden ancak 300 yıl sonra ortaya çıkarak insanların hayatını bağınazlıktan özgür düşünceye doğru değıştiren Aydınlanma Çağı'nın kavramlarına yakın bulunduğunu söylüyordu:

Bedreddin'inki çok ilginç, çok cesur hatta öyle bir yazış ki, fikriyle ben Kant'a benzettim. Doğrusunu da söyleyelim. Gelelim nereden Kant'a benzettiğime, hangi fikrini benzettiğime. Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" makalesine, evet, *Sapere Aude*, onunla başlar. Yani "bilmeye cüret et, bildiğini söylemeye cüret et." Kant da bu sözle başlıyor makalesine; *Sapere Aude* yani "Bilmeye cüret et, bildiğini kamu önünde söyle." Bizim bugün medeni cesaret dediğimiz şey bu. Ve *Varida't*ta bunu daha da açık söylüyor Bedreddin. Ama demin okuduğum *Câmiu'l-Fusûleyn'*in girişindeki söyledikleri de üç aşağı beş yukarı aynı fikir. Yani sen bir konuda doğruya vardığını düşünüyorsan, Ebu Hanefi gibi çok yüce bir kişiden farklı bile olsa, açıkça benim fikrim budur, bence bu doğrudur demelisin. Değilse, o zaman yalan söylüyorsun, takiyye, numaracılık yapıyorsun demeye getiriyor.

Oradan bir adım öteye gidersek, kişinin kendi doğru bildiğini kendi hak gördüğünü hem açıklaması hem

de sonuna kadar savunması, bu uğurda sözünden dönmeyen meydana çıkması gerektiğini; bu bir meydan okumaysa da, meydan okuması gerektiğini söylüyor Bedreddin. Hatta belki bunu yine birazcık anakronistik olma pahasına Aydınlanma Çağı'nın temel fikrine benzetebiliriz.

Aydınlanmanın en büyük filozofu Kant'a göre, tek bir formülle özetlersek aydınlanmayı: *Sapere Aude*, yani bilmeye ya da bildiğini söylemeye, herkesin önünde bildiğinle ortaya çıkmaya cesaret et!

Adalet ve eşitlik farklı şeyler

Şeyh Bedreddin bir fıkıh âlimi olarak ömrünü adalet, hukuk, hukuk felsefesi ve kanunlara hasretmişti. Bedreddin'i hukukçu olarak incelemeye kalkmanın bu kitabın boyutlarını çok aştığının farkındayım.

Bedreddin'in kitaplarını, onları aslından okumuş olan danışmanımız Cemal Kafadar'ın sözleriyle anlatmaya çalışacağım.

Kafadar'la söyleşimizde özellikle Şeyh Bedreddin'in *Câmiu'l-Fusûley'n*'inde yer alan fıkıh anlayışı, eşitlik ve adalet kavramları üzerinde durdu:

Adaleti kelime olarak pek tartışmıyor ama herhalde aklında. Bir de o devirde zaten fıkıhta adalet çok önemli bir kavram. Yani eşitlik yok ama adalet var.

Hem fıkıhta, hem kanunda, yani şariat hukukunun ötesinde, devletin yasama ve uygulamalarında kanun öne çıkıyor biliyorsunuz. Genellikle zaten şariat ve kanun diye söylenir. Ama adaletten ne anladığınız çok önemli.

Fıkıhta adalet dengelemek demek, terazinin doğru tartması demek daha doğrusu. Adalet terazisi vardır ya, aynı imaj, çok eski bir imaj o. Dengelerin doğru tartılması ve doğru değerlendirilmesi o anlamda.

Tabii ki şariat hukukunda bir Müslüman ile gayrimüslim hukuk önünde aynı şey değil. Ama bu Bedreddin'in fıkıhında da böyle. Dediğim gibi satır satır okuduğunda derinlemesine baktığında o konuda da getirdiği birtakım yenilikler belki vardır ama çarpıcı, sarsıcı bir şekilde fıkıhın temel varsayımlarını kenara atan birisi değil.

Onun ötesinde *Varida't*a, yaşadıklarına, başından geçenlere, etrafındakilere, onların başından geçenlere

baktığımızda Bedreddin'in zahir âlimlerinin ötesinde bir adalet tasası olduğunu düşünüyorum. Ama açıkça adalet üzerine yazmamış. Çünkü adalet eşitlik demek olmadığı için adaletten ne anladığımızı tartışmamız gerekir. Bedreddin de onu bizzat tartışmamış. Osmanlı düzeninde adalet çok önemsenen bir şey. Ama adalet dediğinde, tabii ki reaya ile devlet eşit değil, tabii ki Müslim'le gayrimüslim, kadınla erkek, köleyle hür eşit değiller. Adalet de bu. Bunların eşit olmaması adalet.

Adalet anlayışının içinde eşitsizlikleri taşıyabilme hep var. Ama ne kadar adil olacaksın? Nasıl adil olacaksın? Başvurduğu referans kitapları fıkıhın temel referans kitapları. Şimdi cizye nedir? Gayrimüslimden cizye alıyorsun. Müslüman'dan almıyorsun. Dolayısıyla vergilendirme eşit değil. Ama cizyeyi adil bir şekilde alman lazım. Yani mesela bin kişilik bir gayrimüslim topluluğu varsa bir şehirde onlardan bin beş yüz akçe istemeyeceksin bin akçe isteyeceksin, atıyorum rakamını. Ayrıca bu sene müthiş bir kış olmuşsa onların belki beş yüz akçe vermesine razı olacaksın gibi, adalet bu...

Ve eşitlik

Ama eşitlik kaygısı bambaşka bir şey çok modern bir şey zaten. Fransız Devrimi'nden önce hiçbir toplumun düşünmediği bir şey. Kadınla erkeği hiçbir toplum eşit görmemiş ama kendi düzenlerini adil bulmuşlar.

Kadının yeri budur, erkeğin yeri budur, herkese yerine göre, onlara düşeni verebiliyorsa bizim düzen adil düzendir. Yani mesela kadının ailesinden getirdiği mirasa kocasının müdahil olmaması İslam hukukunda adalet addediliyor.

Yani fıkıh çerçevesinde söylediği, fıkıh çerçevesinde ele aldığı meselelerde değil ama bizim sosyal adalet dediğimiz şey Bedreddin için herhalde farklı bir şeydi.

Yani Bedreddin'in sosyal ve siyasal vizyonuna girdiğimizde, ki elimizde net bir şey yok, dolaylı çıkarımlar var.

Orada Bedreddin'in kendi çağının devlet adamlarını, bürokratlarını aşan bir adalet anlayışı vardı gibi gözüküyor. Genellikle de fıkıh âlimleri zaten sosyal adalet konularını orada tartışmamışlar. Hiçbir zaman tartışmamışlar. Bedreddin onun içinden gidiyor hep.

"Ben bu hukuk kitabını yazarken Müslümanlarla gayrimüslimlerin tamamıyla eşit olduğu bir düzeni varsayıyorum" gibi bir fikir hiçbir zaman ortaya atılmamış. Yani insanların beklentileri de değişik. Şimdi, siz ne bileyim bir Yahudi olarak mahkemeye gidip bir Müslüman komşunuzu şikâyet edip hakkınızı alabiliyorsanız, yani bayağı bir adalet duygusuyla dönebilirsiniz oradan eve.

Fetret Devri nasıl bitti?

Şeyh Bedreddin Edirne’de Musa Çelebi’nin kazaskeri olarak *Câmiu’l-Fusûleyn*’i yazarken Fetret Devri devam ediyordu. Fetret Devri’nin nasıl sona erdiğini dönemin uzmanı olan Dimitris Kastritsis Türkçe anlattı:

Osmanlıların Fetret Devri’nin son savaşında Mehmed, Anadolu’dan, Amasya bölgesinden getirdiği, göçmen atlılardan oluşan ordusuyla ve kayınbiraderinin, yani Dulkadiroğlu Beyi’nin kızı olan karısının kardeşi-nin yardımıyla Musa Çelebi’yi yenmiş. Musa’dan kaçan bazı uç beyleri Çelebi Mehmed’e katılmış.

Evet, Fetret Devri’ne karışan kuvvetlerin ne kadar çok olduğunu size göstermek için en iyi örnek Mehmed’le Musa arasındaki son savaştır. Bu da 1413’te Çamurlu Savaşı yani Musa’nın öldürüldüğü savaştır. Doğu Anadolu’dan ordu toplarken Bizans eyaletlerinden ve imparatorun kuvvetlerinden de destek aldılar. Romalıların askeri yolundan ilerlediler. Amaç Mehmed’in önemli bir müttefiki olan Sırp despotu Stephen Lazaroviç’le Bulgaristan’da buluşmaktı. Yolda bazı uç beyleri de Mehmed’in ordusuna katıldı. Hep birlikte Selanik bölgesine geldiler. Hatta bir başka Sırp despot ve Boşnak toprak sahibi, Macar vasalı bu orduya katıldı. Ve nihayet Bulgaristan’da Sofya yakınlarındaki (Nevrekop Alçağı’nda Çamurlu Savaşı) büyük çatışmada Musa yenildi ve öldürüldü. Yani ne kadar çok gücün karıştığını ve bu dönemin ne kadar karmaşık olduğunu görüyorsunuz.

Fetret Devri’nin son savaşlarından birinde Çelebi Mehmed, Musa Çelebi’yi öldürtüp padişah olduktan sonra neden Şeyh Bedreddin’i öldürtmemiş de İznik’e sürgün etmişti?

İznik (1413-1415 ya da 1416)

*Bu kasaba İznik kasabası.
Bu ev esnaf mahallesinde bir ev.
Bu evde bir ihtiyar vardır.
Bedreddin adında.
Boyu küçük, sakalı büyük, sakalı ak.
Çekik çocuk gözleri kurnaz.
Ve sarı parmakları saz gibi...*

*İznik gölünde akşam oldu.
Bedreddin eğildi suya.
Avuçlayıp doğruldu ve sular parmaklarından dökülüp,
tekrar göle dönerken dedi kendi kendine:*

*“– o ateş ki kalbimin içindedir tutuşmuştur
günden güne artıyor.
Dövülmüş demir olsa dayanmaz buna.
eriyecek yüreğim..
Ben gayrı zuhur ve huruç edeceğim!
Toprak adamları toprağı fethedeceğiz.
Ve kuvvet-i ilmi, sır-ı tevhidi gerçekleştirecek,
biz milletlerin ve mezheplerin kanunlarını
iptal edeceğiz.”*

*Ve yazarken
Simavneli “Teshîl”ini
Torlak Kemal’le Mustafa
öptüler
şeyhlerinin elini.
Al atının kolanını sıktılar
Ve İznik kapısından*

dizlerinde çırılçıplak bir kılıç
heybelerinde elyazması bir kitapla çıktılar.

Kitaplarının adı:
“Varidat”dı.

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı
Nâzım Hikmet

Kardeşi Musa Çelebi’yi öldürten Çelebi Mehmed onun kazaskeri olan Şeyh Bedreddin’i bin akçe gibi yüksek bir aylıkla, çocukları, torunları, bütün ailesiyle birlikte İznik’e sürgün etmişti 1413-1415 (ya da 1416). İznik surlarının dışına çıkması yasaklanmıştı. Kentin surlarını 3. yüzyılın ortalarında Romalılar yapmıştı. Şeyh Bedreddin İznik surlarının içinde mahpus yaşarken boş durmamış, Yakup Çelebi Medresesi’nde dersler vermişti. Bazı yazarlar *Varidat*’ın burada verdiği derslerden toparlandığını iddia etse de Edirne’deki Bedreddin zaviyesinde verdiği derslerden toparlanarak yazılmış olması daha büyük ihtimal.

İznik’e de araştırma ve çekim için birkaç kez gittim. Tarihte ne kadar önemli bir entelektüel merkez olduğu belliydi. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren önemli bir eğitim merkeziydi. Nilüfer Medresesi ve Süleyman Paşa Medresesi Osmanlıların en eski eğitim kurumlarındandı. Erken Osmanlı döneminin aydınları burada yetişmişti.

Süleyman Paşa Medresesi’ni İznik fatihi Orhan Gazi’nin oğlu Gazi Süleyman Paşa kurmuştu. Süleyman Paşa’nın Bedreddin’in babası ve dedesiyle birlikte Rumeli’ye ilk geçen gazilerden olduğunu biliyoruz.

Paşalığı ordudan değil, Orhan Gazi’nin oğlu olmasından geliyormuş.

O zamanlar beyliklerdeki beyin oğluna "paşa" denirmiş. Orhan (Gazi) Bey'in oğlu Süleyman Paşa gibi.

Biraz anakronistik de olsa şimdiki zamanın terimleriyle bakarsak paşa prence denk geliyor diyebiliriz. Sonraları padişah oğullarına Çelebi ve nihayet Farsça şehzade dendi.

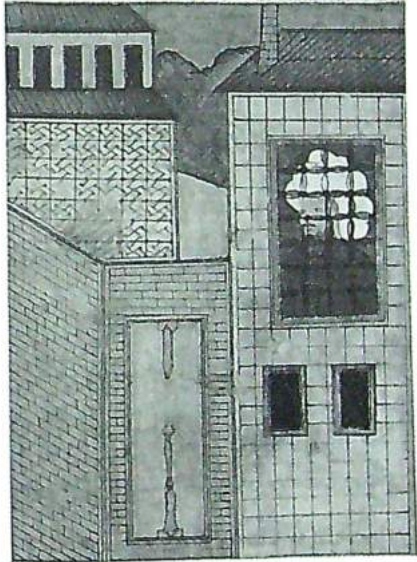
İznik bir açık hava müzesi gibiydi. Tarihte kat kat derinleşen kültürlerin ve çoğulculuğun kentiydi.

İznik'i ilk olarak 4. yüzyılda Makedonya Kralı İskender'in komutanlarından biri "Antigone" adıyla kurmuş denilse de daha önceleri Bitinya'da Nikaia adıyla var olduğu biliniyor. Surların dışında Roma kentinin kalıntıları ve amfityatro vardı.

İstanbul'un kurucusu olarak bilinen (Doğu) Roma İmparatoru Konstantin Hristiyan olmuş ve 325 yılında İznik'teki Ayasofya'da bir konsil toplamıştı. 11. yüzyıldan kalan İznik Ayasofyası uzun ve zengin bir tarihe sahipti. Daha sonra 8. yüzyıldaki 7. konsil (İncil konsilleri) de burada toplanmış, hangi İncillerin doğru kabul edileceğine burada karar verilmişti.

Günümüzde İznik'te çoğulculuğun izlerini sadece kalıntılarda görüyoruz. İznik Ayasofyası biz 2005-2006 yıllarında çekim yaparken müzeydi. 2011 yılında cami oldu.

Çekimlerimizi tamamlayıp İznik'ten ayrılırken



yine müthiş bir sürprizle karşılaştık. Balkanlar'da birçok yerde bulunan Sarı Saltuk'un türbelerinden birinin İznik'te olduğunu duymuştum. Mezarlığın karşısında olduğunu öğrenince yola çıkarken oraya da uğradık. Yemyeşil çimenlerin ortasında, tek başına duruyordu. Türbe ortadaki bir sandukayla etrafındaki dört direkten ibaretti. Dört bir tarafı açıktı.

Direklerin tepesine gerilmiş portatif bir çatıyla sandukanın üstü örtülmüştü. Türbeyi gördükten sonra tam yola çıkarken bir otomobil geldi. Sert bir fren yaparak türbenin önünde durdu. Dört delikanlı indi ve Sarı Saltuk'un türbesine koştu. Sandukanın çevresinde, dört köşesinde ayakta durdu. Kollarını V şeklinde başlarının iki yanından, göğes doğru dimdik, upuzun açarak dua ettiler. Bildiğimiz göğüs hizasında avuç açarak dua etme biçiminden çok farklıydı. İznik'ten ayrılırken son gördüğümüz işte böyle bir şeydi.

“Teshîl”

İznik’te dedesiyle yaşayan Hafız Halil’in *Menakıbnâme*’de anlattığına göre Şeyh Bedreddin *Teshîl* adlı eserini İznik’te “acılar ve ateşler içinde yanıyorken, kalbi demirden de olsa eriyecekken” yazmıştı.

Teshîl daha önce yazdığı başka bir fıkıh kitabı olan *Letâifu’l-İşârât Şerhi*’nin daha kolay anlaşılabilmesi için yazılmıştı.

Süleymaniye Kütüphanesi’nin okuma odasına getirdikleri *Teshîl*’in elyazması soluk kırmızı cildi yıpranmış bir kipti. Bedreddin’in bütün kitapları gibi Arapçaydı. Kim bilir kaç yıllık kitabı incitmeye korkarak elimize alıp bakıyor, anlamadan karıştırıyor, elden ele geçiriyorduk. Kitabın girişini Cemal Kafadar alçak sesle okudu, açıkladı:

Teshîl-i İbn-i Kadı Simavne. Simavne Kadısı Oğlu’nun *Teshîl*’i diyor. Bedreddin’in yazdığından yani kendi dilinden, “İznik’te çok zorluk, mihnet, meşakkat, belalar içinde” bitirdiğini söylüyor. *Teshîl*’in tarihi, 8 Şevval 816, Aralık 1413 oluyor, Edirne’de başlıyor. 818’de, yani Ağustos 1415’te de İznik’te bitiriyor. Tarihleri böyle.

Câmiu’l-Fusûleyn’den önce yazmış. Bu adam da haklıysa 1413’te yazmış. Kitabın sahibi Burhan diyor. (Burhaneddin bin Hoca Ali)

Sonra çocuklarının doğumlarını kayıt düşen Burhaneddin o olsa gerek. 818’de bir oğlu doğmuş, İsa; 821’de bir oğlu daha doğmuş, Musa.

Çocuklarının isimleri Mehmed’in (Çelebi) rakiplerinin isimleri. Tarihler düşmüş... Belki etrafındakilerden birisidir Burhan. Bedreddin’den “Şeyh-ül Kebir” diye bahsediyor: “Mahmud bin Kadı Simavne Şeyh-ül Millet ve Din.” Milletin ve dinin Bedr’i. Bedreddin’in adını bile açıyor.



Aileler doğan çocuklarının adlarını ve doğum tarihlerini asla kaybolmayacak en güvenli yere, genellikle de Kuran-ı Kerim'in arkasına yazar. Bugün hâlâ devam eden bir gelecektir. Burhaneddin ise çocuklarının adlarını kutsal bildiği *Teshîl*'in ve *Varidat*'ın arkasına yazmıştı. Bedreddin daha önce yazdığı başka bir hukuk kitabı *Letâifu'l-İşârât Şerhi*'nin kenarına aldığı notlardan yararlanarak, kitabın daha kolay anlaşılabilmesi için yazmıştı *Teshîl*'i. Cemal Kafadar bunun nasıl anlaşıldığını şöyle açıkladı:

Bedreddin hayattayken *Letâifu'l-İşârât Şerhi*'ni 813'te (1410) yazmış bitirmiş. Bedreddin'in ölümü 819 (1416). *Letâif*'in (*Letâifu'l-İşârât Şerhi*) kenarına bütün o gördüğümüz notları düşmüş. Ve birisi de şöyle bir not düşmüş. Tabii ben bütün kenar yazıların okuyunca buldum. Türkçe, o yüzden anlayacaksınız:

"İşbu nüshayı celile, yani bu güzel nüsha, bir nüsha-i

şerifedir ki; musannifi*, kitabı tasnif eden, yani Bedreddin musannifi, üzerinde kıraat edip bir şerhi olan *Teshîl*'i hevamişine**, derceylemiştir." Yani bu adam doğruysa Bedreddin bunu bizzat yazmış. "*Letâîf*'in şerhi"" olan *Teshîl*'i hevamişine derceylemiştir, ömrü nazenin-i harceylemiştir, akçe ve altun ve cevher ile gizmez ele." Yani bu nüsha o kadar şerif bir nüshadır ki ömrünü harcamıştır yazarı, akçe ve para ile insanın eline gelmez böyle bir kitap diyor. Paha biçilmez bir kitap çıkmış ortaya. Sonra adamın belli bir üslubu var. Her iki kitabı da bitirirken aynı tabirleri kullanmış. Onlar normalde değişir. Belli ki aynı elden çıkmış, aynı mutfaktan çıkmış bunlar, Bedreddin'in mutfağından. Ha, bir de kenar notlarının bazılarının yanında, yani *Letâîf*'in kenarında *Teshîl*'i oluşturan kenar notlarının çoğunda "lil müellif" diye bitiyor. Benim kaba sayımım ile yüzde doksanı lil müellif, yani bizzat müellif'in kendi notları. O notlar da *Teshîl*'i oluşturacak zaten sonradan. Kendi elyazısı mı değil mi, o hâlâ tartışılabilir ama o kadar önemli değil. Bizzat orada bulunması asıl önemli olan. Bu takipçisi ve yakını kopyasını yapıyor.

* Musannif: Yazar.

** Hevamiş: Kenarlara hamış denir, hevamiş de onun çoğuludur.

***Şerh: Açıklama.

“Varidat” Bil ki...

Varidat ie doğanlar, gelen ilhamlar demektir.

Varidat hak ve hakikatleri bilmeye dairdir.

Varidat’a göre bilmek sadece okuyup öğrenmek, inanmak değil; isesi dinlemek demektir.

Varidat tasavvuf erbabının düşüncelerinin toplandığı kitaplara denirdi.

Bütün mutasavvıfların bir varidatı olurdu.

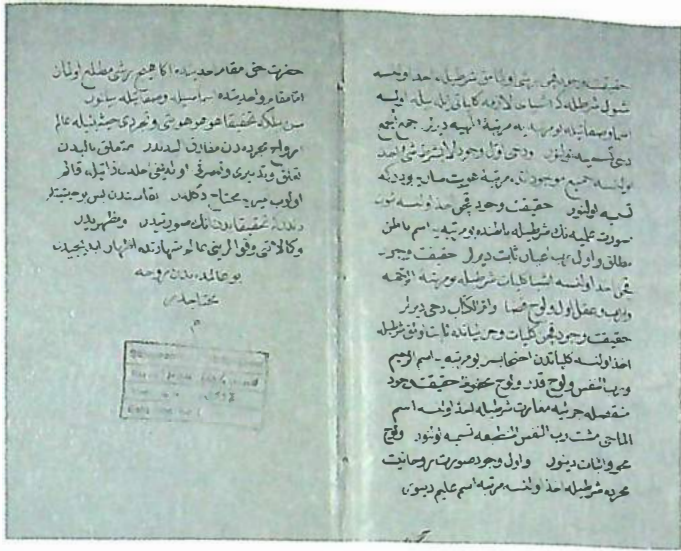
şeyh Bedreddin’in *Varidat*’ı “Bil ki” diye başlıyordu.

Süleymaniye Kütüphanesi’nde Cemal Kafadar Arapça elyazması *Varidat*’ı Türkçe’ye çevirerek okuyordu:

Ey hak ve hakikatı öğrenmek isteyen kişi, bil ki, ahiret işleri cahillerin zan ve tahmini gibi değildir. Hiç şp-he etme ki, semavi kitaplarda yazılı veya haberle yayılı köşkler, ırmaklar, cennet, huri, azap, cehennem ve benzeri şeylerin herkesçe bilinen anlamlarından başka manaları var ve onları ancak doğruya ermiş olanlar bilir.

Bu konu Gölpınarlı’nın kitabında da şöyle yer alıyordu:

Bil ki, ahiret işleri bilgisizlerin sandıkları gibi değildir. (...) Peygamberlerin ve temiz kişilerin sözleri doğrudur; yalnız yanlışlık, onların ne dediklerini anlayıştadır. Bil ve şp-he etme ki haberlerde gelen, eserlerle yayılan cennet, huriler, köşkler, ağaçlar, meyveler, nehirler, azap ve ateş, bunlara benzer şeyler, bu sözlerin dış yüzündeki anlamlarından ibaret değildir; bunların başka anlamları da vardır ki onları Tanrı dostlarından olan içi, dışı temiz kişiler bilirler, anlarlar.²⁸



Varidat'ı Cemal Kafadar ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın sözcükleri ve anlatımıyla yazmaya çalışacağım.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Varidat* çevirisi aynı zamanda bir incelemedir. Gölpınarlı'ya göre Bedreddin'in felsefesi *Varidat*'tadır. Dünyanın kadim mi, değil mi konusu da *Varidat*'tadır.

Yaygın kanı bu kitabı kendi yazmadığı, öğrencilerinin ders notlarını toparlayarak bir araya getirmiş olduğudur.

Bedreddin'in *Varidat*'ı, bütün kitapları arasında en önce ve en fazla Türkçeye çevrilen kitabıydı.

Varidat'ı Türkçeye çevirenler ve yayımlayanlar, kitaba kendi meşreplerine göre farklı anlamlar yüklemişlerdi. Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinde anlatılan, dokunarak fil tarif eden körler gibiydiler.

Benim okuduklarım arasında, ağır diline rağmen Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* kitabının ikinci bölümündeki *Varidat* en güvenilir görüneniydi:

Ey gerçeğin yolcusu umudunu kesme, sen de tehlikeli yerleri aşarsın; sen de bu ışığı elde edersin. İnsanların bir kısmı bir kısmına tapıyor, kimisi de altın ve gümüş paralara, yenilecek içilecek şeylere, yüceliklere, övülecek şeylere ibadet ediyor da gene Allah'a ibadet ediyoruz sanıyor. Yüce Allah der ki: "Gerçekten de biz, emaneti göklere, yeryüzüne, dağlara arz ettik; yüklenmekten çekindiler, ondan korktular. Onu insana yükledi; o ise pek zalimdi, pek bilgisizdi."²⁹

Gölpınarlı'nın yazdıklarını Kafadar günümüz Türkçesiyle söyledi:

Bir Hadis i Kutsi'ye göre; "Ben bir gizli hazineydim bilinmek istedim ya da bilinmeyi sevdim. Göklere, yerlere ve dağlara emaneti vermek istedik ama onlar taşıyamadılar bir tek insan taşıdı. O da daha önce zalim ve cahildi." Şeyh Bedreddin Tanrı'nın, Allah'ın bilinmek istemesi, sevgiyle görünmek istemesinin sonucu olan yaratılışın temeline insanı koymaktan yanaydı.

Cemal Kafadar, Bedreddin'in *Varidat*'ta yer alan temsil/sembol konusundaki düşüncelerine ayrıca özel bir önem veriyordu:

Genel geçer bir sürü kitapta, bir sürü vaazda, bir sürü minyatürlü temsilde örneğini bulan anlayışın yanlış olduğunu, yüzeysel olduğunu ve bundan kurtulmak gerektiğini söyleyerek başlıyor *Varidat*'a Bedreddin ve bundan sonra bu temsil teması sık sık çıkıyor. Kıyamet günüyle, bedenlerin dirilmesiyle, cennet ve cehennemle ilgili olarak çıkıyor. Ya da mesela melek anlayışında.

Melekler vasıtasıyla yağmur göndermek ayetindeki kavrayışı ve orada kastedilen meleği aslında birer doğal güç ve kudrettir diye yorumluyor Bedreddin.

Gölpınarlı da benzer biçimde *Varidat*'ta yazıldığı gibi mevcut sembollerin yüzeyselliğini, derin anlamların ve iç-yüzünün farklı olduğunu vurguluyordu. *Varidat*'ta kıyametle, kıyametten sonra bedenlerin tekrar dirilmesiyle ilgili bölüm, o dönemin ulemasına hafifçe çatarak anlatılıyordu:

Bu beden ve bedenin parça buçukları için, dağılıp yok olduktan sonra, evvel nasıl idiye o şekilde bir varoluş, bir birleşip vücuda geliş yoktur. Ölüyü diriltmekten maksat da bu değildir. Sen nerdesin a gaafil! (...) Bilip anlasaydın, şu anlatılan şeyi, fayda verirdi sana; gönlün de o yana yönelirdi. Sen bir çocuğa benziyorsun; hani çocuğu meyvelerle, bundan başka şeylerle aldatırlar; tabiatın meylettığı şeyleri örnek getirirler. (...) Sen şu gafil gönlünle Allah'ı, peygamberleri tanıdım; kitapları okumakla maksatları nedir, bildim mi sanıyorsun? Bil ki sen, dersle uğraştıkça gerçeği anlamaktan uzaklaşmaktasın.

Tanrı'nın emri, sözle, harflerle, Arapça yahut başka bir dille söylemekten münezzeh olan zati iktizadan ibarettir. Kalem de, her şeyin hakikatidir; zuhur edişteki zamanlarda, ne çeşit zahir olacaksa kendi varlığına onu yazmaktadır.

Huriler, köşkler, ırmaklar, meyveler ve buna benzer şeylerin hepsi de hayal âleminde gerçekleşen duygu âleminde bulunmayan şeylerdir; anlayıver artık.³⁰

Varidat'ta kıyamet, cennet, cehennem bir temsil/sembol olarak yer alıyordu. Bedreddiniler de aynı şeyi söylüyordu.

P. köyündeki Bedreddini D. Baba'nın eşı, anabacı Z. Ana'ya göre de cennet, cehennem bu dünyadaydı. "Mesela kadın elini sıkmayanlar cehennemi bu dünyada yaşıyorlar," diyordu. Bırakın 15. yüzyıl, 21. yüzyılda bile bu düşüncelerin söylenmesi, hele yazılması cinayete varan vahim sonuçlara yol açabiliyor.

ŞEYH BEDREDDİN'İN FELSEFESİ

*Yetmiş iki millete bir gözle bakmayan
Halka müderris olsa da Hakk'a asidir.*

Yunus Emre

Felsefe sözcüğü Eski Yunancada bilgiyi, bilgeliği sevmek anlamındadır. Türkçeye ve Arapçaya Yunancadan geçmiş tir. Eski Yunancadaki *philosophia* iki sözcükten oluşur:

“*Philo*; sevgi, aşk” ve “*sophia*; bilgelik, genel bilgi” anlamına gelir. *Sophia* sadece bilmek değil, aynı zamanda akıllıca davranmak, aşırı olmamak, nefesine hâkim olmak, dayanma gücüne sahip olmak demekse, felsefe sadece bilgiyi ve düşünmeyi sevmekten öte, ahlaklı ve mutlu yaşama çabasını da sevmek anlamını taşıyor.

Şeyh Bedreddin'in felsefesini nasıl anlayabiliriz sorusunu Cemal Kafadar *Varidat*'a atıflar yaparak yanıtladı.

Bedreddin'in düşünce dünyası ve felsefesi önemli bir konu. Bedreddin'in felsefi düşünceleri sadece *Varidat*'ta geçiyor. *Varidat* da bitirilmemiş bir metin. Bedreddin'in söyledikleri, hatta belki başkalarının tuttuğu notlar hiçbir zaman bir bütünlük sağlayacak şekilde bir araya getirilmemiş. O yüzden tutarsızlıklar da görülüyor, tekrarlar da görülüyor. Melami Şeyhlerin “sohbetname”si de bu türdenmiş. Bu eserler ait oldukları kişinin kaleminden çıkmaz.

Sohbetlerinden, sözlerinden, sorulara yanıtlarından oluşmuş. Bunlardan dolayı da Bedreddin'in felsefeci tarafını harcamak çok yanlış olur kanaatindeyim. Çünkü çok önemli meselelerde çok özgün çözümleri var Bedreddin'in. Biz o çözümleri beğenmesek dahi Bedreddin'in çözüm önerileri var. Bunların bir kısmı teoloji, metafizik, ontolojik (varlık felsefesi) diyebileceğimiz felsefi düşünceler, bir kısmı yine sosyal düşünceye çok yakın şeyler. Mesela dinler arasındaki ilişkiler...

Börklüce'nin tavrı işte malum. Başta Hıristiyanlara dinsiz denilmemesinden yana. Böyle diyenlerin bizzat dinsiz sayılacağından yana. Börklüce, Bedreddin'den o kadar uzak değil.

Varida'ta da şöyle geçiyor:

"Zaman ve mekânın tesiriyle dinlerde uymazlık görünür. Dal ve budak cihetiyle şeriatlarında, yani kendi yasalarında ihtilaf bulunduğu halde kök bakımından aralarında hiçbir fark yoktur. Uymazlık yalnız ayrıntılardadır ve bu onların hak olmalarına zarar vermez." Başka dinlerden söz ediyor. "Çünkü asıl birdir. Riyazet ve ibadetin yapılış şekilleri üzerinde durmak lüzumsuzdur hepsi aynı yola çıkar."

Bunu da Bedreddin'in sosyal düşüncesi içinde ele alabiliriz ama aynı zamanda bu bir din felsefesi, dinler arası bir bakış...

Bedreddin'in bir sosyal düşüncesi var mıydı? Yazdıklarını okuduğumuzda ne buluyoruz?

Fıkıhla ilgili birçok meseleye cevap... Ömrünün de çoğunu zaten fıkıh okumaya adanmış. *Varida'ta* da birçok felsefi, çok soyut ve sofistike meselelerle ilgili derin, karmaşık gözlemler, fikir yürütmeler, analizler vesaire var. Peki sosyal bir fikir çıkıyor mu bunun içinden?

Çıkıyor demek ilk cevap gibi ama orada bitmiyor iş galiba. Şimdi bir kere her türlü felsefi meselenin, en soyut meselelerin bile sosyal ve politik sonuçları ve imaları var, yani bunlar da seziliyor. Ama ondan da öte Bedreddin'in bizzat söylediği bazı şeyler var. Mesela fıkıh konusunda yaygın tavır ne o devirde? İctihatla taklit arasındaki meselenin taklit yönünde çoktan çözülmüş olması. Diyorum ya, oluşmuş ortodoksiler var, o konuda da ortodoksi oluşmuş. Belli bir mezhebin içinde o mezhebin kurucu, ulu kişilerinin yolunu taklit edeceksin. İşte Hanefi'ysen, nedir bu, İmam Ebu Hanefi'dir.

Bedreddin o tavırda bir adam değil. Bedreddin her devirde zeki ve bilgin bir kişinin, din uluları ne derse desin, kendi yorumunu yapabilmelerini savunuyor. Bunu da çok bireysel bir çıkış olarak görebiliriz sosyal bir tarafı yok diyebiliriz ama Bedreddin orada da durmuyor. Kendi okurlarına ve kendi cemaatine, "Şeyh-ül-Kebir, Şeyh-ül-Tarika ve Şeyh-ül-Hakika," diyor (kendinden "Hakikatın ve Tarikatın Büyük Şeyhi" diye söz ediyor).

Bedreddin kendi okurlarına, kendi müritlerine ve kendi etrafındaki insanlara diyor ki, siz, eğer aklınıza yatmazsa size bilmem kime uyun diyenlere de uymayın diyor. Burada açıkça sosyal, politik bir mesaj var. En azından burada var ve çok önemli. Yani az önce konuştuğumuz yeni bir dünyanın kurulması, büyük, irili ufaklı devletlerin oluşması gibi bir dönemde devletlerin kolay hazmedebileceği bir tavır değil. Burada devletlerin oluşturmaya çalıştığı düzene, yapıya, ortodoksiye muhalefet var, bir kafa koyuş var. "Kafanıza uymuyorsa, siz de onlara uymayın. Onları tatlı tatlı doğru yola getirmeye çalışın," diyor hatta. Bırakın Osmanlıyı ya da diğer İslami toplumları, benim bildiğim hiçbir Ortaçağ toplumunda,

büyük, kitaplı, şehirli kültürlerin hiçbirinde böyle bir tavır affedilir bir tavır değil. Yani avam avamdır, bir de bilenler vardır. O bilenlerin söylediğini devlet de, evet bu devletin sözüdür diye destekliyorsa bunu uygulamak zorundasınızdır, nokta. Bedreddin o noktayı koymuyor.

“Varidat” Süleymaniye Kütüphanesi’nde

Bedreddin’in kitapları, bir yandan toplanıp yakılırken öte yandan müritleri, yani Bedreddiniler durmadan çoğaltmışlardı ama kitaplar ölümünden ancak 150 yıl sonra ortaya çıkmıştı. Gerek Süleymaniye’deki, gerekse öteki kütüphanelerimizdeki hukuk kitapları ise hâlâ Türkçeye çevrilmemişti.

Süleymaniye Kütüphanesi’nde gördüğümüz *Varidat*’ın arkasına elyazısıyla yine Burhaneddin adı yazılmıştı. Herhalde bu *Varidat* kopyası da Burhaneddin’in kitabıydı.

Burhaneddin, önceden de bahsettiğimiz gibi Bedreddin’in müridiydi. *Teshîl* gibi *Varidat*’a da, kutsal bir kitap gözüyle bakmış olmalı ki *Varidat*’ın arkasına da çocuklarının adlarını ve doğum tarihlerini yazmıştı.

“*Varidat* Bedreddin’in elinden mi çıktı?” sorusu çok tartışılmış ama bir türlü tam olarak yanıtlanmamış bir soruydu. Cemal Kafadar Burhaneddin’in *Varidat*’ın kenarlarına aldığı notları okuyarak açıkladı:

Burhaneddin, Bedreddin’e “Bedr-ül-millet ve din” diyor. Ayrıca Bedreddin’in hayatı içinde tasavvuf bağlantısını kesinleştiren tek kayıt bu, onu size okuyayım. *Varidat* tasavvuf üzerine miydi?

Evet ama işte ondan da şüphe ediyor ya birileri. *Varidat* Bedreddin’in elinden değil diyorlar. Çeşitli sözlerini sonradan birisi oturup kitap haline getirmiş o yüzden de Bedreddin’e yanlış fikirler atfetmiş.

Burhaneddin diyor ki yazma olayı şu tarihte bitti, kitabın yazılış tarihini veriyor. Edirne’de yazıldı diyor. Burada bir kelimeden emin değilim. “Onun hizmetinde, Hakikat ve Tarikat şeyhi büyük Şeyh, Şeyh Bedreddin.”

Bedreddin hayattayken yazılmış. Yani *Varidat*’ı (biz-zat kendi) yazmış. Sonra, *Varidat*’ı yazdığını kabul etsen

bile Bedreddin'in bir tarikatı olduğunu kabul etmeye bilersin. Bir Bedreddincilik yolu hayattayken yoktu. Sonradan birileri uydurdu deniliyor. Çok değişmiş olabilir hakikaten ama Bedreddin kendi hayatında bir tarikat şeyhi, kendine göre çizdiği bir yolun şeyhi. Bugün tarikat şeyhi denildiğinde çok şeyler anlaşıldığı için yol diyelim ona. Kendine göre çizdiği bir yolun şeyhi, bir mürşit olduğu buradan çıkıyor.

Bayağı kuvvetli bir tabir Şeyh-ül-Kebir. Ayrıca Şeyh-ül-Ekber deniliyor İbn Arabî'ye, ona da bir gönderme yapıyor. Ekber en büyük demek. Kebir büyük demek. Hakikatın ve tarikatın şeyhi diyor Burhaneddin'in elyazısı.

Bir sırdan bahsediyor, nedir bu sır? *Varidat* sırrı mı? Ya öyle ya da batını tevil yoluyla vardığı birtakım sonuçlar, hakikatler, görünürde şeriatla çelişen şeyler, onları sakın ortalıkta söyleme diyor.

Bedreddin hiç Türkçe yazmıyor. Hatta *Varidat* niye Arapça? Söylediklerinden yazıldığına göre Arapça mı konuşuyordu? Olamaz! Etrafındaki insanlar nasıl anlardı?

Bir sürü soru var orada. *Varidat* niye Arapça? Çünkü *Varidat* Bedreddin'in sohbetleri... Başı sonu bulunan, belli bir silsilesi olan bir metin değil. Sohbetlerini kendisi de notlar halinde yazmış olabilir. Bir başkası da yazmış olabilir. Hatta o yüzden diyorlar ya Bedreddin'e uygun fikirler değil bunlar. Orasını sanmıyorum ama sohbetleri Arapça olamaz. Niye Arapça yazıya geçmiş? Sohbetleri Arapça olsaydı o Mustafalar falan hiçbir şey anlamazdı. Etrafındaki Türkmenlerle Türkçe konuşmuş olsa gerek.

Belki kâtibî Arapça yazıyordu. Ama Bedreddin Türkçe konuşuyor. Dinlediği anda Arapça mı kaleme alıyor

kâtibi? Sanmıyorum. O fikirler hakikaten o devirde insanların Arapçada daha rahatça ifade edeceği fikirler. Türkçede hiçbir felsefe oluşmamış o devirde. Şiir var birazcık, başka türlü bir nesir de var, tıp var ama ağır felsefi bir dil olarak Türkçe o devirde pek metin vermemiş. Bedreddin'in yazdığı şeyler çok ağır felsefi konular... Ancak 15. yüzyılda bütün Ortaçağ İslam geleneğini Türkçeleştiriyor Anadolu ve Rumeli Türkleri, insanları. O Türkçeleşme sürecine Bedreddin yetişemiyor. Ama asıl Bedreddin'den sonra bir sürü kitaplar yazılmaya başlanıyor. Türkçe böyle ciddi bir kültür dili olmaya ancak 15. yüzyılın içinde başlıyor.

Dünya kadim midir, değil midir? Bedreddin'de hep geçiyor hatta Bedreddin'in o yüzden öldürüldüğü söyleniyor ya! Âlemin de kadim olduğunu söylemiş.

Halbuki Ortodoks görüşe göre âlem yaratılmış olandır. Yaratanla yaratılmış olanı kesin çizgilerle birbirinden ayırmazsan sapkınlığa yol açmış olursun.

Ama Bedreddin'de de, Hurufi'lerde de âlem, hatta insan ya da bunların bir özü, bizzat cismi değil ama özü kadim. Her zerresi, onlar da kadim. Böyle soruları soruyorsun. Bunlar çok eski sorular aslında İslamiyet'in ilk yıllarında da çok sorulmuş ama sonradan bir Ortodoksi çıkıyor, bu soruların üstüne kapanıyor, külleniyor.

Hiç olmazsa bunlar yanan sorular olmaktan, böyle yakıcı sorular olmaktan çıkıyor.

Tasavvufun ikizleri Vahdet-i Mevcut ve Vahdet-i Vücut

Şeyh Bedreddin'in felsefesinde benim için en karmaşık konu *Varidat'*ında ortaya çıkan Vahdet-i Mevcut felsefesi-ydi. Bu kavramın ünlü sufi mutasavvıf Hallac-ı Mansur'un Vahdet-i Vücut'undan ne farkı vardı? Vahdet-i Vücut en yalın haliyle kırılıp tuzla buz olan bir aynanın parçalarının dağıldığı gibi Tanrı'nın, Allah'ın, kâinatın her insanda biraz var olduğuydu.

Vahdet-i Mevcut ise Tanrı'nın, Allah'ın bizzat kâinattaki her şey olduğuydu.

Gölpınarlı Bedreddin'in *Varidat'*ındaki Vahdet-i Mevcut felsefesini şöyle açıklıyordu:

*Varidat'*taki konuların en önemlisi Mutlak Varlık ve varlığın birliğidir (Vücut-ı Mutlak, Vahdet-i Vücut).

Bedreddin'e göre Tanrı zati bakımdan her şeyden münezzehtir; fakat zuhura bir meyli vardır ki bu zatın iktizasıdır; bu iktiza zuhuru icab eder. Her şey onun sıfatı ve suretidir. O her şeydedir; her şey de ondadır. (...) "Vahdet-i Vücut"da kâinatın âdem oluşu ikinci planda kalıyor ve bu inanç daha ziyade "Vahdet-i Mevcud"a yaklaşıyor. "Mutlak varlıkla beraber âlem mevcuddur."³¹

En yalın haliyle, Vahdet-i Mevcut anlayışına göre görünmeyi isteyen mutlak varlık Tanrı, Allah sadece insanda değil, âlemdaki (evrendeki, kâinattaki) her şeyde, bütün varlıkların hepsinde ve toplamında mevcuttu.

“Varidat”ın başına gelenler

Hukukçu Necdet Kurdakul Şeyh Bedreddin’in *Varidat*’ının 25-30 yapraklı küçük bir risale (kitapçık) olduğunu ve ancak Kanuni Sultan Süleyman zamanında ortaya çıktığını yazıyor:

Varidat’ı oluşturan derslerin Bedreddin tarafından ne-rede ve ne zaman verilmiş olduğu şimdiye kadar kanıtlanmış değildir. Esasen Bedreddin’in ölümünden sonra kitap haline getirilmiş olduğu anlaşılan *Varidat*’ın mevcudiyetinden de, Kanuni devrine kadar kimsenin haberi yoktur. (...) Şakayık-i Numaniye’de *Varidat*’ın adına rastlanır ki bunun da kaynağının zikredilmemiş olmasına rağmen, eserin “tarz-ı ifadesinden”, Bedreddin’in torunu Hafız Halil’in kaleme almış olduğu *Menakıbname-i Şeyh Bedreddin* olması gerekir. *Menakıbname*’nin Fatih devrinde yazılmış olmasına rağmen ortaya çıkarılmayarak tıpkı *Varidat* gibi Kanuni devrine kadar gizli tutulmuş olduğu anlaşılmaktadır.³²

Avukat Necdet Kurdakul *Varidat*’ı özellikle hukuki açıdan ele alıyor. Tarihten örnekler vererek, *Varidat*’ın aslında bir hukuk felsefesi olduğunu düşünüyor.

Kanuni Sultan Süleyman’ın Şeyhülislamı Ebussuud Efendi’nin babası olan İskilipli Yavsi Muhammed Muhyiddin İmadi, Bedreddin için “hakkı bilen arif”, Bedreddin’in *Varidat*’ı hakkındaysa; “bu yapıtın aslında bir hukuk felsefesi” niteliğinde olduğunu hayranlıkla ifade etmiştir.³³

Kurdakul’a göre de *Varidat* Bedreddin’in İznik’te verdiği derslerden değil, Mısır’dan dönüşünde Edirne’deki

zaviyesinde verdiği derslerden oluşmuştur. Kanıt olarak Hafız Halil'in *Menakıbnâme-i Şeyh Bedreddin* kitabında yer alan Bedreddin'in eserlerinin yazılış sırasını gösteriyor. Bu sıralamada *Varidat* Bedreddin'in altıncı kitabıdır. Daha önce yazdığı beş kitabın hepsi de fıkıh üzerinedir.

1- *Ukûdü'l-cevâhir (Maksud'a şerh)*

2- *Letâifu'l-İşârât Şerhi*

3- *Câmiu'l-Fusûleyn*

4- *Teshîl*

5- *Nuru'l-Kulûb*

6- *Varidat*

Doktorasını Prof. Irène Mélikoff'la Strasbourg'da yapan Prof. Ahmet Yaşar Ocak kitabında Bedreddin ve *Varidat* hakkında kendi düşünceleri kadar tarihi kişilerin kanaatlerine de yer verir. Ocak'a göre 25-30 yapraklı küçük bir risale olan Bedreddin'in *Varidat*'ı bir derlemedir.

Ahmet Yaşar Ocak kitabında Kâtip Çelebi'nin *Varidat*'a olumlu bakanlardan şöyle söz ettiğini belirtiyor:

Kanuni'nin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin babası olan Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi *Varidat*'ı olumlayan bir şerh yazmıştı. Onun gözünde Bedreddin "dinin parlak ayı, ariflerin güneşi" olmuştu.³⁴

Şeyh Bedreddin'in *Varidat*'ı yüzyıllar boyunca sevilmiş, çoğaltılmış bir metin olmasına rağmen *Varidat*'ı yok etmeye çalışan birçok etkili ve yetkili kişi de boş durmamıştı. En ünlü *Varidat* düşmanları Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520-1566 arasındaki 46 yıllık padişahlığı sırasında şeyhülislamlık yapmış olan iki kişiydi; Ebussuud Efendi ve Sofyalı Bali.

Ebussuud Efendi: Kanuni Sultan Süleyman'ın şeyhülislamıydı. *Varidat*'ı yakıtranelardandı. Üstelik Ebussuud Efendi'nin öz babası İskilipli Yavsi Muhammed, Şeyh Bedreddin *Varidat*'ını takdir ederek hukuk felsefesi olarak övmüştü.

Sofyalı Bali: Kanuni Sultan Süleyman'ın şeyhülislamıydı. Şeyh Bedreddin'in ve Bedreddinilerin can düşmanıydı. İftiralar atarak yok edilmelerini istemişti.

Aziz Mahmud Hüdai, Bedreddin'den nefret eden bir din adamı, mevki, makam sahibiydi. Türbesi Üsküdar, Doğancılar'da bugün de kutsal bir ziyaret yeri halindedir. Hüdai Vakfı'nın web sayfasında Aziz Mahmud Hüdai "Cihan padişahlarına yön veren eşsiz bir maneviyat sultanı ve bir asra yakın ömür sürmüş, sekiz padişah devrini idrak etmiş bir gönül sultanıdır," diye anlatılıyor.

Arif Hikmet Bey 19. yüzyılda Tanzimat Dönemi'nin şeyhülislamıydı. Arif Hikmet Bey, *Varidat*'ın yazılmasından 400 yıl sonra bile Şeyh Bedreddin'in *Varidat* kopyalarını toplatıp yaktırdı.

Kurdakul, Şakaik-i Numaniye tarihine atfen anlattığı bir öyküde *Varidat*'ın ve *Varidat* sahiplerinin başına gelenleri anlatıyor:

Alaüddin Aliyy-ül Arabi'yi Manisa civarında bir imam ziyarete geldiğinde kendisinden intişar eden kötü bir koku duyulmuş ve bu sırada kötü kötü kokan imamın cebinden *Varidat*'ın düştüğünü gören Aliyy-ül Arabi risaleyi inceleyip kokunun bundan çıktığını söyleyerek imama yakmasını teklif etmiştir. İmam bu teklife uymadığı için evi yanmıştır. Bu tarihten 300 yıl kadar sonra, Tanzimat Dönemi şeyhülislamlarından Arif Hikmet

Bey'in bulduğu bütün *Varidat*'ları kendi parasıyla alıp toplayıp yakıldığını öğreniyoruz.

Şakaik'i Numaniye tarihi Ebussuud Efendi'nin babası olan ve *Varidat*'ı severek savunan İskilipli Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi'nin ölümünden 40 yıl sonra yazılmıştı.

Ahmet Yaşar Ocak, kütüphanelerdeki en eski *Varidat* nüshalarının 16. yüzyıldan geriye gitmediğini yazıyor. Melami şeyhlerin "sohbetname"sinin de bu türden olduğunu ve bu eserlerin ait oldukları kişinin kaleminden çıkmadığını, sohbetlerinden, sözlerinden, sorulara yanıtlarından oluştuğunu belirtiyor.

Varidat'ın 1405-1407 arasında düzenlenmiş olması ihtimaline karşı, Bedreddin'in ölümünden sonra düzenlenmiş olabileceğini savunuyor. Çünkü *Varidat*'ta bazen Şeyh için "Allah ona rahmet etsin," deniyormuş.³⁵

Ocak'ın Şeyh Bedreddin'in takipçileri Bedreddiniler hakkındaki görüşleri bir çelişkiyi, uyumsuzluğu işaret ediyor. Ona göre Bedreddiniler veya Simaveni(ler) taifesi Balkan Alevileridir. Bedreddin Sünni bir âlim olmasına rağmen mensuplarının Alevi olması bir çelişkidir.

Şeyh Bedreddin'in Alevi olduğu söylenemez çünkü şeriat fıkıhı âlimidir. (...) Bu zıtlıkları bir araya getiren Şeyh Bedreddin ihtilalini eşitlikçi, din ve etnik ayrım gözetmeyen, bağdaştırmacı (senkretik) heterodoks ideolojisi sağlamıştı. İhtilale katılanların gözünde artık o sünni bir fakih değil, dünyada cennet vaat eden bir "mehdi" idi.

Ebussuud Efendi, Bedreddin aleyhinde üç fetva veriyor. "Onlar kâfir." Simaveni taifesini evlerinde misafir edenler dahi "birbirlerinin evretlerini icazetleri ile tasaruf eylemek"le suçlanıyor.³⁶

Ocak, *Varidat*'a atf yaparak Bedreddin'in çift kişilikli gibi göründüğünü yazıyor. Birinci kişiliğinde Bedreddin rasyo- nel (akılcı) hatta materyalist bir filozoftur. Çünkü ona göre ruh (can) bedenle kaimdir. Bedensiz ruh yaşamaz. Cennet ve cehennem bu dünyadadır. İkincisinde ise Bedreddin güç- lü, mistik karakterde bir kişilik sergiler.³⁷

Felsefeden siyasete

Cemal Kafadar söyleşimizde Şeyh Bedreddin'in felsefesinin önemine ve siyasetiyle felsefesi arasındaki ilişkilere değindi:

Bedreddin'in bir sosyal düşüncesi var mıydı? *Varıda'ta* da bir sürü felsefi, çok soyut ve sofistike meselelerle ilgili derin karmaşık gözlemler, fikir yürütmeler, analizler vesaire var. Peki sosyal bir fikir çıkıyor mu bunun içinden? Çıkıyor demek ilk cevap gibi ama orada bitmiyor iş galiba. Bedreddin'in tavrı burada dar bir siyaset anlayışından çok daha öte bir şey.

Bizim bugünlerde Foucault ile özdeşleştirdiğimiz bir bilgi arayışı ve iktidar arayışı birlikteliği tezini savunuyor. *Varıda'tan* alıntılırsak:

"Ancak zahir âlimler içi bırakıp hep kabuğa sarılmışlardır. Eğer bunların içleri açılrsa dünya ve başkanlık sevdasından başka hiçbir şey görünmez." Zahir âlimlerinin, şekle takılanların içleri açılrsa orada bir iktidar derdi görürüz diyor. "Bunların bilgi derdi diye sunduğu şey bir iktidar derdidir." Ve şöyle bitiriyor: "Allah böylelerini kahreylesin."

Bütün bunların dışında bir şey daha var bence siyasi bir tavrı olduğuna işaret eden. Asılıyor, niye asılıyor düzene karşı çıktığı için asılıyor. Ama düzene karşı çıkma bugün bile, hadi bugünü bırakalım, eski zamanlarda ille de doğrudan siyasi fikirlerle olmamış. Bildiğiniz gibi dini konularda şu veya bu tavrı almak şu veya bu fikri vermek aynı zamanda siyasi bir sorun addedilmiş. Gerçi bugün bile bence öyle.

KARABURUN

Sıcaktı.

Sıcak.

*Sapı kanlı demiri kör bir bıçaktı
sıcak.*

Sıcaktı.

Bulutlar doluydular.

Bulutlar boşanacak, boşanacaktı.

O, kımıldanmadan baktı.

Kayalardan

iki gözü iki kartal gibi indi ovaya.

*Orada en yumuşak, en sert
en tutumlu, en cömert,
en*

seven,

en büyük, en güzel kadın:

TOPRAK

*neredeyse doğuracak,
doğuracaktı.*

Sıcaktı.

Baktı Karaburun dağlarından O

*Baktı bu toprağın sonundaki ufka
çatarak kaşlarını*

Sıcaktı.

*Bulutlar doluydular.
Neredeyse tatlı bir söz gibi
ilk damla düşecekti yere*

*Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı
Nâzım Hikmet*

Karaburun yarımadası İzmir körfezinden Ege Denizi'ne kısrak başı gibi uzanır. Püfür püfür rüzgârıyla, sert fırtınaları, köpüren deniziyle ünlüdür. Karaburun fırtınadan bir türlü geçemeyen denizcilerin korkulu rüyasıdır. "Karaburun, Karaburun, soğan yemekten ne ağız kaldı ne burun!" diye bir söz vardır mesela, gemide soğan hariç bütün yiyecekleri tükendiği için aç kalma tehlikesindeki denizcilerin tekerlemesidir.

Kat kat burunlarıyla Ege Denizi'ne uzanan Karaburun, rüzgârlarını enerjiye çeviren rüzgâr santralleriyle, rüzgârgülleriyle doluyor. Batıda sanki zıplayınca gidecek kadar yakın duran Sakız Adası, kuzeyde tarihçi Dukas'ın 15. yüzyılda yaşadığı Midilli Adası ve Foça duruyor.

Karaburun'a ilk kez gece gittim. Ekip minibüsümüz zifiri karanlıkta virajlı yolları döne döne ilerledi. Sonunda Karaburun'un en ucundaki Sarpıncık köyüne vardık. Daracık köy yollarında kalacağımız pansiyonu karanlıkta zar zor bulduk. Balkondaki masada alçakgönüllü yemeğimizi yerken aşağıdan ne konuştuğumuzu dinleyen pansiyon sahibinin itiraz eden sesi yükseldi. Şeyh Bedreddin hakkında konuştuklarımızı dinlemiş ve öfkelenmişti. Merdivenleri bir koşu çıkmış ve bağıra çağıra belirttiği kanaatleriyle birlikte karşımızda belirmişti. Doğudan göçmüştü. Karaburun'un yerlisi değildi. Karaburun köylerinde yaşayanların çoğunluğu sonradan buralara yerleştirilmişlerdi. Deyim yerin-

deyse Anadolu'nun uzak köşelerinden tehcir edilmişlerdi. Yaşadıkları yerin tarihinden, kültürel mirasından haberleri yoktu. Börklüce'yi, Bedreddin'i ya hiç tanımıyorlardı ya da hain bellemişlerdi.

Karaburun'da ilk kez kaldığımız Sarpıncık köyünde uygulanan bir âdet olduğunu sonra öğrendim. Herhalde yüzyıllar öncesinden beri süregelen bir âdetti. Ramazan ayının son gününde herkes adağını (kuzu, pirinç, un vb.) götürüyor, caminin altındaki ortak bir mutfakta pişiriyor ve bayramın birinci günü aynı yemeği yiyorlardı. Ortaklaşa pişirilen bu yemek eskiden beri hep birlikte yenirmiş. Ama artık böyle değilmiş. Herkes yemeğini alıp evine götürüyormuş. Belki de bu âdet 15. yüzyıldan, Karaburun'un ortaklaşa hayatından kalmış olabilir miydi?

Börlüce Mustafa İsyarı

*Birdenbire
kayalardan dökölür,
gökten yağar,
yerden biter gibi
bu toprağın verdiğı en son eser gibi
Bedreddin'in yiğitleri Şehzade ordusunun
karşısına çıktılar.
Dikişsiz ak libaslı
baş açık,
yalın ayak ve yalın kılıçtılar.*

Mübalağalı cenk olundu.

*Aydın'ın tüm köylüleri,
Sakızlı Rum gemiciler,
Yahudi esnafları,
on bin mühlid yoldaşı Börlüce Mustafa'nın
düşman ormanına 10 bin balta gibi daldı.
(...)*

*boşanan yağmur içinde gün inerken akşama,
on binler iki bin kaldı.*

*Hep bir ağızdan türkü söyleyip,
hep beraber sulardan çekmek ağı,
demiri oya gibi işleyip hep beraber,
hep beraber sürebilmek toprağı,
ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
yarin yanağından gayrı her şeyde,
her yerde,*

hep beraber
diyebilmek
için
on binler verdi sekiz binini,

Yenildiler.

(Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların zaruri neticesi bu deme, bilirim, o dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim ama bu yürek o bu dilden anlamaz pek. O hey gidi kambur felek, hey gidi kahpe devran hey, der.)

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı
Nâzım Hikmet

Karaburun'da Börklüce Mustafa liderliğinde çıkan isyanlar 15. yüzyılda, Osmanlı tarihindeki ilk büyük isyana kalkışmadır. Karaburun isyanları anlatılarının ne kadarı gerçek, ne kadarı efsane bilemeyiz. Bildiğimiz orada canlı-
raş bir ölüm kalım savaşı yaşanmış olmasıdır. Nâzım Hikmet destanında Börklüce Mustafa'nın azaplarıyla Çelebi Mehmed'in askerleri arasındaki üç kanlı savaşı öylesine duyarlı anlatır ki sanki gözümüzün önünde savaşır.

Börklüce Mustafa'nın lakabı Dede Sultan'dı. Karaburun'un ya da Tire'nin köylerindendi. Aydın Beyliği'nin topraklarında Şeyh Bedreddin'in felsefesini, düşüncelerini yaymıştı. Dede Sultan'ın müritleri arasında hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar vardı. Sisam (Samos) ve Sakız Adası'ndaki Hristiyan keşişlerle de dostluk kurmuştu.

Börklüce Mustafa'nın dervişleri, azapları, Karaburun'da Osmanlı yönetimine isyan bayrağını açmışlardı. Nâzım Hikmet'in ve Dukas'ın *Historia* kitabında yazdığı gibi isyan

edenler "Aydın'ın Türk köylüleri, Sakızlı Rum gemiciler ve Yahudi esnafları", yani Tireli, Ödemişli, Birgili, Ortaklarlı, Aydınlı, Selçuklu (Ayasuluğ), Efesli, İzmirli, Karaburunlu, Sakız Adalı, Alaşehirli, Manisalıları. Teke yarımadasındaki (Antalya) Türkmenlerden tutun da Manisa'ya kadar, Akdeniz'in, Ege'nin verimli topraklarında yaşayanların neredeyse hepsi isyandaydı. Böylesine verimli topraklarda yaşayan o köylüler neden isyan etmişlerdi?

Karaburun'daki isyanlarda Börklüce Mustafa'nın dervişleri Osmanlı ordusuyla üç kez savaşmıştı. İlk iki savaşta koca Osmanlı ordusunu yenmişlerdi.

Üçüncü ve son savaşta Padişah Çelebi Mehmed ordusunun başında oğlu II. Murad'la birlikte başveziri Bayezid Paşa'yı Karaburun'a yollamıştı. Tahminen 10 bin kadar dervişten oluşan Börklüce'nin "Hakikat Savaşçıları", Bayezid Paşa'nın topladığı 30 bin kadar askere yenilmişlerdi.

O savaşların ne kadar kanlı olduğu Karaburun'daki yer adlarından anlaşılıyordu. Hakikat savaşçılarından sağ kalıp da esir düşenler Selçuk'a (Efes-Ayasuluğ) götürülmüştü. Orada Dede Sultan, Börklüce Mustafa çarımha gerilmiş, önünde "İriş Dede Sultan" diye haykıran dervişlerine yapılan işkenceleri izlemek zorunda bırakılmıştı. En sonunda Börklüce Mustafa da korkunç işkencelerle öldürülmüştü. Karaburun isyanları böylece son bulmuştu.

Börklüce Mustafa dervişlerinin isyan yerini görmek ve anlamak için Karaburun'a birkaç kez gittim. 600 yıl önceki savaşlardan kalan izleri aradım. İzmir'den Karaburun'a gündüz gözüyle giderken karşımıza çıkan ilk yerleşim Balıklıova ve Gerence Koyu oldu. Koyun arkasındaki yamaçlar Akdağ'a kadar uzanıyordu.³⁸

O yamaçların arasındaki Gerence boğazının bir başka adı Kanlı Boğaz'dı. Börklüce'nin dervişleri ilk zaferlerini Kanlı

Boğaz'da kazanmış, Padişah Çelebi Mehmed'in askerlerini burada yenmişti. İlk göze çarpan dağ, ova, nehir gibi coğrafî unsurların ürkütücü adlarıydı. O adlar sanki vaktiyle buralarda yaşanmış kanlı savaşların dehşet verici kanıtlarıydı. Vadilerde usul usul akan derelerin adları birbirinden betardi; Cehennem Deresi, Azap Deresi, Kanlı Dere... Bu güzelim coğrafyadaki kan revan hâkimiyeti edebiyata da girmişti. Mehmet Eroğlu, Karaburun'da geçen romanı *Düş Kırğımları*'nda güneşin batışının en muhteşem renklerle, Kömür burnundaki "Kanlı Kaya"dan izlendiğini yazıyordu.



Börklüce azaplarının konakladığı yayla

Karaburun'daki anılarda, anlatılarda genellikle Dede Sultan, yani Börklüce Mustafa vardı ama Şeyh Bedreddin yoktu. Sadece bir kişi, Mordoğan'da ziyaret ettiğimiz emekli öğretmen, güzel insan Hayati Denizkuşu, Dede Sultan'ın isyanıyla birlikte Şeyh Bedreddin'den söz etmişti. Börklüce Mustafa'nın dervişlerinin işkence altında pes etmediklerini,

“İriş Dede Sultan” dediklerini heyecanla anlatırken gözyaşları pırıldıyordu.

Karaburun’da yaşayan Belçikalı Sonia Hanım Akdağ’ı boydan boya dolaşmış, Börklüce Mustafa önderliğindeki isyanların izlerini aramıştı. Patikalarından geçen yürüyüş turları düzenliyordu. Bize Akdağ’da gönüllü bir rehber oldu. Duyduklarını, fark ettiklerini, tahminlerini paylaştı.

Börklüce Mustafa’nın 10 bin kişilik ordusu Akdağ’daki vadilerden Parlak ve Salman köylerinin iç tarafında kalan Yukarıovacık’ta savaşmış olabilirdi. Çünkü onbinlerce insan ancak o kadar büyük bir alana sığabilirdi.

Ovaya dağların arasındaki patikalardan geçerek ulaşıyordu. Patikaların üstünde çeşmeler, güneydoğuda eren yerleri vardı. Aşağıovacık’la Kösedere arasında Balaban, Mahmutoğlu ve Türkmenoğlu sıracası denilen düzlüklerde de altı-yedi tane eski çeşme vardı. Bu kadar çok çeşmenin varlığı, Börklüce’nin ordusunun, dervişlerinin susuz kalmadan orada barınmış olabileceği ihtimalini gösteriyordu.

Kösedere’den Yukarıovacık’a çıktık ve gerçekten de dağların arasında bir düzlüğe vardık. Bir ordunun bile sığabileceği kadar geniş bir alandı. Orada koyunlarını yaymış, ağaç gölgesinde oturan bir çobana rastladık. Çoban bizi yukarıdaki tepeye çıkardı. Tepelerin arasından uzaklarda akan “Cehennem Deresi”ni gösterdi. Oradan dervişlerin savaştıkları Cehennem Deresi’nin fotoğrafını çektik. Börklüce savaşıları o düzlükte yaşamış olabilirdi! Şehir efsanesi olması muhtemel bir başka öyküde ise Aşağıovacık’ta kemikler bulunduğu ve Karaburun’da her yerde beyaz anemonlar yetişirken burada kırmızı anemonlar yetiştiği anlatılıyordu.

İsyanların ardından Karaburun’un 100 yıl kadar iskâna kapatıldığı da söylentiler arasındaydı. Çünkü orada insanların yaşaması istenmemişti. Onun için, toprağı ekip biçme-

melilerdi. Toprağın yeniden vahşileşmesi için en az 80 yıl geçmesi gerekiyordu.

Kösederesi, Boynak, Saip, Mordoğan, Balıklıova gibi birkaç köyün adına 1528’den itibaren rastlanıyordu. Herhalde 1416’daki isyanlardan ancak 112 yıl sonra Karaburun’da hayat başlamıştı.

Börklüce zamanında Karaburun’a Ahırlı ya da Ahurlu dendiği söyleniyor. Dede Sultan’ın yani Börklüce Mustafa’nın dervişlerinin isyanından önce, 15. yüzyılın başında, Ahırlı’da Müslüman Türklerle Hıristiyan Rumlar birlikte yaşıyordu. Börklüce’nin Sakız Adası’na en yakın noktalardan biri olan Karareis köyünde yerleştiği de söyleniler arasındaydı. Börklüce esmer olduğu için Kara Reis ya da Kara Mustafa diye biliniyordu. Belki de köyün adı ondan Karareis’ti. Akdağ’ın eteklerinde Börklüce’nin kılıç, kalkan, mancınık, ok gibi silahlar ürettiği bir mağara olduğunu da duyduk ama mağarayı görmedik. Karareis’in önemi hem Börklüce’nin burada yaşamış olmasından hem de o mağaradan ötürüydü. Karaburun’a ikinci gidişimde eskiden adının Karareis olduğunu öğrendiğim Avcılar köyüne tırmandım. Tepeden görünen Karareis’in yalısı, yani kıyısı Sakız Adası’nın tam karşısında, adaya en yakın noktaydı. Muhteşem bir koy olduğu için artık tatil siteleriyle dolmuştu.

Irène Mélikoff Rusça kaynaklardan yararlanarak yazdığı Fransızca makalesinden yola çıkarak 2000 yılında Anadolu İnançları Kongresi’nde Türkçe bir bildiri sunmuştu. Orada Börklüce Mustafa’yı ve bu coğrafyada yaşayan insanları çok dilli, çok dinli, çok kültürlü yapan şeyi, daha önemlisi isyanın nedenlerini açıklıyordu. Mélikoff, Börklüce’nin neden diğer isyan liderleri Torlak Kemal ve Şeyh Bedreddin gibi asılmadığını, zalim öldürülme biçiminin neden farklı olduğunu da sorguluyordu.³⁹

Börklüce çarmıha gerilmiş ve müritlerinin gözü önünde kesilmişti. Bu korkunç ceza bana her zaman çok şaşırtıcı geldi. Börklüce'nin cezası diğer isyancıların cezasına benzemiyor. Şeyh Bedreddin ve Kalender dervişi Torlak Kemal asıldılar. Bu üç olaya dikkatle bakılırsa: Torlak Kemal'in halk ayaklanması, Ulema Şeyh Bedreddin'in isyanı ve Börklüce'nin hareketi arasında farklar görüyoruz.

Bu üç olay aynı zamanda yer almasına ve üçünün de hedefinin hükümetin (yani yönetimin) devrilmesi olmasına rağmen farklı kabul edildiler. Şeyh Bedreddin isyanı ve Torlak Kemal'in ayaklanması İslam çerçevesinde kalıyordu ve verilen ceza işledikleri suça uygundu. Fakat Börklüce Mustafa hem yoldan sapmış hem de dinine münafık gibi görünüyordu. Nitekim Samos ve Sakız Kâfirleri yani Fraticelliler ile bağlar kurmuş ve onlar gibi fakirliği, malların ortaklaşa kullanılmasını vaaz ediyordu. Onlara göre din evrensel olmalıydı. Hristiyanlara, Müslümanlara ve Yahudilere bir tek evrensel din gerekiyordu. Evrenselcilik ve Ortaklaşacılık (collectivism) genellikle sezgici bilgi, din ve merkezlerde mevcuttu. Bogomil ve Katarların idealiydiler. Anadolu'da bu düşünceler Türklerin gelmesinden önce yaşırdı. Nitekim Kapadokya'da Bizans zamanında Pavlikanların düşünceleri de böyleydi. Onlar Teprike'de (şimdiki Divriği) kuvvetli bir topluluk kurmuşlardı. 10. yüzyılda oradan kovulup Trakya'ya geçmişler ve Plovdiv'i (Filibe) merkez olarak seçmişler.

Tarihçi Anna Komnen, 11. yüzyılda Plovdiv ahalisinin çoğu Manici yani Pavlikan olduğu tezini savunuyor.

Aynı yüzyılda Pavlikanlara yakın olan Bogomiller Ege bölgesine yerleşmeye başladılar. Bu yerler eski za-

manlardan beri uyduucu (heterodox) idiler. Nitekim Menderes havzasında bulunan Alaşehir (Philadelphia) ve İzmir civarları Bogomil merkeziydiler. Bogomilizm Antalya körfezine kadar yayıldı. Daha sonra Antalya'da en önemli Bektaşî tekkesinden biri, Abdal Musa Tekkesi geliştirdi.

Çoğu zaman dine aykırı topluluklar birbiri üstüne yayılmaktadırlar. Örneğin bugün Alevi nüfusu kalabalık olan Sivas-Divriği-Erzincan bölgesi Bizans zamanında Pavlikanların merkezleriydi. Bu yerlerde yaşayan düşünce ve inançlar birdenbire kaybolmadılar. Başka bir biçim alarak yaşamaya devam ettiler.

Aynı nitelikleri Deliorman'da görebiliyoruz. Deliorman asırlardan beri muhtelif isyancıların sığınak yeri olmuş. Orada ve Balkanlar'da diğer yerlerde değişik düşünceler ve inançlar birbirine karışmışlar: Bu karışım Bektaşî tekkelerinin bulunduğu yerlerde belli oluyor.

Prof. Jukov'un makalelerini okuduktan sonra yeni bir soru önüne çıktı: Ortaçağ'da yaşayan aykırı inançlar ve sezgici bilgi topluluklarıyla Sufilik tarafından etkilenen mezhepler birbirine karışmış olabilir mi ve bu karışım ne derecede olabilirdi? Böyle bir sorunu çözmek için biz daha hazır değiliz. Bunu yapabilmek için değişik sezgici bilgi (gnostik), evrensel, dualist cereyanlarını derinden araştırdıktan sonra birbiriyle karşılaştırmak gerekiyor.

Bu cereyanların müşterek idealleri vardır: hoşgörü, insan severlik, şiddetten kaçma. Hepsî kurulan düzene ve resmi dine karşıydılar. Pavlikanlar, Bogomiller, Katarlar veya Sünniliğe karşı olan mezheplerin ise benzer tarafları vardır: sezgici bilgi, evrensellikten gelen inançlar.

Söylediğim gibi, bu benzer tarafları karşılaştırmak ve izlemek için daha hazır değiliz. Bunu yapabilmek için araştırmacıların, hem Türk dünyasının hem de Bizans dünyasının beraber çalışmaları gerekiyor.

Böyle bir araştırma eski İran memleketlerinden ta Akdeniz'e kadar yetiyecek ve bin yıllık bir zamanı kaplayacak. Böyle bir konuyu ancak önsezimizle idrak edebiliriz. Fakat geniş ölçüde ve ortaklaşa yapılan araştırmalar sürebilirse ilginç ve değişik neticelere varabiliriz.

Ve isyan

Dimitris Kastritsis'le yaptığım söyleşide Börklüce Mustafa'nın liderliğinde Karaburun'da, Torlak Kemal liderliğinde Manisa-Kütahya'da ve Şeyh Bedreddin liderliğinde Deliorman'da çıkan isyanların nedenlerini konuştuk. O da Irène Mélikoff gibi daha çok araştırma yapmak gerektiğini söylüyordu:

Geç Bizans döneminde Selanik civarında büyük toprak sahipleri vardı ve köylüler çok kötü durumda olduğu için Osmanlıları kendi toprak sahiplerine tercih ediyorlardı. Belki aynı şey Sakız Adası gibi Bedreddin'in Hristiyanlar tarafından hoş karşılandığı, Latinlerin yönettiği yerlerde de olabilir. Bu adayı Cenevizliler yönetiyordu. Hristiyan Ortodoks köylüler Katoliklerin ve Katolik toprak sahiplerinin baskısı altında oldukları için çoğu zaman Müslümanları Katoliklere tercih ediyorlardı. Belki bu durum sadece bir kaynağa göre, Bedreddin'in isyanının neden Hristiyan-Müslüman kardeşliği temeline dayandığını biraz açıklayabilir.

Şimdi bu gerçekten ilginç bir soru çünkü Nâzım Hikmet ve başkaları Bedreddin'in isyanında, Hristiyanlarla Müslümanları eşit olarak bir araya getirmeye çalışarak bir devlet, kadınlar hariç bütün malların bölüşüldüğü bir tür proto-komünist bir devlet kurmak istediğine yorular.

Ama biz bunu sadece aslında tek bir gezginden (vakanüvis) öğreniyoruz. Dukas'ın tarihi Bedreddin'den değil, Börklüce'den ve Karaburun'dan söz ediyor. Bunun ortak mülkiyet mi, popülizm mi, toplumun gerek Hristiyan gerekse Müslüman alt sınıflarının popülist bir raporu mu olduğunu bilmek gerçekten çok zor.

Fetret Devri gibi bir içsavaşta maddi koşullar çok sert, sefalet diz boyu, tehlike ve güvenlik yokluğu varken, insanlar şiddetten bıkmıştı. Yani belki de proto-komünist fikirler doğrudur. Sultanla halkı arasında bir tür doğrudan ilişki kurulmuş olabilir. Musa bunu denemiş, Bedreddin de Musa'nın ölümünden sonra onun izinden yürümüş olabilir.

Karaburun isyanlarının tanığı tarihçi Mikael Dukas

Karaburun'da, 15. yüzyılda çıkan isyanların en yakın tanığı, karşı kıyıda Foça ve Midilli Adası'nda yaşayan, Türkçe bilen Bizanslı tarihçi Dukas'tı.

Mikael Dukas'ın yine 15. yüzyılda yazdığı *Historia*, (Tarih) adlı kitabı bu isyanları birinci elden anlatan tek kaynaktır. Dukas Foça'da Cenevizli bir tüccarın sırkatibi, yani sekreteri ve/ya da muhasebecisiydi. Karaburun'dan Stilarion diye söz etmişti. Stilarion Rumca koca direk, destek sağlayıcı büyük direk anlamındaydı. Belki Akdağ'ın da başka bir adı olabilirdi.

Dukas *Historia* kitabında uzun uzun Karaburun'u, Borkölce Mustafa'yı anlatıyor:

O günlerde, kırsal yöre insanı kaba saba bir Türk, İonia körfezi (İzmir Körfezi) girişinde doğu yanda, Chios (Sakız) Adası karşısındaki halk tarafından Stilarion diye anılan dağın yöresinde ortaya çıktı. Bu kişinin mülksüz, yoksul Türklere vaaz vererek yaydığı öğretilerine göre kadınlar dışında her şey, örneğin yiyecekler, giyecekler, çift hayvanları, tarlalar ortak mal olmalıydı; "Ben senin evine kendi evim gibi gelebileceğim ve sen benim evime senin evinmiş gibi gelebileceksin; yalnız kadın kız takımı hariç."

Hemen hemen bütün köylüleri kendine mürit edinmeyi başardıktan sonra sinsî tutumla Hristiyanların dostluğunu kazanma çabasına girişti. Bu amaçla ulu orta diyordu ki, "Türklerden bir kişi Hristiyanların Tanrı'ya saygı göstermediğini öne sürerse, kendisi Tanrı'ya saygısı olmayan biridir. (Hristiyanlara kâfir denmesi yanlışır.) Bunun üzerine onun öğretilerini benimseyenlerin hepsi denk gelip de bir Hristiyan'la karşılaşsalar, onu

konuk edip ağırlar oldular, sanki Zeus'un gönderdiği bir melekmiş gibi ona saygı gösterdiler. Böylece her gün bu kişi Chios Adası'na, oradaki halkın ve kilisenin ileri gelenlerine adamlar göndermeye başladı.

Hatta o dönemde adada Trouloté denen manastırda Girit'ten gelme, dünyadan el etek çekmiş bir keşiş vardı. Sahte keşiş (Börklüce) bu yalnız yaşam süren kişiye kendi naiplerinden ikisini gönderdi; bunlar en sadesinden birer hırka giymişlerdi, başları tıraşlı ve açık idi, yalınayaktılar, başları açık ve sade giyimliydi; bunlar iletilecek sözler getiriyorlardı ve o sözlerde (Giritli keşişe hitaben) şöyle deniyordu: "Ben de dünyadan el etek çekme yaşamında seninle yoldaş kişiyim ve senin Tanrı'na ben de tapmaktayım. O nedenle bu akşam, deniz üzerinden çıplak ayakla yürüyerek seninle görüşmeye geleceğim."⁴⁰

Dukas, Börklüce ve Şeyh Bedreddin

Dimitris Kastritsis, Şeyh Bedreddin isyanını inceleyen makalesinde Mikael Dukas'ın Börklüce Mustafa diye anlat-tığı kişinin Bedreddin olabileceğini öne sürüyor. Dukas'ın insanları konuşturma huyu olduğunu ve aldığı bilgilerin çoğu sözel de olsa tarihi kayıtlarının paha biçilmez değerde kaynaklar olduğunu düşünüyor. Çünkü Dukas Türkçe bili-yordu ve haber aldığı iyi kaynaklara sahipti. Bizanslı soylu bir aileden gelmişti. Ailesi hem Aydınoğulları'na hem de Yeni Foça ve Midilli (Lesbos) Adası'nı yöneten Cenevizlilere sadıktı. Dimitris Kastritsis, makalesinde verimli topraklara sahip Batı Anadolu halkının neden isyan ettiğini araştırıyor-du.

Ankara Savaşı'nın galibi olan Timur'un orduları 1402'de İzmir dahil, işgal ettikleri Anadolu'yu iliklerine kadar sö-mürmüştü. Halkın ellerinden avuçlarından, topraklarından her şeyi aldıktan sonra çekip gitmişti. Bölge insanları açlık ve sefalet içinde perişandı. Özellikle Batı Anadolu toprağıyla, deniziyle tarih boyunca insanları beslemiş, geliştirmiş verimli bir bölgeydi. Artık bu topraklarda yaşayanlar ye-tiştirdikleri ürünü kendileri kullanmak istiyorlardı. Timur gittikten sonra bir de Osmanlılara ağır vergiler vermemek, bitmez tükenmez savaşlarda ölmek, oğullarını yitirme-mek için ayaklanmışlardı. Dukas'a göre bu ortamda Börklüce Mustafa'nın ve dervişlerinin ortaya attığı malların ortak kullanılması fikri halka cazip gelmişti. Tire'yle Aydın ara-sında Ortaklar kasabasının adı o günleri çağrıştırıyor.

Kastritsis makalesinde Fetret Devri'nde çıkan isyanların 1240'lardaki büyük Babai isyanlarının; Şeyh Bedreddin'in öğretilerinin ise İbn Arabî ve Mevlânâ Cemaleddin Rumi'nin öğretilerinin devamı olduğunu belirtiyordu.⁴¹

İznik'ten Deliorman'a "Ben yürürüm yane yane"

Şeyh Bedreddin Karaburun'da patlayan isyanları duyunca İznik'ten gizlice ayrılmıştı. Kastamonu'daki İsfendiyar Beyliği'ne sığınmıştı. İsfendiyar Beyi'nin Musa Çelebi'nin eski dostu olmasına güveniyordu. Oysa Osmanlı Padişahı Çelebi Mehmed'in gazabından korkan İsfendiyar Beyi, Şeyh Bedreddin'i kısa bir süre ağırladıktan sonra, Sinop'tan bir gemiye bindirerek Kırım'a göndermişti. Fakat o gemi Karadeniz'in ortasında rotasını değiştirmiş, Dobruca kıyılarında Şeyh Bedreddin'i bırakıp kaçmıştı.

Rus edebiyatçı Radi Fiş *Ben de Halimce Bedreddinem* adlı romanında bu olayı anlatır. Öyle ki Bedreddin'i kıyıda terk eden gemi denize açılınca önce korsanların saldırısına uğramış, sonra alev alev yanmış. Şeyh Bedreddin'i karşılamak için Dobruca ve Deliorman'dan gelen binlerce takipçisi kıyından o geminin yanarak battığını görmüş.⁴²

Şeyh Bedreddin İznik'teki sürgünü neden terk etmiş, çiçeği burnunda Padişah Çelebi Mehmed'in cezasını neden reddetmişti?

Michel Balivet bu olayı *Menakıbnâme*'yi başka kaynaklarla karşılaştırarak anlatıyor. Yazar, torun Hafız Halil'in Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşadığını ve dedesi Şeyh Bedreddin'in *Menakıbnâme*'sini resmi tarihe uygun yazdığını biliyoruz.

Kırım'a gitmekten vazgeçen Bedreddin, sonucu ne olursa olsun Edirne'ye dönmeye karar verir. Osmanlı vakanüvisleri o andan itibaren vekayınamelerde huruc-ı İbn-i Kadı Simavi adı verilen Bedreddin'in tahtı ele geçirmek için Tuna bölgelerinden (özellikle de Deliorman'dan) başlayarak örgütlediği düzenli bir isyandan söz ederler. *Menakıbnâme* ise her türlü

askeri harekât konusunda sessiz kalmakla yetinmeyerek, Bedreddin'in Edirne'ye yürüyüşünü sadece yeni yazmış olduğu *Nuru'l-Kulûb* adlı yapıtını Sultan'a sunma arzusuyla açıklar.⁴³

DELİORMAN

*Bu orman ki Deliorman'dır gelip durmuşuz
demek Ağaçdenizi'nde çadır kurmuşuz.
"Malûm niçin geldik,
malûm derdi derunumuz" diye
her daldan her köye bir şahin uçurmuşuz.
Her şahin peşine yüz aslan takıp gelmiş.
Köylü, bey ekinini, çırak çarşısı yakıp
reaya zinciri bırakıp gelmiş.
Yani Rumeli'nde bizden ne varsa tek mil
kol kol Ağaçdenizi'ne akıp gelmiş...
Bir kızılca kıyamet!
Karışmış birbirine
at, insan, mızrak, demir, yaprak, deri,
gür genlerin dalları, meşelerin kökleri.
Ne böyle bir âlem görmüşlüğü vardır,
ne böyle bir uğultu duymuşluğu var
Deliorman deli olalı beri...*

*Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı
Nâzım Hikmet*

Bindiği gemi Şeyh Bedreddin'i Dobruca kıyılarına bırakıp gitmiş. Orada onu Deliorman'da binlerce insan bekliyormuş. Ondan sonra gittiği her yerde heyecanla karşılayanlar

arasında sadece Türkler, Pomaklar gibi Müslümanlardan değil, Vlahlar (Ulah), Gagavuzlar gibi Hıristiyanlar da varmış.

Michel Balivet Şeyh Bedreddin'in Deliorman'da neden muazzam bir sevgi ve coşku seliyle karşılandığını kitabında anlatıyor:

Musa'nın eski taraftarlarının Dobruca'daki Hıristiyan Gagavuzlarla, Bedreddin'in atası olduğu varsayılan İzzeddin Keykâvus'un soyundan gelen ve Edirne'de, Serez'de olduğu gibi Silistre'de, Varna'da da yaşadıkları belirtilen kişilerle bir arada bulunduğu Aşağı Tuna ve Bulgaristan bölgelerinde, Bedreddin'in çok iyi karşılandığı anlaşılmaktadır. Üstelik Şeyh, kazasker olduğu dönemde bu bölgelerde çok iyi bir izlenim bırakmıştır. *Menakıbnâme*'deki bu belirlemeler Bedreddin'in 1411 ile 1413 arasında ateşli taraftarlar kazanmayı başardığı Balkanlar'daki militan eylemini doğrular. 17. yüzyılda hâlâ etkin bir Bedreddiniye merkezi olan bu bölgede, Hafız Halil, Duğalar adındaki bir Bedreddini köyünden özellikle söz eder.⁴⁴

Dobruca'da Bedreddin'i karşılayanlar, Deliorman'da Osmanlı yönetimine karşı yeniden isyan bayrağını açtıkları zaman Çelebi Mehmed "Düzmece" Mustafa'yla savaşmak için Selanik'i kuşatmaktaydı.

Michel Balivet, kayıp sanılan Yıldırım Bayezid'in en küçük oğlu "Düzmece" Mustafa'nın 1415-16'da Sinop'ta İsfendiyar'ın sarayında olduğunu, sonra Eflak voyvodası Mircea ile işbirliği yaparak Bulgaristan'da eyleme geçtiğini belirtiyordu.

Dimitris Kastritsis Deliorman'daki isyanların ardındaki karmaşık ilişkilerden söz ediyordu:

Hatta görünüşe göre Eflak, Bedreddin'i korumak için askeri güçlerini de kullanıyordu. Deliorman ve civarındaki bütün bölgelere Valahya üzerinden gidiyordu. Peki bu ilişkiler neden bu kadar yakındı? Bence açıklanabilir bir durum. Öncelikle her ikisi de Osmanlılara karşıydı. Bu kendimize sorabileceğimiz bir soru. Bedreddin, Musa dışında –ki bu da aynı gizemin bir parçası– Osmanlı karşıtı mıydı, değil miydi? Bence, evet. Bazı istisnalar dışında Osmanlı karşıtıydı.

Michel Balivet söyleşimiz sırasında bu gizemli ilişkilere dikkat çekiyordu.

Evet, işte şaşırtıcı olan da bu zaten. Ama diğer durumlarda hep Osmanlı karşıtlarıyla birlikteydi. İsfendiyar, Cüneyd (Aydın Beyi), Mircea (Eflak voyvodası) vd...

Muhtemelen Mircea ve Bedreddin arasındaki ilişkinin sebeplerinden biri de buydu. Ama bu da gizemli. Aslında Bedreddin gerçekten Osmanlılara karşı bir ayaklanma örgütlemek istemiş miydi acaba? Yoksa belki de Selçuklu soyundan gelmesinin rolü mü vardı? Bilmiyorum. Osmanlı karşıtı olduğuna inanıyorum. Evet, Osmanlı karşıtı, Musa hariç. Neden? Neden Musa? Bilmiyorum... Belki pratik ama belki de ideolojik sebeplerden. Dediğiniz gibi Musa, Bedreddin'in fikirlerine değer veriyordu ve bu sayede ilişkileri bir süre yürüdü.

Deliorman'da isyan

Şeyh Bedreddin ve onu Deliorman'da karşılayan binlerce taraftarı üçüncü ve son isyanın kahramanlarıdır.

Çelebi Mehmed, Düzmece Mustafa'yla savaşmak üzere Selanik'i kuşatırken, Deliorman'da patlayan isyanı duyunca derhal kuşatmayı kaldırarak Serez'e çekilmiş ama ordusunu Deliorman'a göndermişti.

Şeyh Bedreddin'i yakalatmak ve isyanı bastırmak istiyordu. Askerleri savaşarak isyancıları yenememişlerdi. Kazanmak için her yol mübah diyerek hile yapmış, tuzak kurmuşlardı. Şeyh Bedreddin müritlerinin, yani Bedreddinilerin kılığına girerek aralarına sızmışlardı. Deliorman'da Şeyh Bedreddin'i ancak hileyle ve tuzağa düşürerek yakalayabilmişlerdi. Sonra Serez'de bekleyen Padişah Çelebi Mehmed'e götürmüşlerdi.

Bedreddiniler anlatıyor

Şeyh Bedreddin'in Deliorman'da nasıl yakalandığını Trakyalı iki Bedreddini'den derviş S.Ç ve D. Baba'dan dinledik.

İki farklı hikâye anlattılar.

D. Baba'nın hikâyesi

Şeyh Bedreddin hakkında duyduğumuz ilk hikâyeyi D. Baba'dan dinlemiştik. O da 93 Harbi'nde Bulgaristan'dan göçmüş bir ailenin torunuydu.

D. Baba işçi emeklisiydi. Her katına bir çocuğunu yerleştirdiği küçük bir apartmanın birinci katında yaşıyordu. İstanbul'daki evine yaptığımız ziyaretlerden birinde dedelerinden duyduğu haliyle, Şeyh Bedreddin'in Deliorman'da yakalanmasını anlattı:

Bedreddin ormana girmiş. O ormandayken padişahın askerleri ormanı yakmaya kalkmışlar. Çıkmış karşılarına, "Ne oldu," demiş. "Bedreddin diye birisi girdi. Ormanı yakacağız, Onu yakacağız," demişler. "Bir Bedreddin için orman yanar mı?" demiş. "Ormanın içinde kaç tane canlı var, o canlılar da yanacak, yazık günah değil mi?"

"Ne yapalım, tutamıyoruz," demişler. "Bedreddin'i görseniz tanır mısınız?" diye sormuş. "Tanırız," demişler. Bir silkinmiş Bedreddin askerin karşısında. "Buyurun," demiş, "madem beni arıyorsunuz, yakmayın ormanı, götürün nereye götürecekseniz."

Kelepçeyi koyuyorlar ellerine, iki tane asker veriyorlar yanına, yürü bakalım, hadi götürün. Götürürlerken Bedreddin kelepçeyi boşandırıyor. Ona göre güç durum mu var? Bu sefer tutuyor, "Oğlum nasıl kelepçe vurdu-nuz bana," diyor, "boşandı bu, doğru dürüst yapın."

Biraz daha gidiyor, yine boşanıyor. "Çocuğum," diyor, "sizin kelepçenizde hayır yok." O zaman yine vurmaya kalkıyorlar. Askerin biri diyor ki, "Baba, biz sana kelepçe vuramayız, beraber gidelim. Sen bağısız git," ve götürüyorlar Serez'e artık.

Hikâyeyi D. Baba'nın eşi anabacı Z. Ana tamamladı: "Orada askerlere, 'Bağlayın benim ellerimi de siz zarar görmeyin, bağlayın benim ellerimi de, bağlı görsünler,' demiş."

Sonra D. Baba Şeyh Bedreddin'in tarihteki ve siyasetteki yerini yorumladı: "Yani Bedreddin dediğimiz şahıs, kendine yönelik çok doğru bir kimseydi ama şeylik yaptılar, kaptırmayalım koltuğu diye. Zaten kaptırsa Bedreddin oturacak diye korkuyor. Halbuki Bedreddin bulmuş yolunu, bulmuş hakkını mesela. Ne işi var o yalancı koltukta? Hileli koltukta ne işi var onun? "Ama bizim insanımız şimdi de öyle, her zaman öyle."

Anabacı Z. Ana ekledi: "Cennet, cehennem hep bu dünyada."

Derviş S.Ç.'nin hikâyesi

Kıdemli Bedreddini derviş S.Ç.'yi Kırklareli'nde evinde ziyaret ettiğimiz zaman Şeyh Bedreddin'in yakalanmasının hikâyesiyle birlikte *Varidat*'tan bir alıntıyı anlattı:

Deliorman'a gidince padişah teslim olması için haber gönderiyor. Padişah'a bazı yandaşları diyor ki: "Sen burada padişahlığını devam ettir ama Bedreddin'in arkasında binlerce müridi var." O da teslim olması için haber gönderiyor. Şeyh Bedreddin oradan, ona mucizesini göstermek için, bir pamuğun içine bildiğimiz bir meşe, kor diyoruz ya, köz mü diyorlar, kömür, yanan bir

kömür gönderiyor padişaha. Kömür yanık ama pamuğu yakmamış. O zaman padişahlar tabii inanır mı öyle şeye? Bu diyorlar sihirbaz. İnanmıyor gene ve kolluk kuvvetlerini gönderiyor, Şeyh Bedreddin'i yakalatmak için. O da oradan işte devranını sürüyor. Tabii bu adamlar ölümden de korkmuyorlar, Hakk'a teslim olmuş kişi. Orada –o zaman Türkiye sınırları içinde tabii buralar–, Serez'de asıyorlar.

*Varidat'*ında, bir yerinde şöyle bir yazısı var. Benim çok dikkatimi çekmiştir: Musa Peygamber diyor ki; "Ya rabbim ya Resullullah, bana cemalini göster." Allah'tan bir nida geliyor tabii görüntü yok. "Ya Musa çık Tur Dağı'na," diyor. Musa Tur Dağı'na çıkıyor. Bakıyor kimse yok. Ondan sonra, "Ya Resullullah, diyor bana cemalini gösterecektin ya," diyor. O zaman bir nida geliyor. "Ya Musa," diyor "dön de kendine bak! Daha cemal mi arıyorsun?"

*Varidat'*ında yazar bu, Sen dön de kendine bak demek, işte anla...

Yağmur çiseliyor,
korkarak
yavaş sesle
bir ihanet konuşması gibi.
Yağmur çiseliyor,
beyaz ve çıplak mürted ayaklarının
ıslak ve karanlık toprağın üstünde koşması gibi.
Yağmur çiseliyor,
Serez'in esnaf çarşısında,
bir bakırcı dükkânının karşısında
Bedreddinim bir ağaca asılı.
Yağmur çiseliyor.
Gecenin geç ve yıldızsız bir saatidir.
Ve yağmurda ıslanan
yapraksız bir dalda sallanan şeyhimin
çırılçıplak etidir.
Yağmur çiseliyor.
Serez çarşısı dilsiz,
Serez çarşısı kör.
Havada konuşmamanın,
görmemenin kahrolası hüznü
Ve Serez çarşısı kapatmış elleriyle yüzünü.
Yağmur çiseliyor."

Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı
Nâzım Hikmet

Bedreddin'in izindeki yolculuğumuz sonunda bizi Serez'e götürdü. Şeyh Bedreddin, Deliorman'da yakalayanlar onu Serez'de bekleyen Padişah Çelebi Mehmed'e götürdükten

sonra düzmece bir mahkemde yargılanarak idam edilmişti. Müritleri Şeyh Bedreddin'in cansız bedenini ipten aldıktan sonra Serez'de yaptıkları bir türbeye gömmüşlerdi. Biz Serez'e, Hafız Halil'in bekçiliğini yaptığı o türbeyi aramaya gitmiştik. Şeyh Bedreddin 1416 yılında Serez'in esnaf çarşısında, bir nalbant dükkânının karşısındaki ağaca asılmıştı. O gün yağmur çiseliyordu, Nâzım Hikmet'in şiirinden öyle öğrenmiştik. Ne o çarşayı, ne o nalbantı bulamazdık belki ama türbeyi bulmayı umuyorduk. Serez'den önce gittiğimiz Gümölcine'de gördüğümüz esnaf çarşısı şiirdeki gibiydi ve inceden bir yağmur çiseliyordu.

Şeyh Bedreddin'in türbesi:

"Müşkülünüz olunca bana gelin"

Şeyh Bedreddin'in Serez'de bir türbesinin olduğunu *Menakıbnâme*'de okumuştuk. Bedreddin'in türbesi 500 yıl boyunca Serez'deki bir Kadiri tekkesinin arazisinin içinde korunmuştu. Hatta türbenin girişinde "Müşkülünüz olunca bana gelin" yazıyormuş. Bu zihniyet dede/baba kültüründe vardı.

Serez'deki dar zamanımızın çoğunu o türbeyi aramaya hasrettik. Elimizde bazı adresler vardı. Girit Üniversitesi'nden tarihçi Prof. Elias Kolovos anılarında Şeyh Bedreddin'in türbesinin yıkıldığını ve yerine bir apartman yapıldığını, apartmanın girişinde de bir eczane olduğundan söz ediyordu. Arayıp tarayıp o adresi bulduk. Ama artık ne o eczane ne de o bina vardı. Yerine yeniden başka bir apartman dikilmişti. Herhalde Serez de "kentsel/rantsal dönüşüm"e uğruyordu.

Serez'e gitmeden bir gün önce, Selanik'te Aristo Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olan Veli Aydın'la tanıştık. Yine müthiş bir tesadüftü çünkü Veli Bey Serez'de yaşıyordu, eşi Tania da Serezliydi. Ertesi gün Serez'de ilk önce Veli Bey'le Tania Hanım'ın evine gittik. Evde henüz dokuz aylık güzel bebekleri Eren'le tanıştık. Müslüman bir babanın ve Hristiyan bir annenin oğluydu. Hepimiz merak ediyorduk. Eren'in dini ne olacaktı?

Genç anne Tania'nın bilge yanıtı unutulmazdı: "Onun adı Eren, o ne olacağını en iyi kendi bilir."

Bedreddin'in türbesi ne zaman yıkıldı bilmiyorduk. Veli Bey'le Tania Hanım'ın evindeki Yunanca bir kitapta Serez'in 1912-13'teki Bulgar işgalinden önceki ve sonraki fotoğrafları vardı. Serez'deki Osmanlı yapılarının çoğu 1912-13'teki Bulgar işgali sırasında yakılmış, yıkılmıştı. Acaba Bedreddin'in

türbesi 1416'lerden 1912'ye kadar ayakta kalmış olabilir miydi? Öte yandan 1924'te mübadeleyle Serez'den göçenlerin yanlarında Bedreddin'in kemiklerini de İstanbul'a getirmişlerdi. Belki de o türbe 1924'e kadar ayakta kalmış olabilir.

Serez 19. yüzyılda önemli bir Osmanlı kenti idi. Veli Bey ve Tania Hanım sağ olsunlar, bize yok olan eserlerin yerlerini, Serez'e tepeden bakan yıkık kaleyi, kalenin "Kula" adlı kulesini, "Bezesten"i, yani harap bedesteni gösterdiler. 20. yüzyılın başındaki savaşta Osmanlı eserlerinin çoğu yıkılmıştı. Sonra da apartmanlar yapılmıştı. Gördüğümüz Serez beton apartmanların kenti idi.

Serez'de akşam oldu. Bedreddin'in türbesini bulamamıştık ama artık oradan ayrılmak zorundaydık. Malzemeler minibüse yüklenirken 15. yüzyıldan kalma harap bedestenin önündeki ulu çınarlara son kez bakıyordum. Aklımda, "Şeyh Bedreddin burayı bilirdi herhalde, acaba 18 Aralık 1416'da asıldığı ağaç hangisiydi?" gibi tuhaf düşünceler...

Tania Hanım'ın, "Durun gitmeyin, biraz bekleyin," diyen heyecanlı sesini duydum. Sonra ceptelefonundan birileriyle uzun uzun Yunanca konuştu. Telefonu gözleri parlayarak kapattı ve anlattı. Belediye arşivinde çalışan arkadaşlarını aramış ve arşivi açmalarını rica etmişti. Akşam saat sekizden sonra bizim için arşivi açacaklardı. Koşa koşa Serez Belediye arşivine gittik.

Fazla mesai yapmalarına rağmen genç arşiv çalışanları bizi kapıda saygıyla ve güler yüzle karşıladı. Eski Serez haritalarını upuzun bir masanın üzerine açtılar. 19. yüzyıl haritalarında türbenin yerini bulduk. Harita üstünde de olsa "Müşkülünüz olunca bana gelin" diyen Şeyh Bedreddin'in tekkesini ve türbesini bulmuştuk. Sevinçten uçuyorduk. Tania Aydın'ın üstün gayretiyle, görevli gençlerin yardımıyla Serez'deki türbe gözümüzün önünde canlanıyordu.

ŞEYH BEDREDDİN NEDEN ÖLDÜRÜLDÜ?

Irène Mélikoff 1960'larda Bulgaristan'da yaptığı alan araştırmasında gördüklerini, duyduklarını, bulduklarını *Uyur İdik Uyardılar* kitabında anlatıyor:

Şeyh Bedreddin'in, Silistre ve Deliorman'da bulunduğunu Osmanlı tarihçileri doğrulamaktadır. Orada birçok taraftar toplamış olacaktır. Anısına Deliorman'da ve bütün bölgede saygı gösterilir. Öldüğü sanılan günde Kızılbaşlar Serez çarşısında çırılçıplak asılmış olması dolayısıyla, uryanlar semahı adını verdikleri bir *semah* yaparlar. Aynı uryanlar semahının Kars'ta, bilhassa Sarıkamış'ta yapılmakta olduğunu sonradan öğrendim.⁴⁵

Şeyh Bedreddin neden öldürüldü? İdamına 1416'da Deliorman ve Karaburun isyanlarındaki rolü mü, *Câmiu'l-Fusûleyn*'de yazdığı kadınlara kendilerinden önceki içtihatlarla göre değil, vicdanlarına göre karar vermeyi öğütlemesi mi, *Varidat*'ında yer alan felsefesi mi, hangileri; yoksa hepsi mi neden olmuştu?

Çelebi Mehmed, Şeyh Bedreddin'i yakalattıktan sonra neden hemen öldürtmemiş, sahte bir mahkeme kurdurup yargılattıktan sonra astırmıştı. Mahkeme yargılamaya başlamadan önce idam hükmünü vermişti. Nâzım Hikmet'in

destanındaki gibi Şeyh Bedreddin'in kendi idam hükmünü kendi mühürlemesi herhalde ondandı.

Sonrası malum.

Serez çarşısında, nalbant dükkânının karşısında, bir ağaca çırılçıplak asılarak öldürüldü.⁴⁶

İnsanlar öldürülebilirdi ama fikirler öldürüleliyordu.

Şeyh Bedreddin öldürüldükten yüzyıllarca sonra bile, onunla ilişkili herkes ve her şey yok edilmek istenmişti.

Bu uğurda yapılanları yine Ahmet Yaşar Ocak'ın kitabında buluyoruz. Ocak, Bedreddin asıldıktan sonra torunlarından birini ve Deliorman halkını suçlayan iki layihadan –gö-rüş, düşünce belirten hukuki belgeden– söz ediyor.

1- Sofyalı Bali Efendi Layihası: Şeyh Bedreddin'in torunlarından Halife Çelebi'nin faaliyetleri hakkındadır. "Deliorman ahalisi onun müridi ve genç, yaşlı, kadın, erkek bir arada 'cemiyet ve sohbet' edip, 'Cennet şarabı dedikleri budur' diyerek şarap içmekte, En-el Hak diye Şeyh'e secde etmekte, daha sonra mumları söndürerek Sedd-i Şeriat'i yıkmaktadırlar," diyerek Sultan'dan bunların yer-yüzünden temizlenmesini arz etmektedir.

2- Aziz Mahmud Hüdai Layihası: Aziz Mahmud Hüdai Şeyh Bedreddin'in ölümünden 150 yıl sonra I. Ahmed'e sunduğu layihada Şeyh Bedreddin isyanını özetlemekte ve Simavenileri anlatırken birinci layihadan farklı olarak Safevilerle ittifak halinde olduklarını ve Dobruca'daki Işık (Kalenderi) zaviyelerinin kapatılmasını öğütlemekte, Şeyhlerinin tutuklanmasıyla müritlerin yola geleceklerini bildirmektedir.⁴⁷⁻⁴⁸

Şeyh Bedreddin mezarını arıyor

Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* kitabına önsözünü İsmet Sungurbey yazmıştı. Orada Şeyh Bedreddin'in kemiklerinin Serez'deki türbesinden İstanbul'a getirildiğini belirtiyordu:

Prof. Babinger yıllarca durup dinlenmeden araştırmış, Serez'de yaptığı soruşturmada Bedreddin'in türbesi yanında bulunan ve onun geleneğini koruyup sürdürdüğü bildirilen Kadiri Tekkesi dervişlerince ahali mübadelesinde sırasında İstanbul'a götürülmüş olmasının muhtemel bulunduğu sonucuna varmıştı!

Bedreddin'den sonra onun yolundan gidenlerin insancıl ve özgür yaşayışları, hayat görüşleri, gelenek ve görenekleri, Bedreddin'in Serez'deki türbesi ve kemiklerinin oradan İstanbul'a getirilişi konusundaki bilgileri aynen sunuyorum. Son olarak da, yazık ki kimliğini öğrenemediğimiz Hakıyrî'nin, *Menakıbnâme*'nin sonunda bulunup bizlere yüzyılların ötesinden seslenen "Bizüm müşidimiz Şeyh Bedr-i din'dür" mütekerrir mısralı şiirine yer vermekten kendimi alamadım.⁴⁹

Kurşun sandık

İstiklal Savaşı'ndan ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'e Yunanistan Başbakanı Venizelos bir teklif yapmıştı: "Alın buradaki Müslümanları, verin Anadolu'daki Hristiyanları." Atatürk teklifi kabul edince 1924'te Türkiye'yle Yunanistan arasındaki zorunlu nüfus mübadelesi başladı. Anadolu'daki Hristiyanlar Yunanistan'a, Rumeli'deki Müslümanlar Türkiye'ye gönderildi. Mübadele yüzbinlerce insanın evlerini barklarını, topraklarını, köylerini kentlerini terk etmek zorunda kalması demekti.

Mübadeleyle gelen Serezli Müslümanlar Bedreddin'in kemiklerini türbesinden alıp kurşun bir sandık içine koymuşlar ve İstanbul'a getirmişlerdi.

Getirmesine getirmişler ama nedense 37 yıl boyunca toprağa verememişlerdi. Şeyh Bedreddin'in kemikleri o kurşun sandığın içinde 20 yıl kadar Sultanahmet Camii'nin deposunda, 17 yıl kadar da Topkapı Sarayı'nın depolarında kalmıştı. Nihayet 29 Kasım 1961'de, TBMM'den alınan özel bir izinle, Divanyolu'ndaki II. Mahmud'un görkemli türbesinin kapı önüne, toprağa verilebilmişti. Ama toprak mezarın başına bir taş konamamıştı. Mezar taşı, Şeyh Bedreddin'in kemikleri 1924'te Serez'den getirildikten 70 yıl sonra, ancak 1994'te dikilmişti. Mezar taşında adı, doğum ve ölüm tarihleri vardı ama ölüm tarihi nedense ölüm şekli de belirtilerek "idamı" 1418 diye yazılmıştı. Ayrıca öldürüldüğü tarih de yanlıştı. Doğrusu torunu Hafız Halil'in *Menakıbnâme*'de yazdığı gibi 18 Aralık 1416'ydı.

Şeyh Bedreddin'in mezarında "Hava Kurşun gibi ağır"

Şeyh Bedreddin'in mezarını araştırma ve çekimler için birkaç kez ziyaret ettik. Ziyaretlerimizin birine Mehmet Akan da katılmış ve oradakilerle sohbet ederken dehşet verici bir şey öğrenmişti. Şeyh Bedreddin'in mezarında kafatası yoktu.

Şeyh Bedreddin'in mezarının başında o gün hava kurşun gibi ağırdı.

Başka bir gün mezarı Bedreddinilerle birlikte ziyaret ettik. Bedreddiniler Şeyh'lerinin mezarını ilk kez göreceklerdi. Mezarın başına kadar sohbet ederek yürüdük. Gelip durunca derin bir sessizlik oldu. Kimse kıpırdamıyordu Herkes yere mıhllanmış gibiydi. Derken L. Baba sessizce dizlerinin üstünde yere çöktü. Ellerini açarak dua etti. Yüzü Bedreddin'in mezar taşına doğru secdeye vardı. Diğerleri de onu takip etti. Şeyh Bedreddin'in mezarının çevresinde daire şeklinde, muhabbetlerinde yaptıkları gibi yüz yüze, "cemal cemale" diz çöktüler. Şeyh Bedreddin'in ruhuna Fatiha okudular. O sessiz, derin saygı ve sevgi ifadesini görünce gözyaşlarımı tutamadım. Pek kolay ağlayamam oysa.

Görkemli II. Mahmud Türbesi'nin kapı önündeki alçakgönüllü mezarı Bedreddinilerle birlikte ziyaret ettiğimiz gün, yüreklerimiz ve gözlerimiz dopdoluydu.

Başka bir ziyaretimizde Şeyh Bedreddin'in mezarının başında danışmanımız Cemal Kafadar *Varidat*'tan meleklerle ilgili bölümü okudu. Yağmuru yağdıran neydi?

Yağmur tanelerinden her birisinin bir sebebi vardır. Bir damla ancak o sebeple dünyanın bir yerine düşer. Buna damlanın düşmesi sebebi diyelim. Damlayı o yere indiren melek de o sebep ve kuvvetten ibarettir. Her damlanın varlığını teşkil eden cüzlerden her biri için de



bir sebep ve kuvvet bulunur. Bu sebep ve kuvvetler vasıtasıyla o tane teşekkül etmiş ve damla haline girmiştir. Her damla için bir melek vardır ve her damla için birtakım melekler vardır öner-

meleri arasında bir uymazlık yoktur. Bunlardan birincisi damlanın düşmesi sebebini, ikincisi varlık sebeplerini gösterir. Her ikisi de şüphesiz doğrudur. Bunun böyle olması bir kuvvetin bir suret ile temsil edilmesine ve o suretin melek ismiyle adlandırılmasına mâni değildir. Her kuvvet bir suret ile temsil edilebilir ve o surete de melek adı verilir.

Bulgaristan: Demir Baba

DemirBabaŞeyhBedreddin'inmüridiydi;Bedreddini'ydi. Bedreddin'den yüz yıl sonra, Bulgaristan'da yaşamıştı. Demir Baba Türbesi'ne araştırma ve çekim için iki yıl üst üste gittim. İlk yıl türbeye inen yokuşun sağındaki bütün ağaçlara, türbenin kapısına, pencere demirlerine, her yere dilek çaputları bağlanmıştı. Demir Baba Türbesi hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için kutsaldı.

Müslüman, Hristiyan bütün ziyaretçiler çaput bağlayarak Demir Baba'dan dilek diliyorlardı. Ertesi yıl gördüklerimize çok şaşırdık. Aynen Yunanistan'daki Nefes Baba'da olduğu gibi ne ağaçlarda ne de türbede bir tek çaput kalmamıştı. Hepsi temizlenmişti. Herhalde yenilerini bağlamak yasaklanmış olmalıydı.

Demir Baba bir güreşçi, ulu bir kişiydi, Bulgaristan'ın Razgrad kenti yakınındaki Demir Baba'nın türbesi çok önemli bir ziyaretgâhtı. Deliorman'ın sonunda, "Dipsiz Göl" denen kurumuş bir göl yatağının kıyısında kurulmuştu. Tepeden aşağıya inen yolun bir yanında, dipsiz gölün çukurundaki türbenin diğer yanında orman vardı. Bir zamanların büyük Demir Baba Tekkesi'nden geriye sadece türbesi kalmıştı. Demir Baba Türbesi'nin mimarisi de çok farklıydı. Çatısı yedi köşeliydi ve simetri yoktu. Türbenin kapısının altından içeri doğru şırl şırl, pırl pırl bir kaynak suyu akıyordu.

Şeyh Bedreddin'in müridi olması bir yana, Demir Baba'nın kendi kültü de önemliydi.

Demir Baba bütün sufi dervişler gibi mucizeler göstermişti. Bir mucizesinin işareti türbesine bakan tepede bir kayanın üstündeki dev ayak iziydi. Aynı zamanda olağanüstü güçlü bir pehlivan olduğu için ayağını bu kayaya vurmuş ve kayadan su fışkırtmıştı. Hani kayayı sıkça suyunu

ıkarır dedikleri pehlivanlardandı. Topçular ŐenliĐinde ziyaret ettiğimiz Topçu Baba'nın da benzer bir mucizesi vardı. O da topraktan su fışkırtmıştı. Onlar kayalardan, topraktan su bulan, savaŐan gazilerin su ihtiyaını karşılayan kutsal kiŐilerdi.⁵⁰

Bulgaristan ve Eflak tarih boyunca Kalenderilerin ve Torlakların yoğun olarak yaşadığı yerlerdi. Sonradan Bedreddini oldukları iddia edilen Baba İŐhak'la Sarı Saltuk taraftarlarının ve "IŞık Kalenderileri"nin özellikle Deliorman, Silistre, Dulova, Razgrad, İŐperih (Kemallar) ve Zağra'da yaşadığını okumuŐtum. Yüzyıllar boyunca kÖtülenmesine, itibarsızlaŐtırılmasına rağmen Şeyh Bedreddin'in felsefesi, dünya görüşü halkın içinde ve yüreğinde yaşamaya devam ediyordu.

“Şeyh Bedreddin’in İzinde” yürüyüşü:

Silistre’den Razgrad’a

Haberi Bulgaristan göçmeni arkadaşşımdan aldım. Razgrad’da yayımlanan Bulgarca bir gazetede okumuştı.

Silistre’den başlayan, Deliorman’dan geçip Razgrad’da biten “Şeyh Bedreddin’in İzinde” diye bir yürüyüş düzenleniyordu. Organizasyonu Bulgarlar yapıyordu. Hemen onlarla iletişim kurduk ve o yürüyüşe Silistre’den katıldık. Silistre’nin adını çoğumuz Namık Kemal’in ünlü eseri *Vatan yahut Silistre*’den biliriz. Tabii bir de Şeyh Bedreddin’den...

Bedreddin, Dobruca kıyılarından Deliorman’a giderken Tuna Nehri’nin kıyısındaki Silistre’den geçmiş olmalıydı. O yüzden Silistre’ye giderken çok heyecanlandım. Heyhat, Silistre geniş yatağında usul usul akan Tuna Nehri’nin kıyısında ydı. Tuna Nehri’nin durgun akan kızıl kahve, çamurlu sularında insanlar küçük kayıklarda balık tutuyorlardı. Pırıl pırıl güneşli bir gündü. Buna rağmen Silistre karanlık ve ıssızdı. Silistre halkı sanki kenti terk etmişti. Kahramanlık destanlarının Silistresi bu muydu? Heyecan yerini yine düş kırıklığına bırakmıştı. Gerçekten de büyük bir işsizlik vardı. Kentin ekonomik hayatı çökünce, işyerleri, fabrikalar kapanmış, işsiz kalan insanlar da çekip gitmişlerdi. Silistre’de de hava kurşun gibi ağırdı.

“Şeyh Bedreddin’in İzinde” yürüyüşü aslında bir yürüyüş değildi. Silistre’den Razgrad’a kadar otomobillerle gittik. Karayolu dardı, uzun ve dolambaçlıydı. Bulgarlar konvoylar halinde katılmışlardı. Otomobillerin pencerelelerinden bayraklar sallıyorlardı. Konvoy kentlere, kasabalara, köylere uğruyordu. Okulları ziyaret ediyor, Şeyh Bedreddin hakkında konuşmalar yapıyorduk.

Ziyaret edilecek okulları ilginç bir yöntemle seçmişlerdi. Önce Şeyh Bedreddin hakkında bir kompozisyon yarışması

açmışlardı. Yarışmayı kazanan öğrencilerin okullarına gidiyor, en iyi kompozisyonu yazan öğrencilere törenle ödülleri veriliyordu. Ödül kazanan öğrenciler de kompozisyonlarını okuyorlardı.

Dulova'daki ortaokulda Maria ve Aydan, Şeyh Bedreddin hakkında birlikte yazdıkları kompozisyonla ödül kazandılar. Maria törende yazıyı Bulgarca okudu.

Tören bitince iki kız öğrenciyle bir söyleşi yaptım. Tabii ki Aydan Türkçe, Maria Bulgarca konuştu. Nasıl birlikte çalıştıklarını, araştırdıklarını ve o ödül kazanan kompozisyonu nasıl yazdıklarını anlattılar. Tam da Bedreddin'in felsefesinde uygun bir ortak çalışma yapmışlardı.

Başka bir köyde Amerika'da okumuş, şakacı bir Bulgar genci, bir yıl önceki "Şeyh Bedreddin'in İzinde" yürüyüşünde karşılaştığı komik olayı anlattı. Ciddiye alsaydı olay çıkarabilirdi oysa.

Bir Rumen köyüne gitmişlerdi. Köylülerin konuştuğu dil ve ilkokulun eğitim dili Türkçeydi. "Şeyh Bedreddin'in İzinde" yürüyüşüne katılanlar kompozisyon ödülleri verirken çocuklara, "Yabancı dil öğreniyor musunuz?" diye sormuşlar. Çocuklar hep bir ağızdan, "Eveet," diye haykırmışlardı. İngilizce ya da Almanca olduğu düşünülerek sorulan, "Hangi dil?" sorusunu çocuklar yine hep bir ağızdan, "Bulgarcaa," diye yanıtlamışlardı! Bulgaristan'daydı o köy zaten.

Deliorman'da, Silistre'den Razgrad'a kadar hatırı sayılır bir Türk-Müslüman nüfus yaşıyordu. Öyleyse o bölgede yaşayan Türkler, Müslümanlar, Aleviler Şeyh Bedreddin adına yapılan bu etkinliğe neden katılmamışlardı? Bu yürüyüşü neden Bulgarlar düzenlemişti?

Merak edip soruşturunca nedenini öğrendim. Özellikle katılmak istememişlerdi. Çünkü bu yürüyüşü organize

edenler arasında Jivkov döneminde isimlerini Bulgarca isimlerle değiştirmeyen Türkleri ihbar eden biri vardı. O yüzden öldürölenler olmuştu. Ürpertici, korkunç bir durumdu! Bulgarlar acaba “şeyh Bedreddin’in İzinde” yürüyüşünü “bakın biz de şeyh Bedreddin gibi çoğulcuyuz” demek için mi düzenlemişlerdi? Zorla isim değiştirtmenin berbat anılarını silmek için mi yapıyorlardı bu etkinliği? Tabii ki sırf isimlerini değiştirmedikleri için eşi, dostu öldürölenler, gönöllerı yaralı, yaraları taze insanlar şeyh Bedreddin’in adının kullanıldığını düşünüyörlardı. Bulgarların bu organizasyonuna katılmayı reddediyörlardı.

Razgradlı mühendis Veysel Bayram büyük bir nezaketle sadece bizi otomobiliyle Silistre’den Razgrad’a götürmek için gelmişti. Veysel Bey zeki, şakacı, güzel bir insandı. Deliorman’da ağaçların gün geçtikçe azaldığını söylüyor, “Artık orman ufaldı geriye bizim gibi deliler kaldı,” diyor-du. Deliorman ya da Ağaçdenizi’nde, kasım ayında, ağaçlar çırlıçılak dallarıyla hakikaten seyrek gibiydi.

“şeyh Bedreddin’in İzinde” yürüyüş koluyla Deliorman’dan geçerek Razgrad’a geldik. Etkinlik oradaki Nâzım Hikmet Tiyatrosu’nda yapılan bir törenle sona ererken Nâzım Hikmet’in *şeyh Bedreddin Destanı*’ndan söz eden kısa bir kapanış yaptılar.

ŞEYH BEDREDDİN'İN MİRASI: AYDINLANMA

Varidat “Bil ki” diye başlıyordu. İnanmanın değil, bilginin önemini vurguluyordu. Şeyh Bedreddin maneviyatı akılla buluşturan bir alan derinliğinin ustasıydı. Ardında yüzyılları aşan, insanların hayatını her zaman etkileyecek olan büyük bir miras bırakmıştı. Osmanlı Devleti’nin ilk yüzyılından seslenen seçkin fıkıh âlimi, devrimci mutasavvıf Şeyh Bedreddin *Varidat*’ında ve *Câmiu’l-Fusûleyn*’de yazdığı gibi manevi mirasında bilmeyi ve kadırlara vicdanın sesini dinlemeyi önermişti. Düşünce, din ve vicdan özgürlüğü Aydınlanma Çağı’nda, 18. yüzyılda Batı’da ortaya çıkan kavramlardır. Şeyh Bedreddin’in 15. yüzyılda savunduğu değerler de sanki 300 yıl sonra savunulan kavramların ilk halidir. Düşünce ve vicdan özgürlüğü günümüzün dünyasında en önemli değerler arasındadır.

Özellikle *Varidat*’ında yer alan bazı düşünceleri sanki erken bir aydınlanma çağrısıdır:

Eğer insan kendi düşüncesinin doğru olduğuna inanıyorsa, bu düşünce uluların düşüncelerinden farklı da olsa, benim fikrim budur diye savunmalıdır, aksi takdirde yalan söylemiş, takiye yapmış olur. İnsan kendi doğrularını sonuna kadar savunmalı, eğer meydan okuması gerekiyorsa da meydan okumalıdır.

Aydınlanma fikri *Sapere Aude* kavramıyla; “Bildiğini söylemeye, herkesin önünde söylemeye, bildiğinle ortaya çıkmaya cesaret et,” diyordu.

Şeyh Bedreddin’in felsefesi belki de bu bağlamda, düşüncüyü dogmalardan, önyargılardan kurtaran; akılcı düşüncüyü, din ve vicdan özgürlüğünü, insan olmanın doğal haklarını savunan Aydınlanma Çağı’nın felsefesine benziyordu.

Atatürk'ün mirası: aydınlanma

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları Aydınlanma Çağı filozoflarından ve 1789 Fransız İhtilali'nin temelinde yer alan "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ve "insan hakları" kavramlarından etkilenmişti. Çatırdayarak birkaç yüzyılda ağır ağır çöken koca çınar Osmanlı Devleti'nin enkazından Türkiye Cumhuriyeti'ni çıkaranlar arasında yine bir Rumeli gazisi Mustafa Kemal Atatürk vardı. Atatürk'ün, "Kabul edilirse mirasım," dediği fikirlerinde Aydınlanmacı düşüncenin etkileri görülüyor:

Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım bilim ve akıldır. Zaman süratle ilerliyor, milletlerin, toplumların, kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve bilimin gelişimini inkâr etmek olur. Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler bu temel eksen üzerinde akıl ve bilimin rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçılarım olurlar.

Şeyh Bedreddin'in akılla maneviyatı buluşturan düşünceleri daha 15. yüzyılda erken aydınlanmanın tohumlarını atmıştı. 500 yıl sonra Mustafa Kemal Atatürk manevi mirası olan akıl ve bilimin rehberliğine giden yolun taşlarını döşemeye başlamıştı.

Geçmiş bugünün içinde saklıydı. Yalnız ve güzel ülkemizi çevremizdekilerden farklı kılan şey herhalde yüzyıllardır tarihin derinlerinden gelen o aydınlıktı.

Milletler büyük evlatlarıyla nefes alır.
Fazıl Hüsnü Dağlarca

Şeyh Bedreddin 1359-1416 yılları arasında yaşamış bir Rumeli çocuğuydu. Şehzadeleri, padişahları eğitmiş, kitaplar yazmış bir fakihti. Vahdet-i Mevcutçu bir mutasavvıftı. Dünyanın insanlara değil, insanların dünyaya ve kâinata ait olduğunu savunan bir sufiydi. Adaletin ve ordunun en yüksek makamında bulunan bir kazaskerdi. İsyanlara ilham kaynağı olmuş; sürgünler, hapisler görmüştü. Deliorman'da tuzığa düşürülmüş, hileyle yakalanmış, sahte bir mahkemede yargılanmış ve 18 Aralık 1416'da Serez'de asılarak öldürülmüştü.

Hacı Bektaş-ı Veli *Makalat'*ında, "Mal ve soy ile şeref olmaz, şeref ancak bilgi ve edepdir," demişti.

Şeyh Bedreddin'in soyağacı ilk (Neandertal) insana kadar giden saf soydandı. Kökü derinlerdeydi.

* * *

*Ben yanmasam, sen yanmasan, biz yanmasak,
Nasıl çıkan karanlıklar aydınlığa?*
Nâzım Hikmet

Şeyh Bedreddin öldürüleli 600 yıl oldu.

"Ölürse ten ölür, canlar ölesi değil," diyen Yunus Emre'nin şiirleri günümüzdeki Bedreddini muhabbetlerinde okunuyor.

İnsanlar öldürülebilir ancak fikirleri kalır. Geriye insanın hakikati, hakikatin ışığı kalır.

“Yönetilen” algıların gerçekleri perdelediği, siyaset erbabının, “Halkın neye inandığı önemlidir, neyin gerçek olduğu değil,” diyerek hüküm sürdüğü zamanlarda yaşıyoruz.

Şeyh Bedreddin felsefi mirasını yazdığı *Varidat*’ında 600 yıldır ne pahasına olursa olsun gerçeği aramaktan yanadır:

“Ey gerçeğin yolcusu umudunu kesme! Sen de tehlikeli yerleri aşarsın; sen de bu ışığı elde edersin.”

Yeryüzünü aydınlatan işte o ışıktır.

Nesilden nesile büyür.

Sevenleri 600 yıldır peşinden yürür.

Şeyh Bedreddin’in ardında bıraktığı izlerin gümüşü ışıkları 21. yüzyılın başına musallat olan kurşuni zamanları aydınlatır.

Bu topraklarda yaşayan 72 milletten insanı biz yapan aydınlık, 600 yıl önce ırk, din, dil diye ayırmadan tüm insanları kucaklayan Şeyh Bedreddin ve benzerlerinin bu dünyadan geçmesi, bir zamanlar var olmasıdır.

21. yüzyılda yeryüzüne yine şiddet hâkim, yine güç ve makam sahipleri insanları birbirine kırdırmaya, çılgınca saldırtmaya devam ediyor.

Kendilerine Taliban, El-Kaide, Boko Haram, İşid (Daeş) ve kim bilir daha neler diyenler vahşi, kanlı eylemleri ve toplu cinayetleriyle her gün dehşet saçıyor. Bu kirli ve puslu havada nefes alabilmek için bile Şeyh Bedreddin’in gerçeğine, öğle güneşi gibi yalansız ve ışıklı yoluna çok ihtiyacımız var.

NOTLAR

- 1 Marc Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- 2 Nâzım Hikmet, *Benerci Kendini Niye Öldürdü?*, Şiirler 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- 3 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 198-201.
- 4 Araştırma yaptığımız coğrafya:
Türkiye: İstanbul, Tekirdağ K. köyü, Kırklareli (L., D., T., A., K., T. köyleri), Edirne, İznik, Bursa, Yenişehir, Domaniç (Bedreddin burada Torlaklarla karşılaşmış), Çavdarhisar (Aizanoi), Alaşehir, Ödemiş, Birgi, Tire, Güme, Eğridere (Nizar), Ortaklar, Selçuk (Ayasuluğ), İzmir, Karaburun, Mordoğan ve köyleri.
Yunanistan: Ammovouno (Simavna), Didymôteicho (Dime-toka), Ferez (Ferecik), Aleksandropolis (Dedeğaç), Komotini (Gümölcine) Via Egnatia yolu, Kavala, Selanik, Serres (Serez) ve Chios (Sakız adası)
Bulgaristan: Dobruca ve Deliorman, Silistre, Dulova, Razgrad, İspirih (Kemallar), Eski ve Yeni Zağra.
Makedonya: Ohrid, Üsküp, Tetovo (Kalkandelen), Kavadarci.
- 5 *Simavnalı Bedreddin*'i Ulusal TV'nin 2007'de yayınladığını genç bir sinemacı arkadaşımдан öğrendim. Hemen baktım. Evet, sağ olsunlar YouTube'a da koymuşlardı. Bir DVD

kopyadan korsan yayın yapılmaktaydı. Yetmemiş belgeselin her karesine, bizim logomuzun üstüne büyük harflerle "Ulusal" logosu basmışlardı. Üstelik son jeneriğinde hepimizin adları şakır şakır akıyordu. Öyle ki sanki bu filmi biz onların siparişiyle yapmıştık. Gayet fütursuz, yalan yanlış bir algı yaratılmıştı. Ulusal TV belgeseli sadece izinsiz göstermekle kalmıyor, isteyene youTube'dan izletiyordu. Pervasız bir telif hakları hırsızlığı karşısındaydık. Daha avukatla görüşürken haber nasıl kanatlanıp uçtuysa, belgesel youTube'dan kaldırıldı. Hak, hukuk, adalet uğruna ömrünü veren Şeyh Bedreddin'in belgeseli "adalet"ten nasibini alamadı.

- 6 Mehmet Akan ve Bedreddin İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda: Mehmet Akan'ın 1970'lerin sonunda yazdığı tiyatro oyununu *Hikaye-i Mahmud Bedreddin* 1980'lerde Ankara Sanat Tiyatrosu'nda sahnelenmişti. "Ben de halimce Bedreddinem," diye biten oyunu İstanbul turnesine geldikleri zaman gördüm. Bedreddin zihnime yine mih gibi çakılmıştı. Mehmet Akan oyununu İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda sahnelerken küçük değişiklikler yaptı. Adını da sadeleştirdi: *Bedreddin*. Birlikte yaptığımız araştırma sırasında gördüklerini ekledi. Ekibimizin çektiği "Bedreddin Muhabbeti" kısmını izledikten sonra oyununu o "Muhabbet"le başlattı. Pek duyurusu, reklamı yapılmamasına rağmen o yıl Taksim sahnesinde, Bedreddin oyunu gişe rekorları kırıyordu. Seyirciler, sessiz sedasız da olsa tiyatroya adeta akın ediyorlardı. Trakyalı Bedreddiniler de bir otobüs tutup İstanbul'a oyunu izlemeye gelmişler ve çok etkilenmişlerdi. *Bedreddin* ertesi yıl yine sessiz sedasız, hatta nedensiz, programdan kaldırıldı. Bir yıl sonra Mehmet Akan kansere yakalandı ve maalesef erkenden aramızdan ayrıldı.

Genco Erkal ve Mehmet Akan, tiyatro tarihimizde çok

önemli yeri olan Dostlar Tiyatrosu'nu birlikte kurmuşlardı. Dostlar'dan önce de birlikte "Genç Oyuncular" hareketi içindeydiler. Mehmet aynı zamanda koreograftı. Dostlar Tiyatrosu'nun çatısı altında halk oyunlarını çağdaş bir yorumla sahneleyen "Dostlar HASAD" (Halk Sanatları Derneği) adlı bir dans tiyatrosu kurmuştu.

Mehmet Akan asıl şöhretini, kaderin garip bir cilvesiyle tiyatroyla ya da halk oyunları ile değil, bir TV dizisiyle kazanmıştı. "Bizimkiler" dizisinde apartman yöneticisi emekli Albay Sabri Bey'i oynamış ve o rolüyle ünlenmişti.

- 7 Jason Goodwin, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, çev. Armağan Anar, Sabah Kitapları - 96, İstanbul, 1999, s. 230.
- 8 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, 1996, s. 66.
- 9 age., s. 70.
- 10 Jason Goodwin, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, çev. Armağan Anar, Sabah Kitapları - 96, İstanbul, 1999.
- 11 Tarih Ütopya İsyan, Şeyh Bedreddin Yaşamı, Felsefesi, İsyanı, der. Barış Çoban, Su Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 13.
- 12 age. V.
- 13 Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1942, s. 292.
- 14 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları - 60, İstanbul, Temmuz 1998, s. 80-81.
- 15 Jason Goodwin, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, çev. Armağan Anar, Sabah Kitapları - 96, İstanbul, 1999, s. 28.
- 16 Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye - Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009, s. 47.
- 17 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the*

Ottoman State, University of California Press, 1996, s. 145-146. *İki Dünya Arasında* kitabında Bedreddin isyanlarından sonraki durumu değerlendiriyor: "Bedreddin isyanının bastırılmasının ardından Balkanlar'daki Türk Müslüman varlığı sonunda Osmanlı varlığına eşitlendi. Bizanslılar ve Venediklilerin sonsuz silah sağladığı, hepsi gerçek olmayan çeşitli Osmanlı şehzadelerinin sadece yerel bağımsızlık (otonomi) isteyen ciddi ayaklanmalarına ara sıra hâlâ rastlanıyordu. Bu rakipler teker teker ortaya çıkarılıyordu. II. Murad'ın dayısı 'Düzmece' Mustafa 1422'de elendikten sonra, Hollywood filmleri gibi seyircileri giderek azaldı."

- 18 Prof. Irène Mélikoff Türkçe bildirisinde, "Le Gnosticisme chez les Bektachis/ Alevis et les interferences avec d'autres mouvements gnostiques" isimli Fransızca makalesinden yararlanmıştı. Makalede Zhukov'un Rusça makalelerinde, Şeyh Bedreddin'den, Aydınöğlu Umur Bey'den, Umur Paşa Destanı'ndan, Sahte Hristiyanlardan (zındık), Börklüce Mustafa ve Katarlardan da söz ettiğini belirtiyordu.

Aşağıdaki Türkçe bildiri Melikoff'un Kültür Bakanlığı ile Anadolu Erenleri Kültür ve Sanat Vakfı işbirliğiyle 23-28 Ekim 2000 tarihlerinde, Ürgüp, Nevşehir'de yapılan Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi'ndeki konuşmasından, kongre bildirilerinin basıldığı, Ervak Yayınları, Bilim Kültür Dizisi *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri* adlı kitaptan alınmıştır:

Örneğin, 1346 yılında Aydın Emiri Umur Paşa Venedik temsilcilerine şöyle der:

İzmir'e karşı düzenlenen Haçlı Seferleri'nden hiç korkmuyorum, çünkü Hristiyan dostlarım vardır.

Umur Paşa'nın Hristiyan dostları kuraldışı/heterodoks inançlı Katolik Gelfler ve Gibelinlerdi. Bunlara Sahte Hristiyan denirdi. 1330 yıllarında, bu sahte Hristiyanlar Efes

yakınlarında yeni bir kent kurmuşlardı ve orada Türklerle birlikte, Ege Denizi'nde bulunan Latin adalarına akın düzenliyorlardı. Bu heterodoks Sahte Hıristiyanlar Katolik veya Ortodoks inançlı Hıristiyanlara karşı Türklerle işbirliği yapıyorlardı.

Sahte Hıristiyan olarak nitelenen kesimler Katarlar ve Bogomillerdi. Bogomiller ve Katarlar, eski Pavlikanlar gibi Manicilik inancına bağlıydılar. XIII. asırda, Alaşehir'de (eski Philadelphia) 16 Katar kilisesi vardı.

1341 yılında, Umur Paşa Korint Körfezi'ne bir akın düzenleyerek Türklerin Keşişlik Adası dedikleri adayı ele geçirmişti. Bu ada Umur Paşa döneminde kuraldışı inançlı Fransiskenlerin merkeziydi. Kuraldışı Fransiskenlilere Fraticelli denirdi. Onların lideri Angello di Claremo adlı bir keşişti. Fraticelliler İsa ve havari gibi dünya malına değer vermeyen fakir bir hayat tarzında yaşıyorlardı. Takip ettikleri inanca Nur dini denirdi.

19 age., s. 95.

20 Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye - Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009, s. 118.

21 age., s. 54.

22 age., s. 59.

23 age., s. 55.

24 *Câmiu'l-Fusûleyn*'in kelime anlamını Erciyes Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Halit Ünal açıklıyor:

Câmiu'l-Fusûleyn, iki Fusûl'u bir araya getiren, birleştiren demektir. Eserin girişinde belirttiği gibi müellif bu eseri, İslam yargı hukuku ile ilgili olarak daha önce yazılmış iki ayrı kitabı kısaltarak, tekrarları atarak ve gerekli ilaveleri yaparak bir araya getirmiştir.

25 *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* veya kısaca *Mecelle*, 1868-1876 yılları

arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından derlendi. İslami özel hukuk (medeni hukuk) kuralları kodeksiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılında mahkemelerde hukuki dayanak olarak kullanıldı.

26 Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Yayınları, Araştırma Serisi - 1, İstanbul, Aralık 1977.

27 age., s. 147-150.

28 Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yayınevi, 1966, "Bölüm IV: Bedreddin'in en önemli tasavvuf eseri: *Varidat*", s. 51.

29 age., s. 53.

30 age., s. 51-52.

31 age., s. 31-32.

32 Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Yayınları, Araştırma Serisi - 1, İstanbul, Aralık 1977, s. 70.

33 age., s. 87.

34 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları/Osmanlı Araştırmaları Dizisi, İstanbul, 1998, s. 188-194.

35 age., s. 188.

36 age., s. 197.

37 age., s. 196.

38 Karaburun, Homeros'un *Odysein*'sında "rüzgârlı Mimas" diye geçer. Mimas, Karaburun yarımadasının tam ortasında doğudan batıya uzanan 1212 metre yükseklikteki beyaz kayaları olan Akdağ'ın (Bozdağ) Rumca adıdır. Tarihçi Dukas aynı dağı Stilarion diye adlandırır.

39 Konstantin Jukof iki ilginç makale yayımladı. Biri, İngilizce: "The Cathars, Fraticelli and Turks a New Interpretation of Berkludje Mustafa's Uprising in Anatolia in 1415" (1996), diğeri 1998 yılında basılmış Rusça bir makale: "XIV-XV. Asır-

da Doğu Akdeniz’de olan Dini Hareketlerin Tarihi İzlemesi: Börklüce Mustafa’nın İsyanına Yeni Bir Açılım” Jukof, şimdiye kadar bildiklerimize ek olarak, İtalyan kaynaklarındaki yazılı bilgileri aktarıyor. Özellikle Fransisken topluluğundan kopmuş olan Fraticelliler ve XIV. asırda Ege bölgesinde onların ve Türklerin ilişkilerinden bahsediyor.

Kültür Bakanlığı ile Anadolu Erenleri Kültür ve Sanat Vakfı işbirliğinde, 23-28 Ekim 2000 tarihlerinde, Ürgüp-Nevşehir’de gerçekleştirilen Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi bildirilerinden hazırlanan, Ervak Yayınları, Bilim Kültür Dizisi Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri kitabından.

- 40 Michael Doukas, *Tarih - Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s. 98-99.
- 41 Dimitris Kastritsis, “The Şeyh Bedreddin Uprising in the Context of the Ottoman Civil War of 1402-1413, Political Initiatives From the Bottom Up in The Ottoman Empire, Halycon Days in Crete VII” Rethymno’da yapılmış bir sempozyum, Ocak, 2000.
- 42 Radi Fiş, *Ben de Halimce Bedreddinem (Spyaşçie Prodbudyatsya)*, çev. Mazlum Beyhan, Yön Yayıncılık, 1995, s. 363.
- 43 Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyanı*, çev. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 86.
- 44 age., s. 87.
- 45 Prof. Dr. Irène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar - Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 146.
- 46 Hilmi Yavuz *Bedreddin Üzerine Şiirler’ine* “Ben de halümce Bedreddinem” diye başladıktan sonra Çelebi Mehmed’in Bedreddin’i astırdıktan sonra, lalasına, “Bedreddin yaşıyor mu hâlâ?” diye tekrar tekrar sorduğunu ve bir yıl sonra felç geçirdiğini, geri kalan ömrünü malul olarak yaşadığını yazar.

- 47 Sofyalı Bali Efendi Kanuni Sultan Süleyman'ın şeyhülislamıydı. Aziz Mahmud Hüdayi 17. yüzyılda yaşamış bir Şeyh Bedreddin düşmanıydı.
- 48 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Osmanlı Araştırmaları Dizisi, İstanbul, 1998, s. 198-199.
- 49 Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyhi Bedreddin*, Eti Yayınevi, 1966, s. VII-IX.
- 50 Prof. Irène Mélikoff *Uyur İdik Uyardılar* (s. 145) kitabında Demir Baba'dan da söz ediyor. Bulgaristan'da Babailerin Hacı Bektaş'tan daha çok Demir Baba, Kızıldeli ya da Sarı Saltuk'u andıklarını belirtiyor:
- Deliorman'da medet umulan veli İspirih ve Kubrat arasındaki Zavet Tepesi'nde tekkesi bulunan Demir Baba'dır. Bu tekke, eski bir Trakya tapınağının yeri üstüne kurulmuştur. Dipsiz Göl adı verilmiş derin bir vadide bulunan tekkenin yakınında, velinin pençe atarak kayadan su fışkırttığı kutsal bir çeşme vardır. Geleneğe göre, Demir Baba Silistre'den onunla birlikte gelmiş bir Şeyh Bedreddin taraftarı idi. Bedreddin'in yenilgisinden sonra, Demir Baba da, bir münzevi yaşamı sürdüğü Dipsiz Göl'e çekilmişti.

EK: HARİTALAR

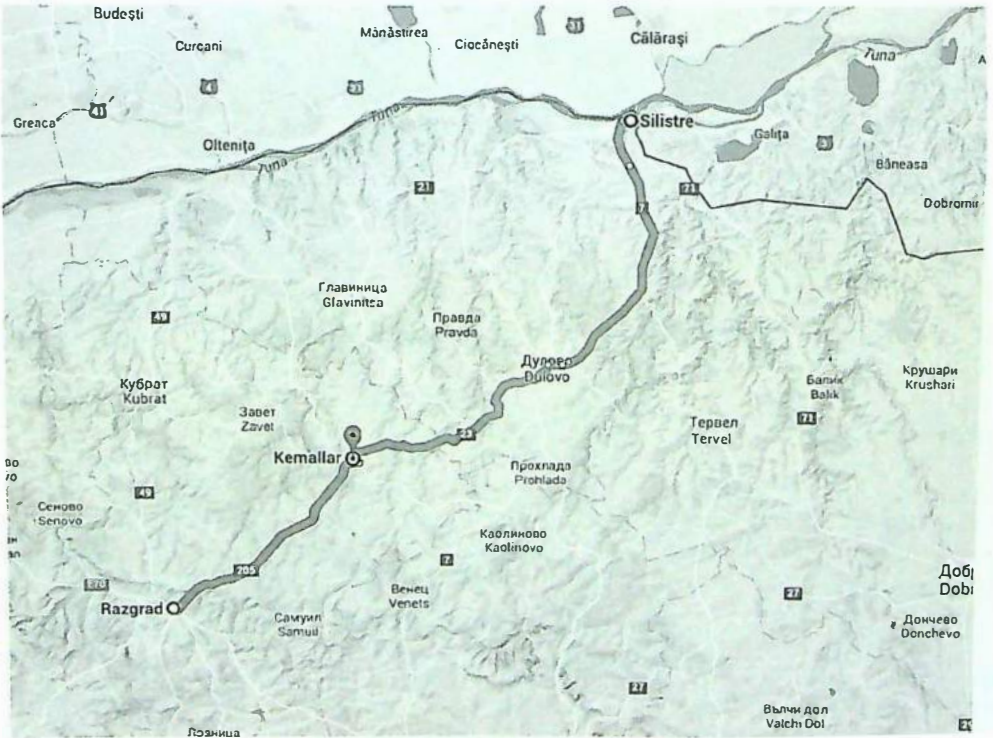


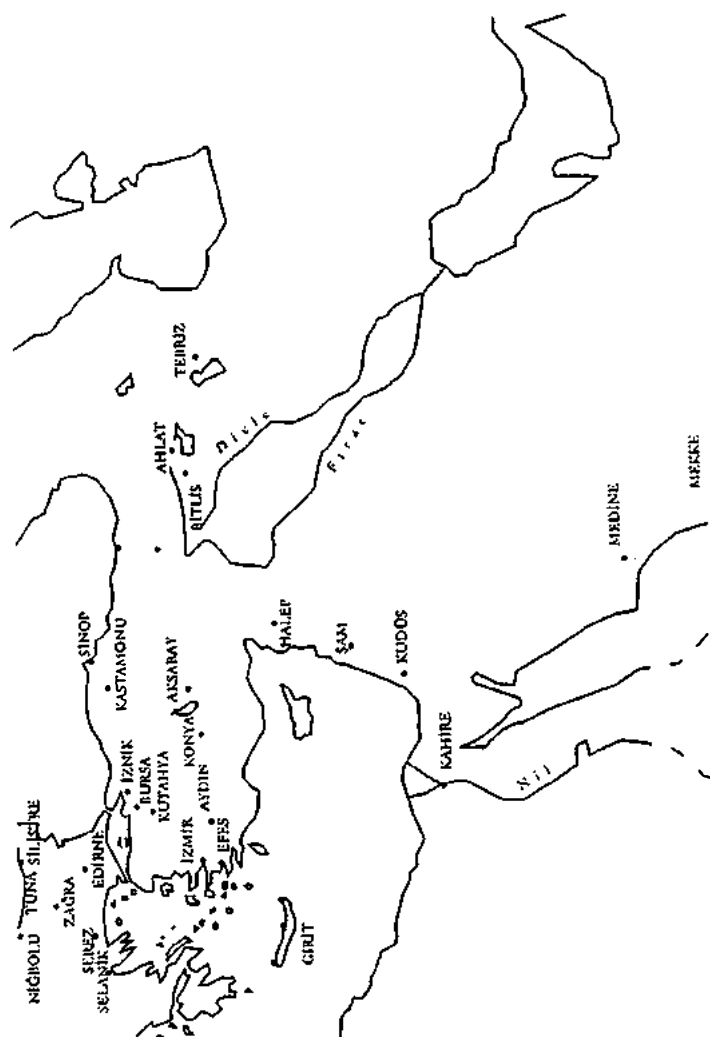
Bedreddin izindeki yolculuğumuz: Türkiye
Edirne, Bursa, İzmit, Tire, Birgi, Selçuk, Karaburun

Bedreddin izindeki yolculuğumuz: Yunanistan
Kızıldei, Simavna, Dimetoka, Selanik, Serez, Sakız Adası



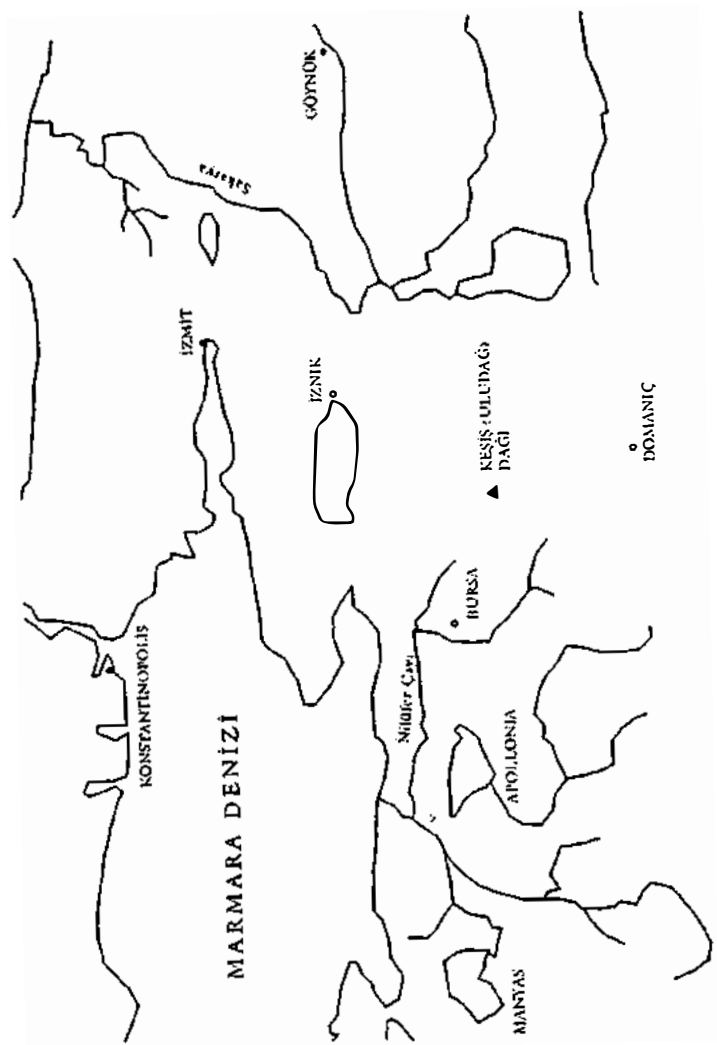
Bedred'in izindeki yolculuğumuz: Bulgaristan
Silistre, Razgrad, İspirit, Kemallar





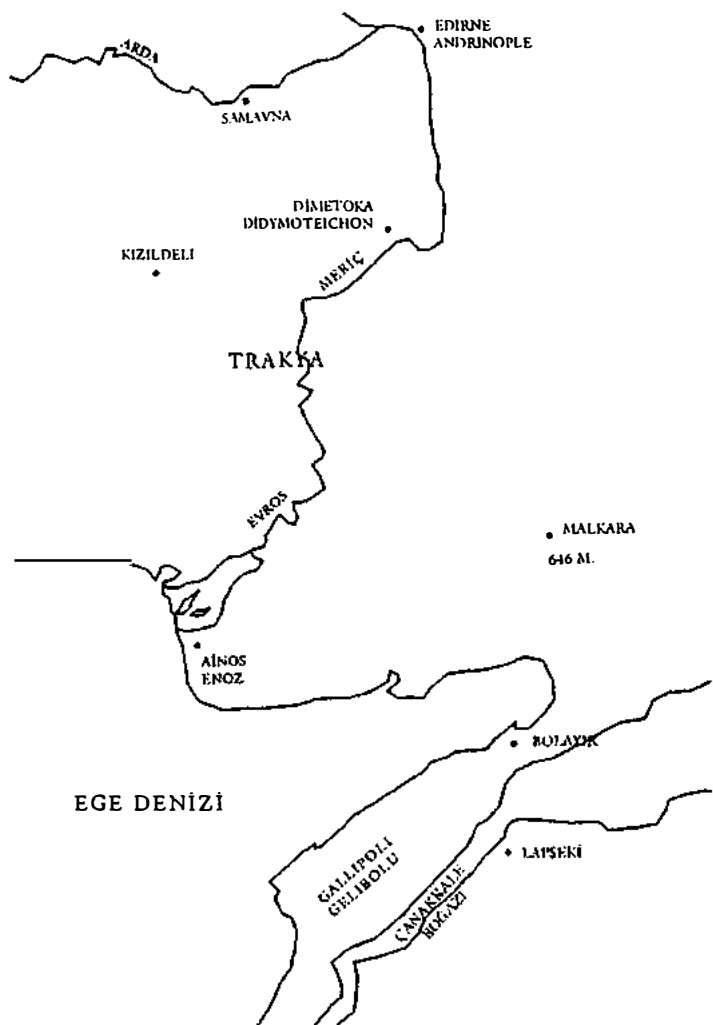
Bedreddin'in yolculukları ve Bedreddinilerin görüldüğü yerler



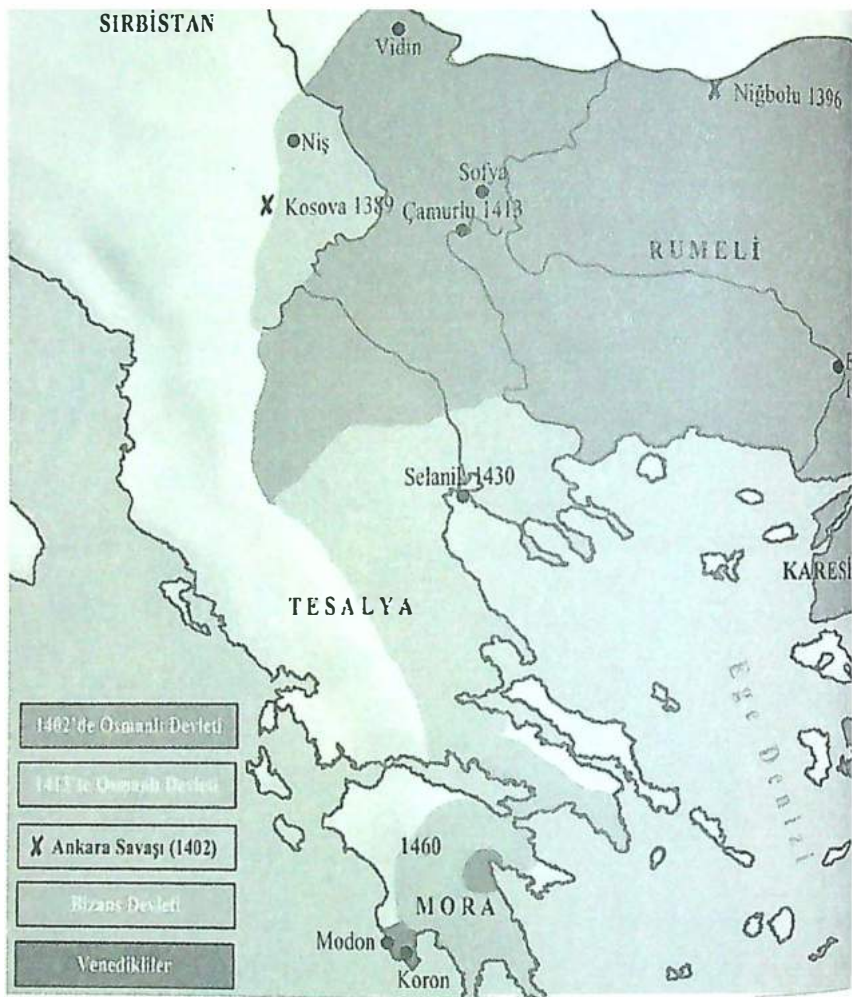


Bedreddin ve Bitinya





Meriç-Evros Vadisi



14.-15. yüzyıl Osmanlı haritası



“Şeyh Bedreddin 1359-1416 yılları arasında yaşamış bir Rumeli çocuğuydu. Şehzadeleri, padişahları eğitmiş, kitaplar yazmış bir fakihti. Vahdet-i Mevcutçu bir mutasavvıftı. Dünyanın insanlara değil, insanların dünyaya ve kâinata ait olduğunu savunan bir sufiydi. Adaletin ve ordunun en yüksek makamında bulunan bir kazaskerdi. İsyanlara ilham kaynağı olmuş; sürgünler, hapisler görmüştü. Deliorman’da tuzağa düşürülmüş, hileyle yakalanmış, sahte bir mahkemede yargılanmış ve 18 Aralık 1416’da Serez’de asılarak öldürülmüştü.”

Bazılarına göre hain bir isyancı bazılarına göre erken bir aydınlanma önderi. Şeyh Bedreddin gibi karmaşık bir kişiliğin hayatının, düşüncelerinin ve takipçilerinin izini sürmek, gerçeği aramak çıkılabilecek en zorlu yolculuklardan biri. Nurdan Arca ödüllü belgeseli *Simavnalı Bedreddin*’in ardından bu yolculuğa kaldığı yerden devam ediyor. Geniş bir bakış açısıyla ve berraklıkla görmeye çalıştığı Şeyh Bedreddin’in yaşamında giderek daha derinlere dalıyor.

“Şeyh Bedreddin felsefi mirasını yazdığı *Varidat*’ında 600 yıldır ne pahasına olursa olsun gerçeği aramaktan yanadır:

‘Ey gerçeğin yolcusu umudunu kesme! Sen de tehlikeli yerleri aşarsın; sen de bu ışığı elde edersin.’

Yeryüzünü aydınlatan işte o ışıktır.”



www.kirmizikedi.com

f /kirmizikedikitap

t /krmzikedikitap

ig /kirmizikedi yayinevi

